शोधनिर्देशक
डा. देवीप्रसाद गौतम
प्राध्यापक

साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौ“ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

टीकाराम शर्मा

(व्यक्तिगत छात्र)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौ“

२०६४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र टीकाराम शर्माले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं. **नाम**	**हस्ताक्षर**
१. प्रा. घनश्याम 'उपाध्याय' कँडेल (विभागीय प्रमुख)	....
२. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम (शोधनिर्देशक)	....
३. उप प्राध्यापक हेमनाथ पौड्याल (बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०६४/१/१६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र टीकाराम शर्माले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं.	**नाम**	**हस्ताक्षर**
१.	प्रा. घनश्याम 'उपाध्याय' कँडेल (विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम (शोधनिर्देशक)	....
३.	उप प्राध्यापक हेमनाथ पौड्याल (बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०६४/१/१६

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत **साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको नेपाली स्नातकोत्तर शोधपत्र आदरणीय गुरुवर प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो विविध कार्यव्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई शोधकार्य गर्न अतुलनीय योगदान पुऱ्याउनु हुने शोधनिर्देशकज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सामग्री सङ्कलनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने हुने स्याङ्जा जिल्ला राङखोला निवासी शोधनायक श्री विश्वप्रेम अधिकारीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने शालिकराम पौड्याल, बालकृष्ण चापागाई, गोपाल बस्याल लगायतका मित्रहरूप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । सङ्कलित सामग्रीलाई झर्को नमानीकन होसियारीपूर्वक शुद्धताका साथ टङ्कण गरिदिने मालती कुँवर र पितााम्वर अर्यालप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । मलाई सधैं पढ्नमा प्रेरणा दिने मेरो आमा श्रीमती बसुन्धरा शर्मा र मेरी श्रीमती कविता शर्माप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सविनय अनुरोध सहित नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति :२०६४/१/१६

....

टीकाराम शर्मा

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

विषयसूची

शीर्षक		पेज

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञताज्ञापन

विषयसूची

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय		**1-6**
१.१	शोधशीर्षक	1
१.२	शोधकार्यको प्रयोजन	1
१.३	विषयपरिचय	1
१.४	शोधसमस्या	2
१.५	शोधको उद्देश्य	2
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	3
१.७	औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	5
१.८	सीमाङ्कन	5
१.९	शोधविधि	5
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	6

दोस्रो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी		**7-19**
२.१	जन्म र जन्मस्थान	7
२.२	पारिवारिक पृष्ठभूमि	7
२.३	बाल्यकाल र उपनयन संस्कार	8
२.४	शिक्षादीक्षा	9
२.५	लेखनप्रेरणा र प्रभाव	11
२.६	दाम्पत्य जीवन र सन्तान	13
२.७	आर्थिक अवस्था र आजीविका	14
२.८	लेखन प्रारम्भ	15
२.९	मानसम्मान र पुरस्कार	16

२.१० भ्रमण 16

२.११ समाजसेवा 17

२.१२ वैयक्तिक कार्यक्षेत्र 18

२.१३ सामाजिक कार्यक्षेत्र 18

तेस्रो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको व्यक्तित्व **20-27**

३.१ व्यक्तित्वका प्रमुख विशेषताहरू 20

३.१.१ निजी व्यक्तित्व 20

३.१.२ शारीरिक व्यक्तित्व 21

३.१.३ आन्तरिक व्यक्तित्व 21

३.१.४ सार्वजनिक व्यक्तित्व 21

३.१.५ साहित्येतर व्यक्तित्व 22

३.१.६ समाजसेवी व्यक्तित्व 22

३.१.७ शिक्षक व्यक्तित्व 23

३.१.८ राजनैतिक व्यक्तित्व 24

३.१.९ सम्पादक व्यक्तित्व 25

३.१.१० लोकसङ्कलक व्यक्तित्व 26

३.२ जीवनी व्यक्तित्व र साहित्यलेखन बीचको सह-सम्बन्ध 27

३.३ निष्कर्ष 27

चौथो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको कृतित्व **28-111**

४.१ साहित्यिक यात्रा 28

४.१.१ पूर्वार्ध चरण (२०१८-२०४८) 30

४.१.२ उत्तरार्ध चरण : (२०४९ देखि हालसम्म) 31

४.२ विश्वप्रेम अधिकारीका कृतित्वको अध्ययन तथा विश्लेषण 32

४.२.१ 'मेरी छोरी' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन 32

४.३ बन्दीको मनस्थिति कवितासङ्ग्रहको अध्ययन 36

४.४ सङ्कल्प (आमा स्मृति काव्य) को अध्ययन 39

४.५ आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीतको अध्ययन 42

४.५.१ आँधीखोले संस्कृति, लोकगीत र गायकहरू 43

४.५.२ आँधीखोले लोकपरम्परामा रत्यौली उत्सव 44
४.५.३ आँधीखोले परम्परामा बालजगत् 44
४.५.४ आँधीखोले लोकोक्ति र रमाइला प्रयोगहरू 46
४.५.५ ढिकी जाँताको काम र संगिनी गीतको प्रसङ्ग 48
४.५.६ आँधीखोले लोकपरम्परामा तिहार 49
४.५.७ आँधीखोले सांस्कृतिक परम्परामा गैडूपूजा 51
४.५.८ हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा माहलगीत 51
४.५.९ साउने संक्रान्ति वा राँके संक्रान्ति 53
४.५.१० आँधीखोले परम्परामा हरेलो 53
४.५.११ बाजेबज्यै र सोरठी गीत 54
४.५.१२ स्याङ्जाका चार ठकुराई र प्रसिद्ध शक्तिपीठहरू 55
४.५.१३ बिहेमा हुने सिलोक जुहारी 57
४.५.१४ आँधीखोले परम्परामा खलोपूजा र दाइँगीत 58
४.५.१५ आँधीखोले परम्परामा जाबी, थैली, बास्सा र बौचो 59
४.५.१६ लोकविश्वासका अन्य प्रसङ्गहरू 59
४.५.१७ जनविश्वास र भूतको प्रसङ्ग 60
४.५.१८ सद्मी छर्ने परम्परा र राम्दीघाट 60
४.५.१९ हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा तीज पर्व 61
४.५.२० परिशिष्ट खण्डः 62
४.५.२१ शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि स्याङ्जा 63
४.५.२२ परिशिष्ट ३ को केही अन्य प्रसङ्ग 64
४.६ पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्पराको अध्ययन 64
४.६.१ चुड्का गीतका फाँकीहरू 65
४.६.२ रोइला गीतका फाँकी र प्रगतिका चरणहरू 67
४.६.३ लोकजीवनमा लोकगीतको प्रभाव 68
४.६.४ घाटुगीत 69
४.६.५ धार्मिकयज्ञ र लोकभजन 71
४.६.६ महिलाहरूको चाड तीज 72
४.६.७ फेरी लाउने परम्परा 72
४.६.८ खाँडोगीत र परम्परा 73

४.६.९ लोकविश्वासमा मन्त्रतन्त्र 74
४.६.१० ठडेरो र ओली बस्ने परम्परा 75
४.६.११ लोकपरम्परा र मनोविनोद 76
४.६.१२ भाषा सबैका साझा हुन् 77
४.६.१३ नन्दन वन कस्तो हुँदो हो ? 78
४.६.१४ के नेपाल गरिब देश नै 79
४.६.१५ २०१५ साल अघिको स्याङ्जाको शैक्षिक अवस्था 80
४.६.१६ परिशिष्ट, केही सांस्कृतिक शब्दहरू र यसको प्रयोग 81
४.७ आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण लेखसङ्ग्रहको अध्ययन 82
४.७.१ ठाडो भाका र यसको पृष्ठभूमि 82
४.७.२ बारुलै गीतको भाका र यसको पृष्ठभूमि 84
४.७.३ गाउँखाने कथा र यसको पृष्ठभूमि 85
४.७.४ लोककथा 86
४.७.४.१ साइतको फल 87
४. ७.४.२ जाँगरिया गरिखा–आहारिसे मरिजा 88
४.७.४.३ लाटो दाइ बाठो भाइ 88
४.७.४.४ कमारी र बज्यैको कथा 89
४.७.४.५ सिमलचरीको कथा 90
४.७.४.६ पाप कटनी 90
४.७.४.७ बिधवाको छोरो र राजाको कथा 91
४.७.५ गाउँले परम्परामा बालसंसार 91
४.७.६ लोकगीतका फाँकीहरू र भावगाम्भीर्य 93
४.७.७ श्री अच्यूतशरण अर्यालको ‘श्रवणकुमार’ बारे केही खुलासा 94
४.७.८ नेपाली कविताको सिद्धान्त र विकासलाई नियाल्दा 95
४.७.९ देविप्रसाद‘वनवासी’ को साहित्यिक व्यक्तित्व र बालकथा “सिरीखुरी” 96
४.७.१० भेषराज शर्मालाई चिठी 97
४.७.११ परिशिष्ट 98
४.७.१२ आँधीखोले पाथेभाइ 100
४.८ अचाडू मनका स्वरहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन 100
पाँचौं : परिच्छेद

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक साहित्यकार **विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ विषयपरिचय

वि.सं. २००३ सालमा स्याङ्जा जिल्लाको राङखोलामा जन्मेका विश्वप्रेम अधिकारीले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूमा कलम चलाएका छन् तापनि उनले विशेष गरी कविता विधामा कलम चलाएको पाइन्छ । साथै विश्वप्रेम अधिकारीले नेपाली लोकसाहित्यको सङ्कलन पनि गरेका छन् उनले विभिन्न पत्रपत्रिकाको सम्पादन तथा कवितासङ्ग्रहहरूको सम्पादन पनि गरेका छन् । उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरूमा 'मेरी छोरी' (कवितासङ्ग्रह २०४९), 'बन्दीको मनस्थिति' (लघुकाव्य २०५२), सङ्कल्प आमा स्मृति काव्यसहित (कवितासङ्ग्रह २०५५) 'आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत (२०५७), पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा (२०५८), 'आँधीखोले लोकसाहित्य प्रस्तुति र विश्लेषण' (२०५९), अचाडू मनका स्वरहरू (कवितासङ्ग्रह २०६१) रहेका छन् । त्यस्तै गरी उनीद्वारा सम्पादित कृतिहरूमा 'पोखिएका कनिका' (कवितासङग्रह २०२५), 'झारबुटी' (बालकवितासङ्ग्रह २०५९) रहेका छन् । उनले हालसम्म 'कल्याणी' (वार्षिक पत्रिका २०२२), रहर (त्रैमासिक २०२३), 'जय नेपाल (मासिक २०४७, २०५६), रजस्थल' (त्रैमासिक २०५४, २०५९) पत्रिकाको सम्पादन समेत गरेका छन् । उनी हालसम्म गण्डकी अञ्चलव्यापी बृहत्

साहित्य सम्मेलन, हंसपुर (२०२२) शंखनारायण साहित्य पुरस्कार (२०५३), कालीगण्डकी साहित्य कला पुरस्कार (२०५३), तिलकुमारी सम्झना पुरस्कार (२०५६) द्वारा पुरस्कृत तथा सम्मानित भएका छन् । यसरी नेपाली साहित्यको विकासमा कलम चलाएर योगदान पुऱ्याएका साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्वमाथि प्रकाश पार्दै उनका काव्यकृतिहरूको विवेचना यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.४ शोधसमस्या

प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा कलम चलाउने साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा केन्द्रित रहेको छ । साहित्यकार अधिकारीका बारेमा फुटकर पत्रपत्रिकामा सामान्य चर्चा भए पनि उनको समग्र साहित्यिक व्यक्तित्वलाई समेटेर हालसम्म अध्ययन हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा यो शोधपत्र उनको जीवनी र कृतित्वका बारेमा विश्लेषण गरी तयार पारिएको छ । यस शोधपत्रसँग सम्बन्धित शोध समस्याहरू निम्नलिखित छन् :

१. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका जीवनका पक्षहरू के कस्ता छन् ?

२. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू केकस्ता रहेका छन् र तिनले साहित्यिक व्यक्तित्वमा केकस्तो प्रभाव पारेको छ ?

३. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरू के कति र के कस्ता रहेका छन् ?

१.५ शोधको उद्देश्य

नेपाली साहित्यमा कलम चलाउने व्यक्तित्व विश्वप्रेम अधिकारीको साहित्यिक व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा प्रकाश पार्ने यस शोधकार्यका उद्देश्य निम्नलिखित रहेका छन् :

१. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनीका पक्षहरू केलाउनु,

२. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू प्रस्तुतगरी तिनले साहित्यिक व्यक्तित्वमा पारेको प्रभावको निक्योंल गर्नु,

३. साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन-विश्लेषण प्रस्तुत गर्नु,

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

विश्वप्रेम अधिकारीका बारेमा हालसम्म गरिएका टीका-टिप्पणीहरूलाई कालक्रमका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

देवीप्रसाद वनवासीले विश्वप्रेम अधिकारीको 'मेरी छोरी' कवितासङ्ग्रह (२०४९) को 'एउटा पाठकीय मन्तव्य' शीर्षकको भूमिकामा विश्वप्रेम अधिकारीका कविता परिष्कृत भाषा, कलात्मक शैली, वैचारिक परिपक्वता र प्रौढता, बौद्धिकता, सरलता, सरसता र सौहाद्रताले परिपूर्ण भनेका छन् ।[ञ]

अच्युतशरण अर्यालले विश्वप्रेम अधिकारीको 'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्य (२०५२) मा 'कवि र कविता' शीर्षकको भूमिकामा प्रस्तुत काव्यलाई प्रगीतात्मक संरचनामा आधारित लामो पद्य कविता भन्दै यसलाई खण्डकाव्यीय गुण नभएको तर लघु फुटकर कविताभन्दा अत्यन्त लामो भएकाले यसलाई लघुकाव्य समकक्षी कृतिका रूपमा लिएका छन् ।[६]

हरिप्रसाद काफ्लेले 'स्याङ्जाली कवि र तिनका काव्यकृतिहरूको परिचयात्मक अध्ययन' २०५५ शीर्षकको शोधपत्रमा विश्वप्रेम अधिकारीको सामान्य परिचय प्रस्तुत गर्दै 'मेरी छोरी' कविता सङ्ग्रहको संक्षिप्त अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन् ।[घ]

देवीप्रसाद वनवासीले विश्वप्रेम अधिकारीको 'सङ्कल्प' (स्मृतिकाव्य कविता सङ्ग्रह २०५५) को 'आमा स्मृतिकाव्य र कवितामा विश्वप्रेम अधिकारी' 'शीर्षकको भूमिकामा उनका कविताहरू को प्रक्रियागत चिनारी दिंदै यस सङग्रहको कविलाई सुन्दर र उत्कृष्ट छन् भनेका छन् । [ढ]

---

१ देवीप्रसाद वनवासी, "एउटा पाठकीय मन्तव्य", **मेरी छोरी**, स्याङ्जाः आदर्श सङ्गम, २०४९, पृष्ठ ख ।

२ अच्युतशरण अर्याल, "कवि र कविता", **बन्दीको मनस्थिति**, दोस्रो संस्करण, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ग ।

३ हरिप्रसाद काफ्ले, **स्याङ्जाली कवि र तिनका काव्य कृतिहरू को परिचयात्मक अध्ययन**, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा अप्रकाशित शोधपत्र, २००५५,पृष्ठ घ ।

४ देवीप्रसाद वनवासी, "आमा स्मृति काव्य र कवितामा विश्वप्रेम अधिकारी", **सङ्कल्प**, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ङ ।

डा.घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमी' ले विश्वप्रेम अधिकारीको आँधीखोले संस्कृतिका प्रतिबिम्ब नामक भूमिकामा निबन्धकार विश्वप्रेम अधिकारीको लोकसाहित्य सम्बन्धी चर्चा गरेका छन् ।

सोही भूमिकामा अधिकारी मूलतः पिङ्गला छन्दका कुशल कवि हुन् । उनले साहित्य सिर्जना, साहित्यिक प्रतिष्ठानको स्थापना र विकास तथा सम्पादनमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ भन्दै कविता विधा नै उनको प्रमुख विधा हो भनेका छन् । [५]

तारानाथ शर्माले विश्वप्रेम अधिकारीको पशिचमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा (२०५८) पुस्तकको 'प्राक्कथन' शीर्षकको भूमिकामा विश्वप्रेम अधिकारीले लोक जीवनमा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन र विवेचना गर्दै प्रेम, सामाजिक व्यवहार र चाडपर्वमा मात्र आफूलाई सीमित नराखेर परम्परा धर्म संस्कृति र आध्यात्मिकतातर्फ पनि रुचि देखाएका छन् भनेका छन् ।[६]

हुमाकान्त पाण्डेले विश्वप्रेम अधिकारीको 'आँधीखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण' (२०५९) पुस्तकको 'अग्रजका लागि श्रद्धासम्मति' शीर्षकको भूमिकामा आँधीखोला क्षेत्रमा प्रचलित केही लोकभाका र तिनको स्थिति गाउँखाने कथामा समेटिने बाह्य एवं आन्तरिक परिवेश अनि लोककथाका साथै बालजगत्का पेवा सामग्रीका अतिरिक्त स्याङ्गजाली लेखकहरूको कृतिमा आधारित समीक्षात्मक लेखहरू समाविष्ट गरिएको प्रस्तुत पुस्तक उत्कृष्ट छ भनेका छन् ।[७]

जीतपुत्रले 'रजस्थल' पत्रिका (२०५९) मा कवि विश्वप्रेम अधिकारीको 'बन्दीको मनस्थिति' बारेमा केही कुरा शीर्षकमा उनका काव्यप्रवृत्तिहरू को चिनारी दिदै "बन्दीको मनस्थिति" कविता सङ्ग्रहका कविताहरू को संक्षिप्त विवेचना गरेका छन् । [८]

---

[५] घनश्याम न्यौपाने परीश्रमी, "भूमिका", **आँधीखोले लोक संस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ च ।

[६] तारानाथ शर्मा, "प्राक्कथन", **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५८ पृष्ठ छ ।

[७] हुमाकान्त पाण्डे, "अग्रजका लागि श्रद्धासम्मति", **आँधीखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण,** स्याङ्जाः विजय कुमार अधिकारी, २०५९ पृष्ठ ज ।

[८] जीतपुत्र, "बन्दीको मनस्थितिका बारेमा", **रजस्थल**, स्याङ्जाः आदर्श सङ्गम, २०५९, पृष्ठ झ ।

यसरी कवि विश्वप्रेम अधिकारीका बारेमा फुटकर रूपमा केही चर्चा भए पनि तथा उनका काव्यकृतिहरूको बारेमा सामान्य चर्चा, टिप्पणी र समीक्षा गरिएको भए पनि विस्तृत अध्ययन हुन नसकेकाले साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको निजी व्यक्तित्व र कृतित्वलाई समेटेर अध्ययन गर्ने कार्य यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.७ औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा कलम चलाउँदै आएका साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा अध्ययन गरिएको प्रस्तुत शोधपत्र साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको बारेमा जान्न चाहने इच्छुक पाठकहरूका लागि उपयोगी रहनेछ साथै नेपाली साहित्यको इतिहास, खोज-अनुसन्धानमा पनि यसले सहयोग पुऱ्याउने छ । त्यस्तै मोफसलमा रहेर पनि नेपाली साहित्यको विकासमा योगदान दिने व्यक्तित्वका बारेमा प्रकाश पार्नु पनि यसको औचित्य रहेको छ ।

१.८ सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्र विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । उनका कृतिहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरूको मात्र अध्ययन विश्लेषण प्रस्तुत गर्नु तथा प्रकाशित फुटकर रचनाहरूको विवरण मात्र प्रस्तुत गर्नु यस शोधपत्रको सीमा हो ।

१.९ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा आवश्यक सामग्री प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्रथमतः शोधनायकसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी उनका कृतिहरू सङकलन गरिएको छ भने द्वितीय स्रोतको रूपमा सममलोचना,समीक्षालाई लिइएको छ र विश्लेषणका लागि पुस्तकालयीय पद्धति अवम्लम्बन गरिएको छ । सम्वन्धित विषयका बारेमा पत्रपत्रिकामा गरिएका टिप्पणीलाई सहायक सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

यसमा समस्याहरूको समाधान गर्नका लागि जीवनीपरक समालोचना पद्धति अपनाइनुका साथै कृतिहरूको विवेचना गर्ने क्रममा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाइएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरी मूल शीर्षकलाई आवश्यकताअनुसार उपशीर्षकमा बाँडेर राखेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. पहिलो परिच्छेदः शोधपरिचय

२. दोस्रो परिच्छेद : विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी

३. तेस्रो परिच्छेद : विश्वप्रेम अधिकारीको व्यक्तित्व

४. चौथो परिच्छेद: विश्वप्रेम अधिकारीको कृतित्व

५. पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार

पहिलो परिच्छेदमा शोधपत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा शोधशीर्षक, प्रयोजन, समस्याकथन, उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य र महत्व, सीमाङ्कन, सामग्रीसङ्कलन, शोधविधि आदिलाई उल्लेख गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा विश्वप्रेम अधिकारीको जन्म, पारिवारिक पृष्ठभूमि, शिक्षादीक्षा, सामान्य व्यक्तित्व, साहित्यिक व्यक्तित्व, सम्पादक व्यक्तित्व आदिका बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा विश्वप्रेम अधिकारीको साहित्यिक यात्राका बारेमा विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा विश्वप्रेम अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरूको संक्षिप्त अध्ययन र विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

पाँचौं परिच्छेदमा उपसंहारअन्तर्गत विश्वप्रेम अधिकारीको साहित्यिक व्यक्तित्वको बारेमा चर्चा गर्दै नेपाली साहित्यमा उनले पुऱ्याएको योगदानलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

विश्वप्रेम अधिकारीको जन्म मिति उनका प्रकाशित कृतिहरूमा विक्रम संवत् २००३ साल लेखिएको भए तापनि उनको जन्म वि.सं. १९९९ साल श्रावण १७ गते गण्डकी अञ्चल स्याङ्जा जिल्ला पुतलीबजार नगरपालिका वार्ड नं. १२ राङखोला डिहिकुना भन्ने स्थानमा भएको हो ।[९] पिता रूग्मांगद अधिकारी र माता लीलावती अधिकारीका तेस्रो सन्तानको रूपमा भएको हो । अधिकारीका पिताको २०३४ र माताको २०४५ सालमा स्वर्गारोहण भयो ।

रूग्मांगद अधिकारीका तीनवटी श्रीमती थिए जसमा जेठी श्रीमतीबाट एकजना दाजु कृष्णकुमार अधिकारी जन्मिए । माइली श्रीमती आमा लीलावती अधिकारीको तर्फबाट भने दोस्रो सन्तानको रूपमा विश्वप्रेम अधिकारी जन्मेका थिए । अधिकारीका दुई दाजु र दुई भाइ थिए भने तीन दिदी बहिनी थिए । हाल चार दाजुभाइ र तीन बहिनी जीवित रहेका छन् ।

२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि

काश्यप गोत्रीय[१०] अनिला अधिकारीको पुर्ख्यौली थलो कास्की जिल्लाको अस्ताम भन्ने स्थानमा भएको पाइन्छ तर बसाइँ–सराईको क्रममा स्याङ्जा जिल्लामा आएको भने थाहा पाइँदैन तर अनिला अधिकारीका चार पुस्ता भने स्याङजा जिल्लाकै पुतलीबजार नगरपालिका वार्ड नं. १२ राङखोलामा कालु अधिकारी समेत त्यही स्थायी बसोबास गरेको थाहा हुन्छ ।[११] अधिकारीका पिताका तीन श्रीमती थिए जसमध्ये जेठी श्रीमतीबाट कृष्णकुमार अधिकारी जन्मिए भने माइली श्रीमतीबाट शिवकुमार,

---

९ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

१० काश्यप गोत्रीय अधिकारीहरूका चार किसिमका गोत्र भएको पाइन्छ जसमा कौवाली, ठाराराही, खिलचिने र भण्डारे रहेका छन् । यसमध्ये शोधनायक भण्डारे गोत्र रहेको थाहा हुन्छ ।

११ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

विश्वप्रेम, रामकृष्ण र कान्छा छोरा बालकृष्ण जन्मिए । कान्छी श्रीमतीबाट तीनवटा छोरी जन्मिए । छोरीहरू शान्ति सिंह, फुलमति सिंह र कान्ति सिंह रहेका छन् ।

पहाडको मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मिएका विश्वप्रेम अधिकारीको खेतबारी र पाखोबारी गरी १०० रोपनी जग्गा पैत्रिक सम्पत्तिका रूपमा रहेको पाइन्छ । भाइभाइमा अंशवण्डाबाट विश्वप्रेम अधिकारीलाई २५ रोपनी जग्गा प्राप्त भयो र त्यही जग्गाको उब्जनीले परिवारलाई वर्ष दिन खानपुग्ने स्थिति रहेको देखिन्छ ।[१२]

२.३ बाल्यकाल र उपनयन संस्कार

अधिकारीको बाल्यकाल रमाइलोमा नै बित्यो । मातापिताको कुशल संरक्षण रहेको परिवारमा उनलाई माया प्राप्त भएको देखिन्छ । खेल्नको लागि दाजुभाइ दिदी बहिनी धेरै रहेको हुँदा बाहिर जानु पनि त्यति परेन । अधिकारी गोरो अनुहार, पुष्ट शरीर र लाम्चो वर्णको भएको हुँदा बाबा आमाको स्नेह पूर्ण सम्बोधनमा “सेतु” भनेर बोलाइन्थ्यो ।[१३] यो सम्बोधन ९–१० वर्षको उमेरसम्म रहेको स्वयम् अधिकारीको स्मरणमा ताजै छ ।

पहाडिया मध्यमवर्गीय किसान परिवार बिहान बेलुकीको घरायसी काम र दिउँसो मेलापात, घाँस दाउरा गर्न जानुपर्ने अवस्था सरदर नेपालीहरूको पहाडी जीवनमा पाइने हुँदा प्रायः दाजुदिदीबाट धराले (बच्चा हेर्ने काम) गरिने परम्परा अझै छदैंछ । त्यही परम्परामा जन्मिएका अधिकारीको पनि त्योभन्दा भिन्न समाज थिएन । दाजु दिदीले खाना खुवाई डोलामा सुताइदिने र अधिकारी सन्तोषी बनी सुतिदिने हुँदा उनलाई दाजु, दिदीहरू र बाबाले ‘भोलानाथ’ भनी पुकारेको पाइन्छ ।[१४] करिब १० वर्षको उमेरसम्म अधिकारीलाई बोलाउँदा भोलानाथ भनेर पुकारिन्थ्यो ।

पञ्चाङ्ग अनुसार उत्तर भद्रा नक्षत्रको तेस्रो पाउमा जन्मेकाले उनको न्वारनको नाम झविश्वर अधिकारी हो । त्यतिबेला आजभोलि जस्तो कपडा नपाइने हुँदा ठाडो भोटो (दौरा) र आस्कोट नै बाल्यकालको पोशाक रह्यो ।

---

१२ **ऐजन** ।

१३ **ऐजन** ।

१४ **ऐजन** ।

अधिकारीको उपनयनसंस्कार वि.सं. २००९ सालमा १० वर्षको उमेरमा वैदिक विधिपूर्वक लघुरूद्री पाठ गराई सम्पन्न भयो । अधिकारीलाई मन्त्रदान (गायत्री) दिने गुरु शोभाकान्त उपाध्याय अर्याल अधिकारीकै छिमेकी थिए । उपनयन संस्कार जिउँदाका जन्ती र मर्दाका मलामी जम्मा हुने दाजुभाइ छरछिमेकीलाई निम्त्याएर भव्य रूपमा दालभात तरकारीको भोज गरी सम्पन्न भएको थियो ।

२.४ शिक्षादीक्षा

पठनपाठनको सुविधाबाट वञ्चित रहेको ग्रामीण परिवेशमा जन्मिएका अधिकारीको अक्षरारम्भ आफ्नै पिताद्वारा ६ वर्षको उमेरमा भएको थियो । आफ्ना पिताजीद्वारा प्रारम्भिक चरणका साऊँ अक्षर, बाह्रखरी र ठूलो वर्णमालाको शिक्षा हासिल गरिसकेपछि गाउँका पण्डित, पुरोहितका घरका धन्सार, कौसी र पिंढी पाठशालामा, दुर्गाकवच, चण्डी र शुक्लयजुर्वेद चालीस अध्यायसम्म 'घोकन्तम्' गरी उनले चण्डी कण्ठस्थ गरेका थिए । त्यही क्रममा उनी वेद फरर पढ्न सक्ने भएका थिए ।[१५]

अधिकारीलाई धन्सार, कौसी र पिँढी पाठशालामा पढाउने गुरु आफ्नै पुरोहित दण्डपाणि पौडेल र ज्योतिषी ध्रुबलाल कोइराला रहेको बताइन्छ । गुरुहरूको घरमा नै पाठशाला भएको हुँदा उनले त्यहीँ गएर पढेका थिए भने किताबहरू घोकाउने काम उनकै पिताजीबाट भएको थियो । हिन्दी र नेपालीमा लेखिएका दन्त्यकथा, परिकथा, ऐतिहासिक तथा पौराणिक कथाहरू सानै उमेरदेखि उनले पिताजीबाट सुनेका थिए ।

अधिकारीकी आमा निरक्षर भएकी हुँदा उनी आफ्नो छोरालाई पढाउनमा जोड दिन्थिन् र त्यतिबेलाको समाजमा पढेर नित (पण्डित) बन्ने चलन बढी भएकाले त्यो पण्डित पद समाजमा सम्मानित पद रहेको हुँदा पढेर पण्डित हुनुपर्छ, चौकामा बस्नुपर्छ, हिसाब पनि पढ्नुपर्छ भन्दै छोरालाई पढ्नमा प्रेरित गर्थिन् ।[१६]

उनको औपचारिक शिक्षा २०११ सालबाट सुरु भयो । २०१० सालमा मातृभूमि विद्यामन्दिर खुलेको थियो । अधिकारीले २०११ सालमा त्यही विद्यालयमा कक्षा २ मा

---

[१५] **ऐजन ।**

[१६] **ऐजन ।**

भर्ना भएर औपचारिक शिक्षा सुरु गरे । कक्षा दुईको अर्धवार्षिक परीक्षामा प्रथम भएर कक्षा तीनमा चढी उनले एकै वर्षमा दुई र तीन कक्षा पूरा गरेका थिए । दोस्रो वर्षमा कक्षा चारमा भर्ना भई उत्तीर्ण गरेका थिए ।

अधिकारीले २०१३ सालमा स्याङजाकै पञ्चमूल सिरुवारीमा गई पण्डित चिरञ्जीवी ढकालको माध्यमिक स्तरको धन्सार पाठशालामा भास्वती, गणित, मुहूर्त मार्तण्डको अध्ययन गरेका थिए । पण्डित चिरञ्जीवीले पण्डित भएर सप्ताह वाचन गर्न जाँदा अधिकारी पनि नियमित रूपमा उपस्थित हुन्थे । यसरी अध्ययन गरेपछि अधिकारी फलित ज्योतिषका जातङ्कार, बृहत्जातक,यवनजातक,ताजिक नीलकण्ठीको अध्ययन, भास्वति गणितबाट पञ्चाङ्गसम्म उतार्न सक्षम भएका थिए ।[ज्ञठ]

पञ्चमूल छदै अधिकारीले लघुकौमुदी र अमरकोशको समेत अध्ययन गरेका थिए । विश्वप्रेम अधिकारी २०१६ सालमा दोस्रो चरणको शिक्षा क्षेत्रमा प्रवेश गरे ।अधिकारीले विन्धेश्वरी संस्कृत पाठशाला पोखरामा गई वाराणसेय संस्कृत विद्यालयको'प्रथमा' तहको पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरेको देखिन्छ । उनको शिक्षाको तेस्रो चरण २०१७ सालबाट सुरु भयो । त्यसपछि अधिकारीका माइला दाजु शिवकुमार अधिकारीसँग भारतको वाराणसी (काशी) गई अध्ययन गर्न थाले ।

अधिकारीले नेपाली संस्कृत महाविद्यालय मङ्गला गौरीमा 'प्रथमा' परीक्षामा तृतीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए । नेपाली तथा संस्कृत भाषामा राम्रो जानकारी भए तापनि हिन्दी भाषा भने उनका लागि कठिन भएको बताउँछन् । त्यसकारण अनिवार्य हिन्दी परीक्षामा उत्तीर्ण हुन नसकेपछि सात अङ्क कृपाङ्क पाएर तृतीय श्रेणीमा उत्तीर्ण भएको देखिन्छ ।

अध्ययनकै क्रममा २०२० सालमा पहिले अध्ययन गरेको विद्यालय नेपाली संस्कृत महाविद्यालयबाट पूर्वमध्यमा प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए । अध्ययनका क्रममा **क** वर्गमा साहित्य र **ख** वर्गमा नेपाली लिएका थिए भने नेपाली सहित तीन विषयमा विशेष योग्यता प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

---

[१७] **ऐजन** ।

अधिकारीले २०२१ सालमा उत्तरप्रदेश शिक्षा बोर्ड इलाहाबादबाट व्यक्तिगत परीक्षार्थीका रूपमा द्वितीय श्रेणीमा हाई स्कूल परीक्षा उत्तीर्ण गरेका थिए । उनले सन् १९६५ सालमा साधुबेला संस्कृत महाविद्यालय, विश्वनाथ गल्ली वाराणसीबाट साहित्य विषय लिएर उत्तरमध्यमा (प्रमाणपत्र तह) प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए । अधिकारीले २०२३ सालमा उत्तर प्रदेश शिक्षा बोर्ड इलाहाबादबाट इन्टरमिडियट परीक्षामा नेपाली विषयमा विशेष योग्यतासहित द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेका थिए ।

विश्वप्रेम अधिकारीको स्नातक तह (शास्त्री) को अध्ययन भने अपूर्ण नै रहेको देखिन्छ । घरायसी परिस्थिति र तत्कालीन राजनीतिक परिस्थितिका कारण उनको स्नातक अध्ययन गर्ने धोको भने पूरा हुन सकेन ।[18]

अधिकारीले वाराणसीमा अध्ययनका क्रममा बस्दा आचार्यहरू शेषराज शर्मा, गोविन्द सुवेदी, पद्मनाथ निरौला र कृष्णप्रसाद ढुङ्गानाजस्ता विशिष्ठ विद्वान्सँग सम्पर्कमा रही अध्ययन गरेका थिए । अधिकारीले विभिन्न पुस्तक र पत्रपत्रिकाको स्वाध्यायनसमेत गरेका थिए ।[19]

२.५ लेखनप्रेरणा र प्रभाव

पूर्वीय साहित्यशास्त्रमा आचार्यहरूले काव्यका हेतुबारे व्यवस्थित र उपयुक्त दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । काव्य हेतुका सन्दर्भमा पनि विभिन्न मत मतान्तर पाइन्छ । यी मतलाई सामान्यीकरण गर्दा यिनलाई दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । रुद्रट, वामन र पण्डितराज जगन्नाथले केवल प्रतिभालाई काव्यको प्रेरक हेतु वा कारण मानेका छन् र दण्डी मम्मट, वाग्भट, पीयुषवर्ण आदिले प्रतिभा व्युत्पत्ति र अभ्यासलाई काव्यको हेतु मानेको पाइन्छ । यिनीहरूका मतमा भिन्नता देखिए तापनि प्रतिभा हेतुमा सबैको सहमति भेटिन्छ । व्यूत्पत्ति र अभ्यासलाई नै मुख्य ठान्दछन् ।[20] साहित्य निर्माणको लागि प्रेरणा र प्रभावको महत्वपूर्ण स्थान हुने हुँदा अर्को साहित्य निर्माणमा प्रमुख दुई कारकतत्त्व देखिन्छ ।

---

१८ ऐजन ।

१९ ऐजन ।

२० ऐजन ।

आन्तरिक प्रेरणामा आफूले देखे भोगेका अनुभव र तत्कालीन सामाजिक परिस्थिति, राजनीतिक पृष्ठभूमि, ऐतिहासिक घटना, पौराणिक कहानी आदिबाट प्रभावित भई साहित्य सिर्जना गर्न उन्मुख भएको पाइन्छ । अधिकारीलाई पनि यी आन्तरिक प्रेरणाले यस विषयमा अगाडि बढायो तर साहित्य सिर्जनामा आन्तरिक कारणभन्दा बाह्य प्रेरणा प्रथमतः उनकै पिताजीबाट प्राप्त गरे । सुरदास, तुलसीदास र रहीमका दोहा र चौपाई सुन्न पाए । त्यसबाट अधिकारीलाई लेख्नुपर्ने रहेछ भन्ने मनमा आयो । वि.सं. २०१७ सालमा वनारसबाट उनका दाजु शिवकुमार अधिकारीले वर्णमात्रिक छन्दमा चिठी लेखेर पठाए । पद्यमा लेखिएको चिठीको जवाफ पद्यमा नै दिनुपर्छ भन्ने अधिकारीको मनमा लाग्यो र त्यही चिठीको जवाफ दिने उद्देश्यले शार्दूलविक्रीडित छन्दमा जवाफ लेखेर पठाए । यसरी पद्यात्मक शैलीको चिठी पद्यात्मक शैलीमै जवाफ दिन जुन प्रेरणा उनका दाजु शिवकुमार अधिकारीबाट प्राप्त भयो यो उनको दोस्रो प्रेरणा थियो ।[२१]

२०१७ सालमा अधिकारी पनि अध्ययनकोलागि बनारस गएका थिए । बनारसमा जाँदा संयोगले साहित्यकार भानुभक्त पोखरेलसँग एउटै घरमा डेरा बस्न पुगेको बताउँछन् । त्यसबेला भानुभक्त पोखरेलले सन्यासी महाकाव्य लेख्दै थिए । अधिकारीले पनि भानुभक्त पोखरेलसँग म पनि कविता लेख्छु सिकाइदिनुहोस् भन्न पुगेका थिए । भानुभक्त पोखरेलले अधिकारीको घुँडामा राख्दै यस्तो समस्यापूर्ति कविता लेखिदिए "बिस्तारै हरियो भएर पिपरो उम्रन्छ पाखाभरि"[२२] त्यसपछि कवि अधिकारीले त्यसको भोलिपल्ट पाँच श्लोक बनाएर कविता सुनाए । त्यसपछि त अधिकारीमा कविता लेख्न सक्ने सामर्थ्य प्राप्त भयो । यसरी हेर्दा अधिकारीले कविता लेख्ने प्रेरणा कवि भानुभक्त पोखरेलबाट पाएको पाइन्छ । अधिकारीको कविता सिर्जनामा चौथो प्रेरणा कवि शिरोमणि लेखनाथ पौडेलबाट प्राप्त भएको देखिन्छ ।

प. ४ नं. 'छात्रमण्डल' अधिकारीसमेत सम्मिलित रहेको विद्यार्थी सङ्गठन वनारसमा थियो । त्यही छात्र मण्डलले "कल्याणी" नामक पत्रिका वार्षिक रूपमा

---

[२१] **शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनूसार ।**

[२२] **शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनूसार ।**

प्रकाशित गर्दै आएको थियो । "कल्याणी" पत्रिकाको सङ्कलक र सम्पादक अधिकारी थिए । कल्याणी पत्रिका निकाल्ने क्रममा अधिकारीले बनारसबाट रोयल नेपाल एकेडेमीको ठेगानामा कवि शिरोमणि लेखनाथ पौडेललाई कविता उपलब्ध गराइदिन पत्र पठाए । पौडेलले उक्त प्रस्तावलाई शिरोधार्य गरी यस्तो कविता पठाइदिए :

कल्याणी रसिलो उषाकिरणको माधुर्य धारा सरि
आफ्ना शीतल मञ्जु शक्ति रसको सर्वत्र वर्षा गरी ।
नेपाली प्रिय बन्धुका हृदयको आलस्य हर्दै गए
विश्वप्रेम र विश्वशान्ति पथमा आलोक भर्दै गए ।[२३]

विश्व वन्धुत्वको अर्थमा परेको विश्वप्रेम शब्दले अधिकारीलाई गर्व प्रदान गऱ्यो र कविता लेखन कार्यमा उर्जा प्रदान गऱ्यो ।

२.६ दाम्पत्य जीवन र सन्तान

विश्वप्रेम अधिकारीको विवाह स्याङ्जा जिल्लाकै पञ्चमूल गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ६ तमाखुवारी निवासी शशिधर ढकालको प्रथम सुपुत्री देवकुमारीसँग २०१४ सालमा धार्मिक विधि विधानअनुरूप सम्पन्न भएको हो ।[२४] तत्कालीन सामाजिक परिवेशअनुरूप छिट्टै घरजम बसाउने प्रचलन भएकोले पन्ध्र वर्षकै उमेरमा आफूभन्दा एकवर्ष कान्छी चौध वर्षकी कन्या देवकुमारी ढकालसँग अधिकारीको विवाह सुसम्पन्न भएको थियो । त्यस बेलाको समाजमा सानै उमेरमा विवाह गर्ने चलन भएको हुँदा मातापिताको इच्छाबमोजिम नै भएको थियो । केटी रोज्ने खोज्ने चलन थिएन । सानै उमेरमा नै विवाह भए तापनि पारिवारिक वातावरण राम्रै रह्यो । दाम्पत्य जीवनको सुरुवातका केही वर्षसम्म श्रीमती माइतमा नै बस्नुपर्ने त्यस बेलाको सामाजिक प्रचलन थियो ।

अधिकारी विवाहको महत्त्व बुझ्ने बेलामा पढ्न भनी बनारसतर्फ लागे । यसरी केही वर्ष अधिकारीले बनारसमै बसी आफ्नो अध्ययन गरे । त्यतिखेर भने घरको सम्झना र श्रीमतीको सम्झना आउनु स्वाभाविक देखिन्छ तर कर्तव्यनिष्ठ भएर

[२३] **ऐजन ।**

[२४] **ऐजन ।**

समाजसेवा, साहित्यसेवा र अध्ययनका लागि गएको हुँदा त्यो काम छोडेर आउन भने सकेनन् । २०२४ सालमा पहिलो सन्तानका रूपमा छोरी जन्मिन् । त्यसपछि ३, ४, ५ वर्षका अन्तरमा सन्तान जन्मिए । उनी पारिवारिक बन्धनमा बाँधिंदै गए । अधिकारीका आठवटा सन्तान जन्मिएका छन् : रीमा, विजयकुमार, गंगा, जमुना, पार्वती, गायत्री ,जानकी ,सुषमा अधिकारी ।[२५]

अधिकारीका सातवटी छोरीमध्ये ४ वटी छोरीको विवाह सम्पन्न भइसकेको छ भने तीनवटी छोरी अझै बुबाआमाकै साथ छन् । उनका छोरा विजयकुमार अधिकारी प्राध्यापन पेशा गर्दछन् ।

२.७ आर्थिक अवस्था र आजीविका

विश्वप्रेम अधिकारीको बाल्यकाल मातापिताको स्नेहमय छहारीमा सुखसाथ बितेको भए तापनि पढाइका क्रममा २०१७ सालमा बनारसमा बसेर पढ्ने क्रममा भने केही कठिनाई परेको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । सामान्यतया आफ्ना सन्तानले दुःख पाओस् भन्ने चाहना कसैका आमाबाबुलाई हुँदैन तैपनि घर छोडी परदेशमै बस्न परेको हुँदा यो समस्या भएन भन्न सकिँदैन तर अधिकारी आफ्ना दाजु शिवकुमार अधिकारीसँगसँगै बसेको हुँदा उनलाई भन्दा उनका दाजुलाई बढी समस्या पऱ्यो । अधिकारीको आम्दानीको स्रोत पनि खेती किसानी भएको हुँदा प्रशस्त पैसा पठाउन भने कठिन थियो ।

बाबा आमाको आम्दानीले सधैं चल्न कठिन र आफू पनि जवान भइसकेका र श्रीमती पनि सँगै हुँदा दुबैको युवाजोशमा मीठो खाने राम्रो लगाउने रहर सबैलाई हुने गर्छ । त्यसकारण २०१९ सालमा पूर्वमध्यमा उत्तीर्ण गरेर बनारसबाट घर फिर्ता भएपछि उनले रोजगारीको लागि श्री मातृभूमि विद्यालय स्याङ्जामा तीन महिना अध्यापन गरेको देखिन्छ । अधिकारीले रंगुवा रङ्गेठाटी निम्न माध्यमिक विद्यालयमा तीन महिना पढाए । त्यसपछि त्यस विद्यालयलाई छोडी श्री चक्रकमला प्राथमिक विद्यालयमा अलि लामो समय २ वर्ष ६ महिना पढाएका थिए ।[२६]

---

[२५] **ऐजन ।**
[२६] **ऐजन ।**

२०२२ सालमा आफ्नो अध्यापन पेशालाई छोडेर उत्तरमध्यमा र इन्टरमिडियट पढ्नको लागि बनारसतर्फ लागे । उत्तरमध्यमा र इन्टरमिडियट उत्तीर्ण भएपछि पुन अध्यापन पेशामा नै लागे । अधिकारीले श्री मनकामना निम्न माध्यमिक विद्यालयमा प्रधानाध्यापकको रूपमा पाँच महिनासम्म काम गरे । त्यसपछि विद्यालयलाई छोडिदिए ।

अधिकारी २०४० सालमा श्री नवज्योति माध्यमिक विद्यालय बिरुवामा नेपाली शिक्षकका रूपमा कार्यरत रहे । फेरि अधिकारीले त्यस विद्यालयबाट सरुवा भई श्री मातृभूमि माध्यमिक विद्यालयमा पुनः छ वर्षसम्म अध्यापन गरे ।

श्री हिमालय आवासीय माध्यमिक विद्यालय स्याङ्जामा आठ वर्षसम्म नेपाली शिक्षकका रूपमा अध्यापन गराए । २०५४ सालदेखि २०५६ सालसम्म श्री ज्योति आवासीय माध्यमिक विद्यालयको नेपाली शिक्षक र हाल राङ्खोला बोर्डिङ स्कूलमा अध्यापन गर्दै आएका छन् । यसरी खेतीपातीबाट आउने आयस्रोत र अस्थायी शिक्षकको रूपमा आउने पारिश्रमिकले उनको परिवार जेनतेन चलेको बताउँछन् । उनको एउटा छोरा विजयकुमार अधिकारी भौतिकशास्त्रमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण भई एस.ओ.एस बालग्राम भक्तपुर ठिमीमा प्राध्यापन गर्न लागेपछि भने आर्थिक अवस्थामा क्रमिक सुधार आएको देखिन्छ ।[२७] चारवटी छोरीको विवाह भै घरजम गरिसकेको हुँदा परिवार पनि छोटिंदै गयो । अब उनका काँधमा तीनवटी छोरीको घरजम बसाइदिनु रहेको छ । यसरी अधिकारी नेपाली मध्यम वर्गीय परिवारमा हुने आर्थिक अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

२.८ लेखन प्रारम्भ

अधिकारीले २०१७ सालमा नै आफ्ना दाजु शिवकुमार अधिकारीलाई वर्णमात्रिक छन्दको कवितात्मक चिठी लेखेर पठाएपछि साहित्यिक लेखनकार्य सुरु भएको हो । २०१८ सालमा बनारसमा अध्ययनका क्रममा बस्दा भानुभक्त पोखरेलले दिएको समस्यापूर्तिमा ५/५ श्लोक बनाएर देखाएपछि लेखनकार्य अगाडि बढ्न थाल्यो । उनले वनारसमा बस्दा 'कल्याणी' नामक पत्रिकामा सम्पादक र सङ्कलक

---

[२७] ऐजन ।

भएर काम गरे । यस पत्रिकाले उनलाई साहित्यकारसँग जमघट हुने साहित्यिक छलफल गर्ने परिवेश मिलाई दियो । कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्यालसँग पत्राचार गरी रचना प्राप्ति गर्ने कामले गर्दा उनलाई झन् उत्प्रेरित बनाएको देखिन्छ ।

२.९ मानसम्मान र पुरस्कार

साहित्य समाजको विकास गर्न, सांस्कृतिक जागरण ल्याउन, समाज उत्थान तथा जनजीवनको विकास गर्न र भोलि आउने पुस्तालाई दिशा निर्देशन गर्न लेखिनु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्ने अधिकारीमा त्यस बेलाको शासन व्यवस्थालाई फ्याँक्न साहित्य सशक्त माध्यमका रूपमा अगाडि बढ्नुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको देखिन्छ ।[२८] साहित्यको उत्थान र लोकसाहित्यको विकासले समाजको उत्थानमा अधिकांश समय खर्च गरेको देखिन्छ । यही साहित्यिक विकासमा लागी परेका अधिकारी नेपाली साहित्यका फाँटमा कवि, निबन्धकार, सम्पादक, लोकसङ्कलक र कथाकारका रूपमा सम्मानित बन्न पुगेका छन् ।

वि.सं. २०१८ सालमा 'गुलाब' भन्ने शीर्षकको मुक्त शैलीमा लेखेको कविता तृतीय भएपछि उनको साहित्यिक सिर्जनाले मान्यता प्राप्त गरेको देखिन्छ । २०२२ सालमा गण्डकी अञ्चलव्यापी बृहत् साहित्य सम्मेलन हंसुपर कास्कीमा सान्त्वना पुरस्कार प्राप्त गरे । उनी शंखनारायण साहित्य पुरस्कार २०५३, श्रीकालीगण्डकी साहित्य कला पुरस्कार २०५३, तिलाकुमारी साहित्य पुरस्कार २०५६ र वासु पुरस्कार २०५८–२०५९ काठमाडौंबाट समेत सम्मानित भएका छन् ।

२.१० भ्रमण

अधिकारीको विभिन्न राष्ट्रहरूको उल्लेखनीय भ्रमण नभए पनि उनले अध्ययनका क्रममा भारतका प्रसिद्ध सहर र धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको भ्रमण गरेका छन् । यस क्रममा उनले काशी (बनारस) इलाहावाद प्रयाग, कलकत्ता (कोलकोता) लखनउ, देहरादून, आसामको गोहाटी, मेघालय, शिलाङ्ग, हरिद्वार, विन्ध्याचल भ्रमण गरेका छन् भने नेपालका विभिन्न ठाउँहरू पोखरा, काठमाडौं,

---

[२८] **ऐजन** ।

ललितपुर, बुटवल, भैरहवा, झापा, म्याग्दी, नारायणगढजस्ता स्थानको भ्रमण गरेका छन् । नेपालभित्रै सञ्चालन हुने राजनीतिक, साहित्यिक कार्यक्रम र गोष्ठीमा सहभागी हुन विभिन्न क्षेत्रमा घुमेको उनी बताउछन् ।[२९]

२.११ समाजसेवा

अधिकारीको अर्को उल्लेखनीय क्षेत्र समाजसेवा हो । समाजमा हरेक गतिविधिमा संलग्नता देखाउने अधिकारीले विभिन्न सामाजिक सङ्घसंस्थामा रहेर कार्य गरेका छन् । विशेष गरी अधिकारी वि.सं. २०३३ सालदेखि सामाजिक क्षेत्रमा होमिएर लागेको देखिन्छ । तीन दशकसम्म उनले विभिन्न सङघसंस्थामा बसेर आफ्नो जिम्मेवारीपूर्वक काम गरेका छन् ।

अधिकारी नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको आजीवन सदस्य, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी करेण्डाँडा सातुपसल राङभाङ सहयोग समितिको संयोजक रही २०३३ सालदेखि २०३५ सम्म सक्रियतापूर्वक लागे ।[३०]

अधिकारीले २०३७ सालदेखि २०३९ सालसम्म श्री चक्रकमला प्राथमिक विद्यालय राङ्खोला स्याङ्जाको सहयोग समितिको अध्यक्षको रूपमा काम गरे । उनले श्री लक्ष्मी स्मृति पुस्तकालय स्याङ्जाको आजीवन सदस्य र २०५४-२०५५ सालमा संचालक समितिको सदस्य भएर काम गरे ।

अधिकारीले एकैचोटी तीनवटा पक्षलाई सँगै हिँडालेको देखिन्छ : सामाजिक क्षेत्र राजनीतिक क्षेत्र र साहित्य सिर्जना क्षेत्र । अधिकारी श्री मातृभूमि पुस्तकालय बिर्घा स्याङ्जाको आजीवन सदस्य, स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको संस्थापकसचिव (२०५२ सालदेखि २०५८ सालसम्म) र हाल आजीवन सदस्यका रूपमा रहेका छन् ।

२०५२ सालदेखि २०५८ सालसम्म जिल्ला शिक्षा समिति स्याङ्जाको सदस्यका रूपमा रहे । हाल अधिकारी श्री त्रिभुवन आदर्श क्याम्पस स्याङ्जाको सञ्चालक समितिको सदस्यका रूपमा २०५८ सालदेखि हालसम्म निरन्तर रहेका छन् । अधिकारी श्री त्रिभुवन आदर्श माध्यमिक विद्यालय स्याङ्जाको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षको

---

[२९] **ऐजन** ।

[३०] **ऐजन** ।

रूपमा २०५९ सालदेखि २०६२ साल सम्म कार्य सम्पादन गर्दै आएका छन् । यसका साथै उनी खानेपानी समिति समेतमा रहेर कार्य गर्दै आएका छन् । देब्रेखोला डिहीकुना खानेपानी योजना पुतलीनगर नगरपालिका वार्ड नं. १२ को अध्यक्ष रहेका छन् । यिनै विविध क्षेत्रमा सक्रिय उनको जीवनको कार्यक्षेत्रलाई वैयक्तिक र सामाजिक गरी २ भागमा विभाजन गर्दै अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

२.१२ वैयक्तिक कार्यक्षेत्र

अधिकारीले जीवीकोपार्जनको लागि आजसम्म गरेका वैयक्तिक कार्यहरूको चर्चा माथि उल्लेख भइसकेको छ । शिक्षण पेशा र सम्पादन कार्यमा रहेका अधिकारीको घर व्यवहार हेर्ने, खेती किसानी गर्ने, राजनीतिक कार्यकर्ताको रूपमा काम गर्ने उनको प्रमुख कार्य थियो । बालबच्चाको पढाइमा रेखदेख तथा उनीहरूलाई सिकाउने समेत काम उनीबाट हुन्थ्यो । श्रीमतीलाई सघाउनु, खेतीपाती रेखेदेख गर्नु अधिकारीको दिनचर्या रहेको देखिन्छ ।

२.१३ सामाजिक कार्यक्षेत्र

अधिकारीका पिता सुधारवादी भावनाका थिए । उनलाई पनि पिताको प्रभाव परेको थियो । समाजमा दुई चार अक्षर पढेका अधिकारीका पिताको आफ्ना सन्तान पनि पढिलेखी केही जानून् भन्ने भावना थियो । उनको वैयक्तिकभन्दा सामाजिक क्षेत्र फराकिलो रहेको छ । अधिकारी नेपाल रेडक्रस सोसाइटी करेण्डाँडा सातुपसल राङभाङ सहयोग समितिको संयोजक भएर २०३३ सालदेखि २०३५ सालसम्म कार्यसम्पादन गरे । उनी २०३७ सालदेखि २०३९ सालसम्म श्री चक्रकमला प्राथमिक विद्यालय राङखोला स्याङजाको सहयोग समितिको अध्यक्ष भएर काम गरे ।

अधिकारीले लक्ष्मी स्मृति पुस्तकालय स्याङ्जाको आजीवन सदस्य र २०५४–२०५५ सालसम्म संचालक समितिको सदस्य भएर शिक्षा तथा पुस्तकालय विकास र विस्तारमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका थिए । अधिकारी २०५८ सालदेखि हालसम्म श्री त्रिभुवन आदर्श क्याम्पस स्याङ्जाको संचालक समितिका सदस्य भएर क्याम्पस सञ्चालनमा उत्कृष्ट सुझाव सल्लाह र सहयोग पुऱ्याउँदै आएका छन् ।

श्री ५ त्रिभुवन आदर्श माध्यमिक विद्यालय स्याङ्जाको व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष भएर २०५९ सालदेखि हालसम्म उत्कृष्ट योगदान पुऱ्याउँदै विद्यालयलाई सञ्चालन गर्न गतिप्रदान गर्न र समयसापेक्ष व्यवस्थापन गर्न नेतृत्व प्रदान गरिरहेको पाइन्छ ।

अधिकारीको साहित्यिक योगदान पनि उल्लेखनीय रहेको छ । उनी स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठानको संस्थापक सदस्य-सचिव भएर २०५२ सालदेखि २०५८ सालसम्म योगदान पुऱ्याए । उनले देवीप्रसाद'वनवासी' लगायत साहित्यप्रेमी व्यक्तिको सम्पर्कमा रहेर कार्य गरे । हाल उक्त प्रतिष्ठानको आजीवन सदस्य रहेका छन् ।

उनले २०५२ सालदेखि २०५८ सालसम्म जिल्ला शिक्षा समिति स्याङ्जाको सदस्यको रूपमा समग्र जिल्लाको शैक्षिक विकासमा सुझाव सल्लाह र योगदान दिएका थिए ।

श्री लक्ष्मी स्मृति पुस्तकालय स्याङ्जाको आजीवन सदस्य र देब्रेखोला डिहीकुना खानेपानी योजना पुतलीखेत नगरपालिका वडा नं. १२ को अध्यक्ष भएर जनतालाई अतिआवश्यक खानेपानी खुबाई उल्लेखनीय योगदान समाजलाई दिएका छन् ।

यसरी १७–१८ बर्षदेखि नै साहित्यिक क्षेत्रप्रति चासो राख्ने अधिकारीले साहित्यका विविध विधामार्फत सामाजिक सेवा तथा सन्देश दिँदै आएका छन् । उनले समाजमा रहेका लुप्त प्रतिभाको खोजीगरी 'रजस्थल' पत्रिकाका माध्यमबाट विभिन्न विधाका लेख, रचना, कविता र निबन्धहरू प्रकाशित गर्दै आएका छन् ।

आफ्नो जीवीकोपार्जनका लागि वैयक्तिक कार्य क्षेत्रमा ओर्लिएका भए पनि सामाजिक र राजनीतिक क्षेत्रलाई एउटै काँधमा बोकेर हिँडेको देखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा एकापट्टि महङ्गी र अर्कोपट्टि जिम्मेवारीका कारण आयआर्जनको लागि बिभिन्न पेशामा संलग्न नेपाली समाजमा एक जनाले कमाउनुपर्ने सबै परिवारको भरथेग गर्न पर्ने व्यवस्थामा उनको जिम्मेवारी पनि त्यही परिवेशभन्दा फरक थिएन । दैनिक जीविकोपार्जनका लागि वैयक्तिक कार्य क्षेत्रमा लाग्नुपर्ने बाध्यता रहँदा रहँदै पनि अधिकारीले सामाजिक समुन्नति र विकासको लागि उनले देखाउँदै आएको क्रियाशीलता अनुकरणीय छ । आफ्नो मन, वचन, कर्मले भ्याएसम्म सामाजिक क्षेत्रमा होमिएका अधिकारीको वैयक्तिक जीवनभन्दा सामाजिक जीवन बढी प्रखर देखिन्छ ।

तेस्रो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको व्यक्तित्व

मानिसको व्यक्तित्व निर्माण सर्वप्रथम त जन्मजात गुण नै हो । जब मानिस यस पृथ्वीमा ओर्लिन्छ तब सामाजिक, पारिवारिक राजनीतिक, धार्मिक प्रभावले उसको स्वभाव निर्माणमा सहायक भूमिका खेल्न सक्छ । शिक्षादीक्षा सङ्गति, र वातावरणका आलोकबाट आर्जित अनुभवबाट समृद्ध बन्दैजान्छ । आफ्नो उमेरको छ दशक पार गरिसकेका र करीब चारदशक भन्दा बढी शैक्षिक, सामाजिक तथा साहित्यिक जस्ता विविध क्षेत्रमा क्रियाशील रहदै आएका अधिकारीको व्यक्तित्व निर्माणको आधारशीला उपयुक्त प्रक्रियाहरूबाट तयार भएको अनुभूति हुन्छ । हरेक मानिसको व्यक्तित्व निर्माणका लागि पारिवारिक पृष्ठभूमि, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक तथा शिक्षादीक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

३.१ व्यक्तित्वका प्रमुख विशेषताहरू

२२–२३ वर्षको उमेरदेखि वैयक्तिक पेशामा संलग्न रहेपनि निरन्तर रूपमा सामाजिक समुन्नतिका लागि विविध क्षेत्रबाट समाजको उन्नत र विकासमा क्रियाशील व्यक्तित्वको रूपमा अधिकारीलाई लिन सकिन्छ । २२–२३ वर्षदेखि सक्रिय अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूलाई सर्वप्रथम दुई भागमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ ।

३.१.१ निजी व्यक्तित्व

व्यक्तिको निजी व्यक्तित्व भन्नाले वैयक्तिक व्यावहारिकताबाट उद्घाटित हुने निजीपनलाई बुझ्न सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तित्वको सार्वजनिक जीवनको स्पष्ट जानकारीका लागि पनि उसको निजी व्यक्तित्वको पहिचान गर्नु अनिवार्य मानिन्छ किनकि व्यक्तिका निजी व्यक्तित्वको छाप उसको सार्वजनिक व्यक्तित्व परेको हुन्छ । निजी व्यक्तित्वमा अन्तर्निहित हुने आन्तरिक तथा बाह्य पक्षको यथार्थ रूपमा सही जानकारीका लागि व्यक्तिको बाह्य आकार प्रकार र उसको शीलस्वभाव, आचरण, प्रवृत्ति सापेक्षतामा अवलोकन गर्न उपयुक्त हुने हुनाले सोही अनुरूप हेर्ने प्रयास गरिएको छ ।

३.१.२ शारीरिक व्यक्तित्व

दुब्लो पातलो शरीर रचना, गहुँ गोरो वर्ण, लचिलो मुखाकृति, अन्दाजी पाँच फुट पाँच इन्चको लम्बाइ, सुलुत्त परेको नाक, काला र फुलेका रौं ठूलो निधार भएका अधिकारी दौरा सुरूवाल र कोट लगाउने चिन्तनशील स्वभाव भएका गम्भीर रूपमा सोच्ने र समाजको सुधार राजनीति तथा साहित्यबाट गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा चिन्तनशील देखिन्छन् ।

३.१.३ आन्तरिक व्यक्तित्व

शीलस्वभाव, आचरणका सन्दर्भमा ग्रामीण किसान परिवारमा जन्मी स्नातकसम्मको शिक्षा हासिल गर्न सफल भएका अधिकारी नेपाली साहित्यकोफाँटमा नेपाली साहित्यको ढिकुटीभर्ने साहित्यकारभित्र पर्दछन् । अधिकारी आँधीखोलाभैंं अविरल बग्ने नदी हुन् र उनका सिर्जना निरन्तर रूपमा साहित्यका विविध फाँटमा बगिरहेका छन् । साहित्यकार प्रायःजसो चिन्तनशील र मनन्शील हुन्छन् त्यस्तो स्वभाव अधिकारीमा पनि छ । सरल र नम्र स्वभावका अधिकारी नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा नभई राजनीतिक क्षेत्रमा समेत राम्रो व्यक्तित्व मानिन्छन् । सामाजिक सुधारका लागि विभिन्न सङ्घ/संस्थामा कार्यरत रही सक्रिय भूमिका खेल्दै आएका अधिकारीको शिक्षा साहित्यको विकास र विस्तारका लागि उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । प्रायः कम बोल्ने र विशेष गरी साहित्यिक क्षेत्रका विषयमा बोल्न पर्‍यो भने ज्याद नै उत्सुक देखिने अधिकारी वर्तमान राजनीतिक परिवेशदेखि बढी चिन्तित देखिन्छन् । राज्यले साहित्यिक विकासकालागि खासै योगदान दिन नसकेको गुनासो गर्ने अधिकारीले आफै स्रष्टा र आफै प्रकाशक हुनुपर्ने वाध्यताले सताएकोमा राज्यप्रति दुःखेसो पोखेका छन् ।

३.१.४ सार्वजनिक व्यक्तित्व

विगत चालीस वर्षदेखि जीविकोपार्जनकालागि विशेष गरी शैक्षिक सेवामा संलग्न रहेपनि साहित्यको यथेष्ट अध्ययन गर्दै समाजसेवा र साहित्यिक अभिबृद्धितर्फ सक्रिय रहँदै आएका अधिकारी समाजसेवी व्यक्तित्वकारूपमा परिचित छन् । उनले समाजका हरेक पक्षलाई माथि उठाउनु पर्छ भन्ने मान्यता बोकेर अगाडिबढेका छन् ।

राजनीतिक क्षेत्रमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको प्रजातान्त्रिक समाजवादलाई आदर्श मान्ने अधिकारी राजनीतिकै माध्यमबाट समाज परिवर्तन गर्न क्रियाशील रहेका छन् । नेपाली समाजमा साहित्यको अभिबृद्धि गर्न लागि परेका अधिकारीको सार्वजनिक व्यक्तित्वका पक्षलाई साहित्यिक र साहित्येतर गरी दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

३.१.५ साहित्येतर व्यक्तित्व

कुनै पनि मानिसका जीवनका दुईवटा पाटा हुन्छन् । अधिकारीको साहित्यिक विधाभित्रबाट हेर्न वा समेट्न नसकिने व्यक्तित्वलाई साहित्येतर व्यक्तित्वभित्र राखेर हेर्न सकिन्छ । अधिकारीको व्यक्तित्वलाई पनि मूल रूपमा यसरी छुट्ट्याई अध्ययन गर्न सकिन्छ । उनका साहित्येतर व्यक्तित्वलाई निम्न शीर्षकमा राखेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१.६ समाजसेवी व्यक्तित्व

विश्वप्रेम अधिकारीको समाजसेवासम्बन्धी कार्यको उल्लेख पहिलो भागअन्तर्गत पर्ने समाजसेवा विवरणमा उल्लेख गरिएको छ । विभिन्न साहित्यिक संस्थामा सञ्चालक रहेर काम गरेका छन् । नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, विद्यालय सहयोग समिति, पुस्तकालयको आजीवन सदस्य, विद्यालय तथा क्याम्पसको अध्यक्ष तथा सञ्चालक समिति अध्यक्ष, सुकुम्बासी समस्या समाधान आयोगको अध्यक्ष तथा जिल्ला शिक्षा समिति स्याङ्जाको सदस्य जस्ता दर्जनौं सामाजिक जिम्मेवारीका पद लिएर आफ्नो नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरिसकेका अधिकारीको व्यक्तित्व साहित्येतर क्षेत्रमा पनि प्रबल देखिन्छ ।

शिक्षण सङ्घ/संस्थामा पनि काम गर्दै आएका अधिकारीको पेशा र सिर्जनालाई दुबै काँधमा एकैचोटि बोकेर अगाडि बढेका छन् । बौद्धिक जगतका लागि बौद्धिकतालाई हतियार बनाएर समाजसेवा गरेको देखिन्छ भन्ने असहाय दीनदःखी निरक्षर जनताको प्रत्यक्ष लाभ हुने खालको सेवामा पनि अगाडि बढेका छन् । विद्यालय खोल्नु, पुस्तकालयको सञ्चालन गर्नु, शिक्षण पेशामा समर्पित रहनु उनको कार्यक्षेत्र रहेको छ । राजनीतिदेखि शिक्षण पेशामा समर्पित अधिकारीको समाजसेवा प्रभावशाली र प्रेरणादायी रहेको पाइन्छ ।

३.१.७ शिक्षक व्यक्तित्व

शिक्षण पेशा जस्तो उत्तरदायित्वपूर्ण गहन जिम्मेवारी पेशामा लागेका अधिकारीको सम्पूर्ण जीवनकाल नै यसैमा समर्पित रहेको छ । २०१९ सालमा भारतको बनारसबाट पूर्वमध्यमा उत्तीर्ण भएर आएपछि श्रीमातृभूमि माध्यमिक विद्यालयमा शिक्षकका रूपमा प्रवेश गरे त्यस विद्यालयमा तीन महिना अध्यापन गराइसकेपछि श्रीरङ्गुवा रङ्गेठाँटी निम्न माध्यमिक विद्यालयमा तीन महिना अध्यापन गराए । २०२२ सालमा श्रीचन्द्रकमला प्राथमिक विद्यालयमा दुई वर्ष छ महिना अध्यापन गराएका थिए । यसरी प्रारम्भिक चरणको शिक्षण पेशामा पहिले माध्यमिक विद्यालय त्यसपछि निम्न माध्यमिक विद्यालय र पछि प्रारम्भिक विद्यालयमा अध्यापन गरेका थिए ।

२०२२ सालमा बनारसबाट उत्तरमध्यमा र इन्टरमिडियट उत्तीर्ण भएपछि प्रधानाध्यापकका रूपमा श्रीमनकामना निम्नमाध्यमिक विद्यालयमा ५ महिनासम्म शिक्षक तथा त्यस विद्यालयका प्रशासकीय व्यक्तित्वका रूपमा कार्य गरे । त्यसपछि उनको शिक्षण पेशामा रोकावट आयो र राजनीतितर्फ बढी लम्केको देखिन्छ । यसै अवधिमा साहित्यिक सिर्जना पनि बढी गरेको पाइन्छ । प्रकाशनपछि भए तापनि यो काल उनका सिर्जनाहरूको उत्कर्षकाल भन्नै पर्छ । राजनीतिमा बढी होमिएको हुँदा करीब दुई वर्षसम्म जेलजीवन बिताउनु पर्‍यो । २०४० सालमा पुनः शैक्षिक क्षेत्रमा प्रवेश गरे । श्री नवज्योति माध्यमिक विद्यालय विरुवामा नेपाली शिक्षकका रूपमा तीन महिना अध्यापन गराए । त्यसपछि उक्त विद्यालयबाट सरूवा गराई श्री मातृभूमि माध्यमिक विद्यालय २०४० सालदेखि २०४५ सालसम्म नेपाली शिक्षकका रूपमा शिक्षण पेशा गरे । त्यसपछि सार्वजनिक विद्यालयमा अध्यापन गराउन छोडी २०५५ देखि २०५६ सम्म श्रीज्योति आवासीय माध्यमिक विद्यालय नेपाली विषयका शिक्षकका रूपमा कार्य गरे । हाल अधिकारी श्री ज्ञानोदय आवासीय माध्यमिक विद्यालयमा नेपाली शिक्षकका रूपमा कार्यरत रहेका छन् ।

करिब चालीस वर्षसम्म शिक्षण पेशामा रहेका अधिकारीको विद्यालय छोड्ने र समात्ने प्रक्रिया भने अचम्म लाग्दो छ । चार दशकसम्म शिक्षकका रूपमा कार्यरत अधिकारी स्थायी शिक्षकका रूपमा भने अध्यापन गर्ने अवसर कहिल्यै पाएनन् ।

३.१.८ राजनैतिक व्यक्तित्व

विश्वप्रेम अधिकारीको राजनैतिक व्यक्तित्व पनि साहित्यिक व्यक्तित्वकै हाराहारीमा छ । २०२२ सालमा बनारसमा अध्ययनका क्रममा जाँदा राजनीतितर्फ पनि आकर्षित भएका थिए ।

स्वतन्त्र राजनीति गतिविधि मुलुकभित्र प्रतिबन्धित रहेको अवस्थामा बनारसमा अध्ययनका लागि गएका विद्यार्थीहरू राजनीति चहलपहल र नेताहरूको प्रभाव तथा प्रेरणाबाट अधिकारी पनि प्रजातन्त्र पुनःप्राप्तिको राजनीतिक अभियानमा सहभागी भए ।[31] २०२३ सालमा एन.एस.वाई.एल. समेत एकीकृत गरी प्रजातान्त्रिक समाजवादी युवक दलको सदस्यपदमा[32] रही राजनीतिक क्षेत्रमा कार्य गरे ।

२०२४ सालमा तरूण दलको प्रतिरूप 'तरूणक्लव' गठन गरी संस्थापक सह-सचिवको रूपमा स्याङ्जा र पर्वत जिल्लमा जिम्मेवारी लिए । यो क्लव त्यसबेलाको पञ्चायती व्यवस्थामा अवैधानिक थियो । यस्ता क्लव खोल्न नपाइने भएको हुँदा उनलाई गिरफ्तार गरियो । २०३१ साल श्रावण महिनामा स्याङ्जा बमकाण्ड भयो व्यवस्था फ्याक्ने उद्देश्यले त्यस बेलाका नेपाली कांग्रेसका जुझारु कार्यकर्ताका रूपमा अधिकारीको नाम उपल्लो स्तरमा पाइन्छ । सोही काण्डको दोष पनि उनीहरूलाई लगाई अधिकारीलाई गिरफ्तार गरियो । यस काण्डमा उनी २३ दिन प्रहरी हिरासतमा रहे भने एक वर्ष ६ महिनासम्म जेलजीवन बिताउनु पर्‍यो ।[33]

२०३५ सालको विद्यार्थी आन्दोलनमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेका अधिकारीलाई पुनः गिरफ्तार गरियो र २०३६ साल ज्येष्ठ १० गते जनमत सङ्ग्रहको घोषणा पछि रिहा भए । २०४२ सालको नेपाली कांग्रेसको नेतृत्वमा आयोजित भद्रअवज्ञा आन्दोलनमा पुनःगिरफ्तार भए । २०२७ सालदेखि २०३९ सालसम्म १३ वर्षसम्म प्रतिबन्धित नेपाली कांग्रेसको जिल्ला कार्यसमितिको सदस्यका रूपमा काम

---

[31] **ऐजन ।**

[32] **हुमाकान्त पाण्डे, "अग्रजका लागि श्रद्धासम्प्रति", आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्वेषण, स्याङ्जा; विजयकुमार अधिकारी, २०५९ पृष्ठ ख ।**

[33] **शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनूसार ।**

गरे । त्यहीक्रममा उनका प्रेरणाका स्रोत तथा अग्रज नेता वी.पी.को निधनपछि राजनीतिमा विरक्त भई राजनीति छोडेको वक्तव्य समेत प्रसारित गरे ।[३४]

राजनीति छोडेको घोषणा गरे पनि २०४२ सालमा उनी त्यही प्रतिबन्धित पार्टीको आरोपमा गिरफ्तार हुन भने छोडेनन् तर राजनीति गरिरहेको पछि निस्कृय हुन पनि नसक्ने हुँदा २०४६ सालको जनआन्दोलनमा पुनः सक्रियपूर्वक लागे र त्यस समयमा भने नेपालीको प्रजातन्त्र प्राप्तिमा सफलता पनि मिल्यो ।

अधिकारी २०४८ सालमा नेपाली कांग्रेस स्याङ्जाको जिल्ला सचिवको रूपमा रहे भने २०५३ सालमा पनि पुनः जिल्ला सचिव बने । २०५८ सालमा नेपाली कांग्रेस विभाजन भई एउटाको नेतृत्व संस्थापन पक्ष गिरिजाप्रसाद कोइरालाले गर्दै आएका छन् र अर्को नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिकको नेतृत्व शेरबहादुर देउवाले गरेका छन् । त्यो पार्टी विभाजनपछि विश्वप्रेम अधिकारी हालसम्म देउवाले नेतृत्व दिएको नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिकको स्याङ्जा जिल्ला सभापतिका रूपमा कार्यरत रहेका छन् ।

३.१.९ सम्पादक व्यक्तित्व

विश्वप्रेम अधिकारी अध्ययनका क्रममा बनारस जाँदा त्यहाँ रहेका साहित्यप्रेमीसँग उनको सम्पर्क हुन पुग्यो । साहित्यप्रति रुचि राख्ने अधिकारीले २०१९ सालमा बनारसबाट प्रकाशित हुने'कल्याणी' वार्षिकको सङ्कलन र सम्पादन गरे ।[३५] अधिकारीले २०२२–२३ मा बनारसबाट प्रकाशित साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका'रहर' को संयुक्त सम्पादन गरे ।

२०२५ सालमा स्याङ्जा जिल्लामा त्यसबेलासम्मका १९ जना कविहरूले कविता सिर्जना गरेका थिए । ती कवितालाई सङ्कलन गरी'पोखिएका कनिका' नामक सङ्ग्रहको सम्पादन गरेका थिए । उक्त सङ्ग्रहलाई स्याङ्जाली कविहरूको प्रतिनिधि सङ्कलन पनि भनीन्छ ।[३६]

---

३४ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी अनुसार ।

३५ ऐजन ।

३६ ऐजन ।

विश्वप्रेम अधिकारीद्वारा २०५४ सालमा ‘रजस्थल’ साहित्यक पत्रिकाको सम्पादन गरे । सुरुका दुई अङ्क ‘रजस्थल’ नामकरण भई प्रकाशित भएको थियो ।[घठ] पछि त्यसैलाई त्रैमासिक रूपमा ‘रजस्थल’ मा प्रकाशित हुँदै आयो । ‘रजस्थल’ को १३ औं अङ्कसम्म (२०५८) अधिकारीले जेठो सम्पादकका रूपमा सम्पादन गरे र सम्पादकीय लेख्ने काम पनि उनैबाट भयो ।[घड]

२०५९ सालमा स्याङ्जाली कविहरूका बालकविता, गीतहरूको सङ्ग्रह‘झारबुटी’ नामाकरण गरी प्रकाशित भयो । ‘आँधीखोले साहित्यसदन’ वालिङको त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित हुने ‘सगुन’ को सम्पादन सल्लाहकार भावदृष्टि, मन्दाकिनी द्वैमासिक पत्रिकाको सल्लाहकार रहेका थिए ।

३.१.१० लोकसङ्कलक व्यक्तित्व

विश्वप्रेम अधिकारीलाई लोकसङ्कलक व्यक्तित्वका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ । उनले आँधीखोला क्षेत्रमा प्रचलित विभिन्न लोकभाकाहरू, लोकगाथाहरू, लोककथाहरू, आँधीखोला क्षेत्रका लोकसंस्कृतिहरूका साथै गण्डकी, धवलागिरी र लुम्बिनी अञ्चलका लोकसांस्कृतिक पक्षलाई आँधीखोला क्षेत्रलाई केन्द्रविन्दु बनाएर सङ्कलन तथा प्रकाशन गरेका छन् । उनले कविता विधामा मात्र सिमित नरहेर, आँधीखोला क्षेत्रमा प्रचलित लोकोक्तिहरू मानिसको दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने ढिकी, जाँतोको परिचय, देवदेवी मन्दिर तथा शक्तिपीठहरूको परिचय, शाहवंशीय राजाको ऐतिहासिक विश्लेषण, खेतीपाती लगाउँदा तथा भित्र्याउँदा गरिने पूजा-आजाको जानकारी विभिन्न सांस्कृतिक शब्दहरूको सङ्कलन र प्रकाशन, गाउँखाने कथाको सङ्कलन र प्रकाशन, विभिन्न चाडपर्वहरूको परिचय र महत्त्व आदिका बारेमा उनका कृतिहरू‘आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत,‘पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा,‘आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषणका माध्यमबाट गरेको हुँदा उनको लोकवाङ्मयमा पनि प्रखर

---

[३७] **ऐजन ।**

[३८] **ऐजन ।**

व्यक्तित्व रहेको छ । उनलाई नेपाली लोकसङ्लक, सांस्कृतिक, मौलिक साहित्यकारका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ ।

३.२ जीवनी व्यक्तित्व र साहित्यलेखन बीचको सह-सम्बन्ध

विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनीलाई सरसर्ती सर्वेक्षण गर्दा उनी जन्मेको घर परिवार, समाजको वातावरण, विद्यार्थी जीवनमा बनारसमा अध्ययन गर्न जाँदा त्यहाँ भेट भएका साहित्यकारहरूको सङ्गत र आँधीखोला क्षेत्रमा मनाइने विभिन्न सांस्कृतिक कार्यक्रम, पर्वहरू आदिले पनि उनलाई साहित्य सिर्जना गर्नमा प्रेरित गरेको पाइन्छ । किसान परिवारमा जन्मिएर हुर्किएका अधिकारी आफ्नो मेहनत, परिश्रम र लगनशीलताले गर्दा स्याङ्जा जिल्लाको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा अब्बल दर्जाको साहित्यकारका रूपमा स्थापित हुन पुगेका छन् ।

बनारसमा बस्दा आचार्यहरू शेषराज शर्मा, गोविन्द सुवेदी, पद्यमनाथ निरौला, कृष्णप्रसाद ढुङ्गाना र भारतीय विशिष्ट विद्वान्को सम्पर्कमा रहँदा उनको व्यक्तित्व विकास र साहित्य सिर्जनामा अभिप्रेरणा प्रदान भयो । अध्ययनका लागि बनारसमा गएको हसदानेपालको राजनीतिमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिलाई उजागर गर्ने काम गरेको पाइन्छ । यसरी उनको जीवनी व्यक्तित्व र साहित्य लेखनबीच अन्तर्सम्बन्ध रहेको छ । तुलनात्मक रूपमा अधिकारीको जीवनी जीवनयात्रा, वातावरण र साहित्यलेखन कार्यको तालमेललाई हेर्दा एकआपसमा नितान्त सहयोगात्मक, अन्योन्याश्रित एवं घनिष्ट सम्बन्ध रहेको पाइन्छ ।

३.३ निष्कर्ष

बहुमुखी प्रतिभाका धनी अधिकारी कवि, लोकसङ्कलक, कथाकार, गीत तथा गाउँखाने कथा सङ्कलक, सम्पादक, स्तम्भलेखक, शिक्षक व्यक्तित्व, शिक्षाप्रेमी, राजनीतिक व्यक्तित्व जस्ता थुप्रै प्रतिभाहरू समेटिएको पाइन्छ ।

चौथो : परिच्छेद

विश्वप्रेम अधिकारीको कृतित्व

४.१ साहित्यिक यात्रा

अधिकारीको लेखन प्रारम्भ २०१८ सालबाट सुरु भयो । नेपाली छात्रपरिषद वाराणसीको कविता प्रतियोतिगामा मुक्त गद्यशैलीको 'गुलाव' शीर्षकको कविताले तृतीय स्थान प्राप्तभएपछि कविता सिर्जनामा थप उत्साह प्रदान गरेको पाइन्छ । २०१९ सालमा वार्षिक साहित्यिक पत्रिका 'कल्याणी' प्रकाशक र सम्पादनको जिम्मेवारी लिएपछि उनमा साहित्य सिर्जनासम्बन्धी जिम्मेवारी पनि थपिन गएको देखिन्छ । २०१८ सालदेखि २०२४ सालसम्म बनारसबाट प्रकाशित हुने छात्र पत्रिकाहरू छात्रप्रभा, भानुदय, बिहानीपख, सन्देश, कोशीको लहर, रवि, विश्वशिखा, पाउलो आदि पत्रिकाका प्रत्येक अङ्कमा कविता प्रकाशित भएका छन् भने 'रहर' त्रैमासिकमा पनि कविता प्रकाशित भएका छन् ।[घढ]

२०१८ सालदेखि २०२६ सालसम्म उनको साहित्यिक सिर्जनाले निरन्तरता प्राप्त गर्नुका साथै २०२७ सालदेखि २०३० सालसम्म भने उनका साहित्यिक सिर्जनाले विश्राम लिएको देखिन्छ ।

अधिकारी २०३१ सालको श्रावण महिनामा स्याङ्जा जिल्लामा भएको बमकाण्डको सिलसिलामा गिरफ्तार भएर स्याङ्जाको नुवाकोट र तनहुँको दमौली जेलमा १ वर्ष ६ महिनासम्म जेलमा बस्नु पर्‍यो । यो जेलयात्रा उनका लागि साहित्यिक सिर्जनामा बरदान बन्न पुग्यो ।[ढण] यही जेलजीवनको क्रममा कविले 'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्य सहित, लघु कविता, कथाहरू लेखेको देखिन्छ । यही २०३२ सालपछि राजनीतिमा बढी सक्रियता रहँदा साहित्य सिर्जनाको कार्य भने कमजोर बन्न पुगेको देखिन्छ ।

---

[३९] **ऐजन** ।

[४०] **ऐजन** ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनलाई राजनीति गर्ने राजनीतिज्ञ, कार्यकर्ता सम्पूर्ण नेपालीले स्वागत गरे । उनको जीवन पनि बहुदलीय प्रजातन्त्रको आवागमनले उत्साह प्रदान गऱ्यो । बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा आएका विकृति र विसङ्गतिलाई देखेपछि उनले २०५५ सालमा'सङ्कल्प' (आमा स्मृतिकाव्य सहित) प्रकाशित गरे ।

त्यसपछिका दिनहरूमा'आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत (२०५७), पश्चिमाञ्चल लोकगीत र परम्परा (२०५८), आँधीखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण (२०५९) जस्ता लोकजीवनसँग सम्बन्धित लोक साहित्यहरूको लेखन, सङकलन तथा प्रकाशन गरे । उनले अचाडू मनका स्वरहरू (कवितासङ्ग्रह ,२०६१) प्रकाशित गरेका छन् । उनले हालसम्म नवोदित र स्थापित गरी २२ वटा कविता, कथा, लेख निबन्ध, सम्मति, मन्तव्य र भूमिका लेखेका छन् ।[४१] यिनै कथा लेखनका भूमिका, मन्तव्य आदिको सङ्गालो बजारमा आउने तरखरमा रहेको बताएका छन् ।

'नौलो मान्छे' शीर्षकको कथासङ्ग्रह पनि प्रकाशनको तयारीमा लागेका छन् भने 'गाइने स्यानो' (गीतिकाव्य) तयारी अवस्थामा छ । जुन द्वन्द्व पीडित गन्धर्वको रूपमा रहेर पनि नेपाली सांस्कृतिक वाङ्मयको वर्तमान अवस्थाका बारेमा जानकारी दिन सक्षम रहने आशा व्यक्त गरेका छन् ।

हालसम्म उनका पुस्तककार कृतिका रूपमा प्रकाशित कृतिहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१. मेरी छोरी (कवितासङ्ग्रह) २०४९
२. बन्दीको मनस्थिति (लघुकाव्य सहित) २०५२
३. संकल्प'आमा' स्मृतिकाव्य सहित (कवितासङ्ग्रह) २०५५
४. आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत (लेखसङ्ग्रह) २०५७
५. पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा (लेखसङ्ग्रह) २०५८
६. आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण (लेखसङ्ग्रह) २०५९
७. अचाडू मनका स्वरहरू (कवितासङ्ग्रह) २०६१

[४१] ऐजन ।

अप्रकाशित कृतिहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

१. नौलो मान्छे (कथासङ्ग्रह) ।

२. गाइने स्यानो (गीतिकाव्य) ।

३. लेख तथा भूमिकाको सङ्गालो ।

वि.सं. २०१८ सालदेखि कविता यात्रामा प्रवेश गरेका अधिकारी साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउँदै आएको पाइन्छ । उनले सिर्जना गरेका साहित्यिक कृतिहरूलाई लेखनको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ भने मिति प्राप्त नभएका कविताहरूलाई प्रकाशन मितिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । उनको साहित्यिक यात्रालाई दुई चरणमा विभाजन गरिएको छ ।

१) पूर्वार्ध चरण (२०१८-२०४८)

२) उत्तरार्ध चरण (२०४९ देखि हालसम्म)

४.१.१ पूर्वार्ध चरण (२०१८-२०४८)

पूवार्ध चरणका साहित्य रचनाका दृष्टिले अभ्यास कालको रूपका रहेको पाइन्छ । यस चरणमा साहित्यलेखनको अभ्यास गर्नुका साथै त्यसलाई परिष्कृत र परिमार्जन गर्दै लगेका छन् । यस अवधिमा प्रमुख विधाका रूपमा कविता विधा नै रहेको छ । देशमा राजनैतिक गतिविधि स्वतन्त्र रूपमा गर्न नपाइएको अवस्थामा उनका कवितामा राज्यप्रति विद्रोहका स्वरहरू पाइन्छ भने सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पक्षलाई समेत समावेश गरेका छन् । यस चरणका कविताहरूमा निरङ्कुशताको उद्घाटन, सामाजिक, आर्थिक पक्षको चित्रण, सामाजिक विसङ्गतिको पर्दाफास, विद्रोहका स्वरहरू, विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको स्वदेश आगमनको आग्रह, नारी बाध्यताका कुराहरू, प्रकृतिको चित्रण, जेल जीवनमा बिताउनु परेका कष्टदायक दिनहरूको चित्रण, अग्रज कविहरूप्रति सम्मान, पूर्वीय काव्यदर्शनको प्रयोग आदि कुराहरू यस चरणका कविताका मूलभूत विशेषता हुन् । यस चरणका कविताहरूमा राजनैतिक स्वरहरू मुखरित रही उद्घाटन हुनु महत्त्वपूर्ण उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ ।

यस चरणका कविताहरूमा विषयवस्तुगत विविधता, शैलीगत सरलता, सामाजिक पक्षको उद्घाटन र निरंकुशताप्रतिको विद्रोह जस्ता प्रवृत्तिगत विशेषताहरू पाइन्छ । तीस वर्षको अवधिमा कविता लेखनकार्य प्रशस्त रहेपनि प्रकाशन हुन भने सकेन । २०२१ साल पूर्व लेखेका रचनाहरू संरक्षणको अभावमा आज प्राप्त छैनन् भने २०२१ सालदेखि लेखिएका कविताहरू 'मेरी छोरी' कवितासङ्ग्रह २०४९, 'बन्दीको मनस्थिति' २०५२, 'संकल्प'आमा' स्मृतिकाव्य सहित' २०५५,'अचाङू मनका स्वरहरू' कवितासङ्ग्रह २०६१ मा प्रकाशित भएका छन् । २०१८ सालदेखि २०२६ सालसम्म उनको लेखन कार्य निरन्तर रहेको छ भने २०२७ देखि २०३० सम्म उनको कलमले विश्राम लिएको पाइन्छ । २०३१ साल श्रावण १७ गते स्याङ्जा बम काण्डको सिलसिलामा १८ महिना जेलजीवन बिताउनु पऱ्यो । स्याङ्जाको नुवाकोट र तनहुँको दमौलीमा जेलजीवन बिताउने क्रममा उनका अभिव्यक्तिले प्रौढता प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यही समयमा प्रशस्त फुटकर कविता र'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्य सहित लघु कविताहरू पनि लेखेको पाइन्छ ।

४.१.२ उत्तरार्ध चरण : (२०४९ देखि हालसम्म)

वि.सं. २०४९ सालदेखि हालसम्मको साहित्ययात्राको उत्तरार्ध चरण साहित्यकार विश्वप्रेम अधिकारीको पूर्ण विकास र विस्तारको चरण हो । यस चरणमा उनको साहित्यिक प्रतिभाले सिद्धि र सफलता प्राप्त गरेको पाइन्छ । यस चरणमा अधिकारीले पूवार्ध चरणमा लेखिएका रचना कृतिहरूलाई प्रकाशनको व्यवस्था गरे । यस चरणमा २०२१ सालदेखि लेखिएका कविताहरूलाई २०४९ सालमा 'मेरी छोरी' कवितासङ्ग्रहको नामबाट प्रकाशित गरे । २०३२ सालमा लेखिएको 'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्यमा अन्य कविताहरू थप गरी २०५२ सालमा 'बन्दीको मनस्थिति' कवितासङ्ग्रह प्रकाशित गरे । २०५२ सालपछि लेखिएका कवितासङ्ग्रहहरूलाई २०५५ सालमा सङ्कल्प (आमा स्मृति काव्य सहित) प्रकाशित गरे । यस चरणमा कविको कलम केवल कविता लघुकाव्यमा मात्र सीमित नरही 'आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीतहरू' (२०५७), 'पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा' (२०५८), 'आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण' (२०५९), 'अचाङू मनका स्वरहरू' (२०६१) प्रकाशित गरेका छन् ।

यस चरणमा पूवार्धका प्रवृत्तिलाई निरन्तरता दिइएको छ भने आँधीखोला क्षेत्रको लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान र सङ्कलनको काम समेत गरेको पाइन्छ । यसै चरणमा लोकसांस्कृतिक पक्षलाई समेटेर प्रकाशित गरेका तीनवटा लोकसाहित्यिक कृतिले साहित्यकार अधिकारीको बहुप्रतिभा प्रकटिएको पाइन्छ । लोप हुनलागेका सांस्कृतिक पर्वहरू, शक्तिपीठ, ऐतिहासिक खोज, पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीत, गाउँखाने कथा, लोककथालाई समेत उजागर गर्ने काम गरेका छन् ।

प्रजातन्त्रको प्राप्तिपछि देशमा आएको बहुदलीय व्यवस्थाले देश र जनताकोलागि उपलब्धिपूर्ण काम गर्न नसकेकोमा खेद प्रकट गरिएको छ । यस चरणका लेखहरूमा स्तरीयता पाइन्छ । सामाजिक, राजनीतिक, नीति परम्परालाई नजिकबाट नियालेर साहित्यमा प्रस्तुत गरिएको छ । देशमा आएको प्रजातन्त्रलाई सदुपयोग गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने मान्यता उनका रचनाबाट प्रष्ट देख्न सकिन्छ । देशमा सञ्चालन भएको जनयुद्धले हजारौं मानिसको मृत्यु भएको, हजारौं बाबुआमा बेसाहारा भएको, हजारौं नारीको सिन्दुर पुछिएको र हजारौं बालबालिकाहरू टुहुरा भएको वर्तमान अवस्थालाई आत्मसात गरी यसबाट कसैको विजय नहुने, सम्पूर्ण नेपालीले हार्ने हुँदा यसको अन्त्यकोलागि समेत उनका कवितामार्फत आग्रह गरेको पाइन्छ । पूवार्धका चरणमा उनका कविताले पञ्चायती व्यवस्थाको विरोधमा लाग्न उत्प्रेरित गरेका छन् भने उत्तरार्ध चरणका कविताले बहुदलीय व्यवस्थाभित्र भएको विकृति विसङ्गतिलाई देखाउन खोजेका छन् ।

४.२ विश्वप्रेम अधिकारीका कृतित्वको अध्ययन तथा विश्लेषण

४.२.१ 'मेरी छोरी' कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

विश्वप्रेम अधिकारी स्याङ्जा जिल्लामै जन्मे त्यही जिल्लालाई आफ्नो कर्मथलो बनाएर साहित्य सिर्जना गर्दैआएका कवि हुन् । उनले कविता, कथाका साथै लोकसाहित्य जस्ता विभिन्न विधामा कलम चलाएका छन् । उनले २०१७ सालदेखि नै कविता रचना गर्न थालेका हुन् । उनले विभिन्न पत्रपत्रिकामा कविताहरू प्रकाशित गर्दै आए पनि उनी प्रथम कवितासङ्ग्रह लिएर २०४९ सालमा देखापरेका हुन् । उनको प्रथम कवितासङ्ग्रह 'मेरी छोरी' (२०४९) हो । यसको प्रकाशन आदर्श सङ्गम

स्याङ्जाबाट २०४९ सालमा भएको हो । यस सङ्ग्रहमा २०२१ सालदेखि २०४९ सालसम्ममा रचना गरिएका २६ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् : कपासको फूलमाथि बसेको बुंगे चरीसित, गोल सिमल, फर्क फर्क, फूलवारीको छेउमा, मेरी छोरी- १, मेरी छोरी -२, स्वागत छ, किचिएको बालकप्रति, पंछी, वेश्या, वनश्री, फेवाको वगरमा बूढो रोगी, विजयको अक्षरारम्भ गर्न नपाउँदा, मेरो गीत, दिन रात, विजया दशमीको शुभ-कामना, समयका यात्रीहरू , सुख मिलनको अभिलाषा, शहीद, मैले गाएको गीत, बगैंचा बाहिर, दुर्दिन, उनकै संझना, तिमी भयौं, पसिना ओवाइरहेछु, फूल जस्ता शीर्षकका २६ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् ।

कविले यस कवितासङ्ग्रहको शीर्षककिरण यस सङ्ग्रहमा 'मेरी छोरी' कविताबाट गरेको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा 'मेरी छोरी १', र 'मेरी छोरी २' गरी दुईवटा कविताहरू रहेका छन् । यसमा २००७ सालको प्रजातन्त्रको आगमन भए पनि २०१७ सालको राजनैतिक परिवर्तनपछि प्रजातन्त्र प्राप्तिका लागि 'मेरी छोरी' भनेर धर्तीमाताका सन्ततिलाई सम्बोधन गरेर प्रजातन्त्र प्राप्तिका लागि क्रान्ति गर्न आह्वान गरिएको छ । प्रजातन्त्रको हत्यापछि कवि आफू निर्वासित हुनु परेको पीडा व्यक्त गर्दै छोरीलाई स्वतन्त्रता दिलाउनका लागि आग्रह पनि गरिएको छ । यसरी यस सङ्ग्रहका कविताहरू प्रजातन्त्रको पक्षमा क्रान्ति गर्न आह्वान गरिएकाले र त्यसका लागि नेपाल आमाका सन्ततिलाई मेरी छोरी भनेर सम्बोधन गरिएकाले यस कवितासङ्ग्रहको शीर्षक'मेरी छोरी' राखिएको छ र यो शीर्षक प्रतीकात्मक रहेको छ ।

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहको संरचनागत आयामलाई हेर्दा यसमा २६ कविताहरू सङ्कलित भएका छन् । यिनै २६ वटा कविताहरूले यस सङ्ग्रहको वाह्य संरचना निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू बद्धलय र मुक्तलयमा रचिएकाले बद्धलयमा रचना गरिएका कविताहरूमा श्लोकगत योजना भेटिन्छ भने मुक्तलयमा रचना गरिएका कविताहरूमा कतै अनुच्छेद विभाजन गरिएको छ भने कुतै निरन्तर पङ्क्ति प्रवाहमा रहेका छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा न्यूनतम दुई अक्षर शब्दले पङ्क्तिको कार्यको गरेका छन् भने २४ अक्षरे पदयोजनाले अधिकतम पङ्क्तियोजनाको कार्य गरेका छन् । त्यस्तै गरी बद्धलयमा रचना गरिएका कवितामा

कम्तिमा चतुष्पदी ढाँचाका तीन श्लोकको न्युनतम आयतन भेटिन्छ भने अधिकतम १५ श्लोकको आयतन भेटिन्छ । त्यस्तै गद्य कविताका सन्दर्भमा कम्तिमा १३ हरफ र बढीमा ७८ हरफका कविताको बाह्य संरचनाको निर्माण गरेका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू बद्ध तथा मुक्तलयमा रचना गरिएका छन् । यस सङ्ग्रहका १२ वटा कविताहरू पद्य लयमा रचना गरिएका छन् भने १४ वटा कविताहरू मुक्त लयमा रचना गरिएका छन् । यस सङ्ग्रहमा 'कपासको फूलमाथि बसेको बुंगेचरीसित' कविता 'फूलबारीको छेउमा कविता' स्रग्धरा छन्दमा, दुर्दिन र 'उनकै सम्झनामा' दुईवटा कविता शार्दूलविक्रीडित छन्दमा रचिएका छन् ।

त्यस्तै ८ वटा कविताहरू गीतिलयमा रचना गरिएका छन् । छन्दमा लेखिएका कविताहरूमा आद्य, मध्य र अन्त्यानुप्रासको आयोजना भेटिन्छ । त्यस्तै मुक्तलयका कवितामा समेत सम तथा विषम अन्त्यानुप्रासको आयोजना भेटिनाले साङ्गीतिकता पाइन्छ ।

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा सरल, सहज र सुवोध्य भाषाशैलीको प्रयोग पाइन्छ । कविले यस सङ्ग्रहको कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भेटिन्छ । अनुकरणात्मक शब्द, कथ्य शब्द र झर्रा नेपाली शब्दको प्रयोगबाट कवितामा मिठास पाइन्छ । कविले छन्द मिलाउने क्रममा व्याकरणिक विचलन पनि ल्याएको पाइन्छ । यसमा प्रयोग भएका केही शब्दहरूले नेपाली भाषाको वर्ण विन्यासको मानक स्तरलाई अनुसरण गर्न सकेको देखिँदैन ।

यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कवि प्रौढोक्ति ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । कविले आफ्ना अनुभूतिलाई स्वयम् अभिव्यक्ति दिएकाले कवि प्रोढोक्तिढाँचा देखिन्छ । कुनैकुनै कवितामा तिमी भनेर सम्बोधन गरिए पनि कविकै एकालाप आत्मकथाका उपज हुन् ।

यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रजातन्त्र प्राप्तिका लागि सङ्घर्षरत कविका भावनाहरू पोखिएका छन् । प्रकृति चित्रण, राष्ट्रप्रेम, क्रान्तिकारी विचार जस्ता कुराहरू यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइन्छ ।'फर्क फर्क' कवितामा विदेशीएका नेपालीहरूलाई स्वदेशमा फर्केर आफ्ना दाजुभाइको पीर व्यथालाई अन्त्य गर्नका लागि आग्रह

गरिएको छ । 'मेरी छोरी १' कवितामा मानिस स्वेच्छाले नभई परिस्थितिले गर्दा गरिव र भिखारी बन्नु परेको, वर्तमान समयमा मानवमा मानवता हराउँदै गएको र प्रजातन्त्रका निम्ति क्रान्ति गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गर्दै छोरी भनेर नेपाल आमाका सन्ततिलाई सम्बोधन गरी क्रान्तिका लागि आह्वान गरिएको छ ।

ए मेरी छोरी

उत्सुकतावश तिमीले मेरो खोल्टीको कलम मात्र होइन
मेरो सिरानबाट खुकुरी पनि झिक्न सक्नुपर्छ
बम र टैंकहरूको आवाज पनि खप्न सक्नुपर्दछ ।[४२]

'स्वागत छ' कवितामा प्रवासमा बसेर देशका लागि क्रान्ति गरिरहेका विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालालाई स्वदेशमा फर्की जनताहरूको आर्तनाद शान्तपार्न आग्रह गरिएको छ ।'किचिएको बालकप्रति' कवितामा देशप्रेमको उच्च भाव प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा सिद्धार्थ राजमार्ग भोर्लेकुनाको दुर्घटनामा परेर मरेका बालकप्रतिको हृदयविदारक श्रद्धाञ्जली पोखिएको छ । 'पंक्षी' कवितामा शासकहरूलाई जनतालाई घृणाको भावले नहेर्न भनिएको छ । 'वेश्या' कवितामा गरिबहरू बाध्यताले गर्दा बेश्या बन्न परेको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।'वन श्री' कवितामा कवि आफूले जेलमा बन्दी जीवन बिताए पनि आफ्नो जन्मथलो प्रकृतिको सम्झनामा आफूमा रहिरहेको कुरा चित्रण गरेका छन् । 'विजयको अक्षरारम्भ गर्न नपाउँदा' कवितामा कविले शिशुमाथि रकेट र बमप्रहार गर्नेहरूप्रति आक्रोशपूर्ण व्यङ्ग्य गरेका छन् । कतै स्कूलमा पढ्न गएको आफ्नो छोरामाथि बमवर्षा हुने त होइन भनेर कवि चिन्तित देखिएका छन् । यस्तै यसै कवितामा नोमपेन्ह र कम्वोडियाले युद्धको कारण भोग्नु परेको पींडाको चित्रण गरिएको छ । 'समयका यात्रीहरू' कवितामा कविले यात्रीहरूलाई आफ्नो पथमा भ्रममा नपरी यात्रा गर्न अनुरोध गरेका छन् । 'सुख मिलनको अभिलाषा' कवितामा मुक्ति पाउने आशामा सङ्घर्ष गर्दै बाँच्नु पर्ने सन्देश दिएका छन् । 'सहिद' कवितामा स्वतन्त्रताका लागि मरेका सहिदहरूलाई सम्मान गर्न नसकेको कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् । 'बगैंचा बाहिर' कवितामा आफू जेलमा बसे पनि जेलको

---

[४२] विश्वप्रेम अधिकारी, **मेरी छोरी**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०४९, पष्ृठ १० ।

पर्खालले आफूलाई रोक्न नसक्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।'तिमी आयौं' कवितामा कोख रित्तिएका आमा, स्यूँदो पुछिएका चेली र अस्तित्वहरण भएका नारीहरूको मुक्तिका लागि सङ्घर्ष गर्न आह्वान गरिएको छ । यस प्रकार यस सङ्ग्रहका कवितामा कविले पञ्चायती व्यवस्थाले जन्माएका विकृतिहरूको पर्दाफास गरी त्यस्ता विकृति विसङ्गतिको अन्त्य गरी प्रजातन्त्रका लागि सङ्घर्ष गर्न सबै नेपाली आमाका सन्ततिहरूलाई आग्रह गरेका छन् ।

यस सङ्ग्रहमा समाविष्ट भएका पद्य कविताहरूमा हार्दिकता, कोमलता र भावुकताको त्रिवेणी पाइन्छ । चराचुरुङ्गीका मनमोहक सङ्गीत, फूल, वन जङ्गल, डाँडाकाँडा, पाखापखेराका प्राकृतिक सौन्दर्य र हरियालीका दृश्यहरू समेटिएका छन् ।[४३] कवितामा श्रद्धा र सहानुभूति देखिनु नारावाजी नपाइनु, क्रान्तिकारी भाव पाइनु, व्यङ्ग्य तीव्र हुनु यस सङ्ग्रहका कविताका विशेषता हुन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा परिष्कृत भाषा, कलात्मक शैली, वैचारिक परिपक्वता र प्रौढता र बौद्धिकता, सरलता र सरसता पाइन्छ ।

४.३ बन्दीको मनस्थिति कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

'बन्दीको मनस्थिति' कवितासङ्ग्रह पहिलो पटक २०५२ सालमा विजयकुमार अधिकारीले प्रकाशन गरेका हुन् । यसमा 'बन्दीको मनस्थिति' शीर्षकको कवितालाई लघुकाव्यको संज्ञा दिइएको छ । जसमा बन्दीको मनस्थिति (लघु काव्य),मान्छे र ढुंगो, हिजो र आज, रगतले माटो मुछिएन र ?, निठूरी आमा,फूल यौटा टिपूँ म, बाँच्नेहरू भेट्न, दिदीसँग, आहत मन, म वज्र बन्नेछ, बूकी फूलको आत्म कथ्य, मेघ, ढुकुर करायो कुर कुर गर्दै ,आदिकवि भानुभक्तप्रति, न्याउली भन्दछ न्याओ न्याओ हेर्नु छ मैले आफ्ना अनुहार, कविता मेरै देश रहेछ आदि जस्ता शीर्षकमा १६ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । यसमा २०२१ सालदेखि २०५२ सालसम्ममा कविताहरू सङ्कलित रहेका छन् ।

[४३] **विश्वप्रेम अधिकारी, "देवीप्रसाद वनवासी एउटा पाठकीय मन्तव्य", मेरी छोरी, स्याङ्जा : आदर्श सङ्गम, विजयकुमार अधिकारी,२०४९ पृष्ठ ख**

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहको शीर्षकिकरण यस सङ्ग्रहमा रहेको 'बन्दीको मनस्थिति' लुघकाव्यबाट राखिएको छ ।

'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्य दमौली जेलमा बस्दा कविले आफू बन्दी भएर बस्नुपर्दाको क्षणलाई लिएर लेखेका छन् । कवि स्वयंको स्वीकारोक्ति यस्तो छ :'राज्य विप्लवको अभियोग लागेर बन्दी बनेकै बेला जेलमा लेखिएको हो'।[४४] यसरी कवि आफू बन्दी भएर जेलमा बस्नुपर्दा आफ्नो मनमा उठेका भावनालाई समेटेर यस लघुकाव्यको रचना गरेकाले यसको शीर्षक 'बन्दीको मनस्थिति' सार्थक छ भन्न सकिन्छ ।

'बन्दीको मनस्थिति' लाई कविले लघुकाव्यको संज्ञा दिए पनि यसले कुनै आख्यानलाई समात्न सकेको देखिँदैन । पाश्चात्य परम्परामा प्रचलित'लामो कविता' निकटको स्थापनार्थ जनक्रान्ति गर्ने क्रममा स्याङ्जा बमकाण्डमा पक्राउ परी सङ्क्षिप्त आलोकलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

यसमा कविले बन्दी जीवन बिताउनुपर्दा आफ्ना मनस्थितिमा उब्जिएका द्वन्द्वहरू तथा भाव विचारलाई प्रस्तुत गरेका छन् । मान्छे टाढा भए पनि सम्झनाले नै नजिक बनाउने अभिव्यक्ति यसमा पाइन्छ । कविले हाम्रो मातृभूमिको काखमा जन्मेर बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरेको कुरा सीता, बुद्ध, जनक जस्ता महामानवको जन्मथलो नेपाल भएको प्रसङ्ग उल्लेख गरी यी पुर्ख्यौलीहरूको साहसलाई सम्झेर यही धर्तीलाई पवित्र पार्नुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । बन्दी जीवन बिताउनु पर्दा सुख, ऐस आराम पाउन नसकेको, चरीले विरहको गीत गाएर रुँदा आफू पनि रोएको, हृदयको साथी नपाएको, बाल्यकालको सम्झना आएको कुरालाई यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् । आफूले जे जस्तो कठिनाई भोग्नुपरे पनि जन्मभूमिप्रतिको सम्मान, आमाको ममतामयी वचन बिर्सन नसक्ने भाव व्यक्त गर्दै समाजमा विद्यमान असमानताको अन्त्य गरी समानता र सद्भाव ल्याउने विचार प्रस्तुत गरेका छन् । विपत्ति टारे टर्न सकिने, शरीर मारे मार्न सकिने तर सम्मान नबिर्सने र जीवन मार्न नसकिने भाव यसमा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

---

[४४] विश्वप्रेम अधिकारी, "दुई शब्द", **बन्दीको मनस्थिति**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५२, पृ. ङ ।

प्रस्तुत 'बन्दीको मनस्थिति' लघुकाव्य शार्दूलविक्रीडित छन्दमा रचना गरिएको छ । यसमा पाइने आद्य, मध्य र अन्त्यानुप्रासले साङ्गीतिक मधुरता पैदा भएको छ । कविले छन्द मिलाउने क्रममा व्याकरणात्मक विचलन ल्याएका छन् । तत्सम शब्दको अधिक प्रयोग देखिए पनि कविता वोधगम्य नै छ । कविको आत्मकथाका रूपमा यो कविता आएको छ ।

यस सङ्ग्रहमा एउटा कवितामा बाहेक अन्य कविताहरूमा कविले मुक्त तथा वर्णमात्रिक छन्दको प्रयोग गरेका छन् । मान्छे र ढुङ्गो कविता शिखरीणीछन्दमा 'हिजो र आज' 'रगतले माटो मुछिएन र ?' 'निठुरी आमा' बाँच्नेहरू भेटन', बूकी फूलको आत्मकथा र शार्दुलविक्रीडित छन्दमा, 'मेघ' स्रग्धरा छन्दमा, 'दिदीसँग अनुष्टुप' छन्दमा 'फूल यौटा टिपूँ म' मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचिएका छन् । बाँकी कविताहरू गीतिलय तथा मुक्तलयमा रचना गरिएका छन् ।

'मान्छे र ढुङ्गो कवितामा निर्जीव ढुङ्गोलाई विषयवस्तु बनाएर ढुङ्गो जस्तै स्वच्छ हुनुपर्ने भावना व्यक्त गरिएको छ । 'हिंजो र आज' कवितामा कविले आफू दमौली जेलमा बन्दी भएर बस्दा हिंजोको बाल्यकाल सम्झेर अहिलेको अवस्थासँग तुलना गरेको पाइन्छ । यसमा बाल्यकाल साह्रै रमाइलोसँग 'राजा' बनेर बितेको संस्मरण गरेका छन् । 'रगतले माटो मुछिएन र ?' कवितामा मानिसले ईर्ष्या, द्वेष, विरोध, भेद त्यागेर सबै कल्मष हटाएर स्वच्छ हृदयले देश र समाजका निम्ति केही नगरेसम्म समानता कायम नहुने कुरा उल्लेख गर्दै सत्तासीन व्यक्तिहरूले सत्तामा पुग्ने वित्तिकै सबैकुरा बिर्सेर व्यक्तिगत स्वार्थमा लाग्ने प्रवृत्तिलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । 'निष्ठुरी आमा' कवितामा आमा बनिसकेपछि मातृत्व बचाई राख्नु कर्तव्य हो तर आफ्नो कर्तव्य बिर्सदै गएको आजकालका युवतीहरूलाई यस कवितामा व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । आमा बनेर पनि षोडशी बन्दै हिंड्न खोज्ने युवतीहरूलाई कुन्तीसँग सामीप्यता देखाई व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छः

आमा भैकन पुत्रलाई कसरी काखै नथापीकन
हाली बाकस भित्र फालिन गयो, कस्तो निठुरीमन
ख्याल, ख्यालमै प्रसव बनेर दुहियता, कौमार्य कुल्चीदियौ

पौरेको तनबाट दूध कसरी, आफै सुकाई लियौं ।[४५]

'फूल यौटा टिपूँ म' बाँच्नेहरू भेटन, 'दिदीसँग' 'आहत मन' 'म बज्र बन्नेछु' कविताले मान्छे र प्रकृति, समयक्रम, परिस्थिति, सामाजिक परिवेश र पारिवारिक मनस्थितिको सार्थक प्रस्तुति दिएका छन् ।

'आदिकवि भानुभक्तप्रति कवितामा आदिकवि भानुभक्त आचार्यले घाँसीको अमृत बोलीबाट प्रेरणा लिई कविताको रचना गरेर नेपाली भाषाको विकास गरेको कुराको प्रशंसा गरिएको छ ।

यस कवितासङ्ग्रहको आयातनलाई हेर्दा यसमा 'बन्दीको मनस्थिति' लामो र अन्य लघुआकारका १६ वटा फुटकर कविताहरू सङ्कलित छन् ।'बन्दीको मनस्थिति' ५८ वटा चतुष्पदी ढाँचाका श्लोकमा संरचित छ । अन्य कविताहरू कम्तिमा चतुष्पदी ढाँचाका तीन श्लोकदेखि अधिकतम चतुष्पदी ढाँचाका १० श्लोकमा संरचित छन् । अन्त्यानुप्रयासको आयोजनाले कविताहरू गेयात्मक बन्न पुगेका छन् ।

यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा कविले सहज, सरस र बोधगम्य भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । तत्सम शब्दको अधिक प्रयोगले कतैकतै क्लिष्टता थपिन गएको छ । हिन्दी भाषाको प्रभाव पनि भेटिन्छ । तत्सम, तद्भव र झर्रा नेपाली शब्दको प्रयोग बढी मात्रामा देखिनाले कविता सहज बोधगम्य नै बन्न पुगेको छ ।

समग्रमा यस सङ्ग्रहका कवितामा कविको वैयक्तिक अनुभूति सलबलाएको पाइन्छ । राजनीतिक सन्दर्भमा कवि आफूले बन्दी जीवन बिताउनु परेकाले त्यस क्षणमा आफ्ना मनमा उब्जेका अनुभूतिलाई कविले कवितात्मक प्रस्तुति दिएको पाइन्छ ।

४.४ सङ्कल्प (आमा स्मृति काव्य) को अध्ययन

'सङ्कल्प' कवितासङ्ग्रह २०५५ सालमा विजयकुमार अधिकारी स्याङ्जाबाट प्रकाशन भएको हो । यस कवितासङ्ग्रहमा आमा (स्मृति काव्य), सङ्कल्प, चिता हाँस्छ,, मेरो घर मेरो देश, सम्झना भानुभक्तको, महाकवि देवकोटाप्रति, मेरै गाउँ

---

[४५] विश्वप्रेम अधिकारी, "निठुरी आमा", **बन्दीको मनस्थिति**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५२, पृ. १८ ।

राम्रो, गीत १, गीत २, गीत ३, मुक्तक, मेरो मने (बाल कविता), मेरो चरी (बाल कविता), मेरो देश (बाल कविता),युवा नेता (व्यङ्ग्य), सबै बिर्से, टुकीको उज्यालो र मेरो सूर्य, ओद, ढिकिच्याँउ, अनुभूत यथार्थ, गतिहीन समय, स्वागत छ स्याङ्जा आउनेलाई जस्ता २१ वटा कविताहरू सङकलित छन् ।

'आमा' स्मृति काव्यमा आफूलाई जन्मदिने आमाको महिमागान गर्दै जन्मदाता मातृभूमिलाई लात हानेर आफ्नो स्वार्थपूर्ति गर्नेहरूलाई कटु व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

प्रजातन्त्रलाई माग्ने भाँडो बनाएका व्यक्तिहरूप्रति कविले आक्रोश व्यक्त गर्दै प्रजातन्त्रका निम्ति बलिदान दिएका शहीदहरूको अपमान गरी प्रजातन्त्रलाई माग्ने भाडो बनाएका व्यक्तिहरूप्रति कविले तीव्रआक्रोश व्यक्त गरेका छन् । प्रजातन्त्रको आगमन पश्चात् विकृति मौलाउदै गएको, नेताहरूले चुनावी खेलखेलेर आफ्नो स्वार्थपँर्ति गरेका, मेची महाकालीलाई धरौटी राखेका, राष्ट्रभक्त कहलिएका नेताहरूले देशको विकास नगरी आफ्नै विकास गर्नपट्टि लागेका कुरालाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । सामान्यतया षड्यन्त्रको जालो फैलिदै गएको शान्ति सद्भाव हराउँदै गएको, व्यक्तिहरूको विवेक हराउँदै गएको, प्राचीन कलासंस्कृति हराई पाश्चात्य संस्कृतिले प्रभाव पारेको कुरालाई यसमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्राचीन संस्कृति कला लय जिन्दगीको
गाइन्न माहल तथा रचना पुरानो
डिस्को उजाड पपले निमिट्यान्न पाऱ्यो
आक्रान्त आज छ कला त्यसले पछाऱ्यो ।[ढट]
हामी हैन म मात्र हर्दम यहाँ बोलिन्छ अन्धो बनी
अर्काको मतबेची अस्थिर सधैं खेपिन्छ बन्दै धनी ।
के अस्तित्व यहाँ निरीह जनता उच्चाट मात्रै बढ्यो
नेता चिन्तनहीनमात्र बन्दा सम्पूर्ण हाम्रो सढ्यो ।[ढठ]

---

[४६] विश्वप्रेम अधिकारी, **सङ्कल्प, आमा (स्मृति काव्य)**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५५ पृ.ष्ठ १८ ।

कविले यस स्मृतिकाव्यमा सर्वप्रथम आफूलाई प्रणाम गरेर आमा जाति सबैलाई प्रशंसित बनून्, भन्दै सम्पूर्ण समाजका शोषित, दुःखीहरूमा प्रणाम र अर्चना गर्दै पूर्वीय काव्यादर्शको निर्वाह गर्दै मङ्गलाचरणमा देवीदेवताको भाकल गर्ने रूढ परम्परालाई तोडेर मानवीय आदर्शलाई उच्च प्राथमिकता दिएका छन् ।[४८] आमाको काखबाट ओर्ली, बामे सरेर सुखदुखमा चिन्तित भएर एक चेतनशील अध्येता, कुशल गृहस्थी इमान्दार राजनीतिक कार्यकर्ताको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरिएको यो काव्य विश्वप्रेम अधिकारीको जीवनको कथा हो ।[४९]

प्रस्तुत काव्यको आदि र अन्त्यमा शार्दूलाविक्रीडित छन्दको प्रयोग पाइन्छ । बीचमा कविले अन्त्यानुप्रयासको आयोजना गरी गेयात्मकता सृजना गरेका छन् ।

यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित अन्य कविताहरूमा 'चिता हाँस्छ' कवितामा रक्त आंसुले शहीदको गाथा लेखिएको कुरा उल्लेख गर्दै आस्थाको सङ्कल्प बिर्सिएमा चिताखित्का छोडेर हाँस्न भनिएको छ । सङ्कल्प कवितामा ठूलाबडाको अहम्को अन्त्य गरी अन्यायको बाँध भत्काएर सुखपूर्वक बाँच्ने सङ्कल्प गरिएको छ । 'मेरो घर मेरो देश' कवितामा मेची र काली हात, नशा, हाँगाविँगा शरीर हो भन्दै मेरो देश मेरो सर्वस्व हो भनिएको छ । त्यस्तै गरी 'सम्झना भानुभक्तको' र 'महाकवि देवकोटाप्रति' कवितामा अग्रजहरू स्रष्टाप्रतिको सम्मानको भाव प्रकट गरिएको छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा उच्च देशभक्ति र राष्ट्र प्रेमकोभाव उर्लेको पाइन्छ । यसमा रहेका 'मेरो मने' 'मेरो चरी' 'मेरो देश' बालकवितामा बालसुलभ क्रियाकलापलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा सङ्कलित 'युवा नेता', 'सबै बिर्से' कवितामा समसामयिक परिस्थितिलाई व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । 'स्वागत छ स्याङ्जा आउनेलाई' शीर्षकको अन्तिम कवितामा कविले स्याङ्जामा आउने आगन्तुकहरूलाई यहाँका देउराली, आँधीखोला, हिमालले स्वागत गर्नेछ भन्नेभाव व्यक्त गरेका छन् ।

---

[४७] विश्वप्रेम अधिकारी, **सङ्कल्प, आमा (स्मृति काव्य)**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५५, पृ.छ २२) ।

[४८] देवीप्रसाद वनवासी, "आमा स्मृति काव्य र कवितामा विश्वप्रेम अधिकारी", **सङ्कल्प, आमा (स्मृति काव्य)**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५५, पृ.छ ख ।

[४९] **ऐजन**, पृ. ग ।

यस सङ्ग्रहका कविताहरू आयामका दृष्टिले हेर्दा लघु देखिन्छन् । गेयात्मकता र साङ्गीतिकता यस सङ्ग्रहका कविताका विशेषता हुन् । परिष्कृत भाषा, कलात्मक शैली, विचारमा परिपक्वता, हार्दिकता, कोमलता, यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइने प्रवृत्ति हुन् । समग्रमा मातृभूमिप्रतिको अगाध आस्था, राष्ट्रप्रेम, विकृतिप्रतिको व्यङ्ग्य प्रहार यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइन्छ । अनुष्टुप् छन्द गीतिलय तथा मुक्तलयको प्रयोग गरिएका यस सङ्ग्रहका कविताहरू लयात्मक छन् ।

४.५ आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीतको अध्ययन

'आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत' विश्वप्रेम अधिकारीको प्रथम प्रकाशित लेख सङग्रह हो । यसको प्रकाशन २०५७ सालमा विजयकुमार अधिकारी पुतलीबजार नगरपालिका स्याङ्जाले गरेका हुन् । यस लेख सङ्ग्रहमा 'आँधीखोले संस्कृति, लोकगीत र गायकहरू, आँधीखोले लोकपरम्परामा रत्यौली उत्सव, आँधीखोले परम्परामा बालजगत्, आँधीखोले लोकोक्ति र रमाइला प्रयोगहरू, ढिकी-भ्काँताको काम र संगिनीगीतको प्रसङ्ग, आँधीखोले परम्परामा तिहार, आँधीखोले साँस्कृतिक परम्परामा "गैडू पूजा "गीत, हाम्रो साँस्कृतिक परम्परामा "माहल"गीत, साउने संक्रान्ति वा राँके संक्रान्ति, आँधीखोले परम्परामा "हरेलो", बाजेबज्यै र सोरठी गीत,स्याङ्जाका चार ठकुराई र प्रसिद्ध शक्तिपीठहरू, बिहेमा हुने सिलोक - जुहारी, आँधीखोले परम्परामा खलोपूजा र दाइँगीत, आँधीखोले परम्परामा जाबी, थैली, वास्सा, बौचो, लोक विश्वासका अन्य प्रसङ्गहरू, जनविश्वास र भूतको प्रसङ्गग, सद्बीउ छर्ने परम्परा र राम्दीघाट, हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा तीज पर्व, परिशिष्ट अन्तर्गत छोरीलाई अंश र हाम्रो समाज, शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि : स्याङ्जा, अन्य प्रसङ्ग, केही आँधीखोले लोकगीतजस्ता शीर्षकका १९ वटा लेखहरू सङ्कलित छन् । त्यस्तै परिशिष्ट खण्डमा चारवटा शीर्षकहरू राखिएको छ ।

४.५.१ आँधीखोले संस्कृति, लोकगीत र गायकहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा स्याङ्जा आँधीखोलाका विभिन्न क्षेत्रको प्राचीन जनजीवन, त्यहाँ लाग्ने मेलाहरू, देवदेवीहरूका मन्दिरहरूका बारेमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ । त्यहाँका मानिसहरूले मेलामा दैनिक उपभोग्य वस्तुको खरिद बिक्री

गर्नुका साथै खैजडी, मुजुरा, मादल बजाएर गीत गाउने, नाच्ने, शारीरिक व्यायाम गर्ने कुरालाई उल्लेख गरिएको छ । ब्रतपूजा र उत्सवमा पौराणिक कथामा आधारित बालुन, ऐतिहासिक कथामा आधारित 'सोरठी' संस्कृतिसँग सम्बन्धित घाटु र होरीगीत गाइने र नाचिने गरिन्थ्यो र यस्ता गीतहरूले सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक अवस्थाको जानकारी दिने गरेको कुरालाई यसमा प्रस्तुत गरिएको छ । लेखकले आँधीखोलाको सेरोफेरोमा प्रचलित संस्कृतिलाई आँधीखोले संस्कृति भनेका छन् । केवरे गा.वि.स.मा जन्मेका चन्द्रबहादुर सेन (मसाने) आँधीखोला लोकगीतका अनन्य उपासक हुन् । उनको 'साइँला दाइ' काँ गयो पानी खान न्याउली करायो' गीतले सबैलाई मन्त्रमुग्ध पार्थ्यो भन्ने विचार लेखकले प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस्तै गरी आँधीखोलाकै सेरोफेरोमा प्रचलित 'गुन्द्रुकलाई पकाउन पर्दैन सालीलाई फकाउन पर्दैन' जस्ता उखानहरूको पनि चर्चा गरेका छन् । क्षेत्री, ठकुरी, मगर गुरुङ्ग जातिहरूमा मामाकी छोरीलाई साली भनिने र बिहे समेत गरिने उनीहरूको मान्यता रहने संस्कृतिलाई यसमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

भेषभुषामा आएको परिवर्तनले लोकगीतलाई समेत प्रभाव पारेको कुरा लेखकले आँधीखोले लोकगीतको 'काँ गई बिर्सुला मैले कालो टोपी जुलपी पालेको' नमुनाबाट देखाएको छ । त्यस्तै गरी यहाँ प्रचलित गीतमा युवायुवती बीचको प्रणय रतिरागात्मक भावना पनि पाइन्छ । आँधीखोला क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतमा भेषभुषा, युवा युवतीवीचको प्रेमप्रणय, समर्पणको भाव, परम्परागत नैतिकमूल्य,सांस्कृतिक चेतना, प्रकृतिचित्रण, नारीका वेदनाहरू पाइन्छ भन्ने लेखकको दृष्टिकोण रहेको छ । आजभोलि नवोदित गायक र सर्जकहरूद्वारा गाइएका र सिर्जना गरिएका गीतहरूमा स्याङ्जाकै ऐतिहासिक सांस्कृतिक महत्वका ठाउँहरूका गीतका बोलमा परेकोमा लेखकलाई खुशी लागेको भाव व्यक्त भएको छ ।

यसरी यसमा लेखकले आँधीखोलाको सेरोफेरोमा संस्कृति र त्यहाँ प्रचलित लोकगीत र गायकहरूका बारेमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरेको पाइन्छ ।

४.५.२ आँधीखोले लोकपरम्परामा रत्यौली उत्सव

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा विवाहको अवसरमा दुलाहाका घरमा आइमाईहरू जम्मा भएर रातभरि गरिने नाचगान रत्यौलीको बारेमा परिचय दिँदै आँधीखोला क्षेत्रमा गाइने नाचिने रत्यौलीको चर्चा गरिएको छ। रत्यौली वैदिकविधि अनुसार गरिने बिहेको अवसरमा खेलिन्छ । नेपाली समाजमा रहेका विकृतिहरू, अनमेल विवाह, बहु विवाह, यौनकुन्ठा, यौन शोषण, यौन दुराचार नै रत्यौली गीतका विषय हुन् । त्यस्तै आमा जातिले बेहोर्न परेका बुहार्तन, विभेद, वैधव्यको पींडा, विधवाले बिहे गर्न नपाउने जस्ता खराब कुरीतिहरूको कारण महिलाप्रति सहानुभूति व्यक्त गर्न महिलाहरूले नै रत्यौलीको सहारा लिन्छन् भन्ने विचार लेखकमा रहेको छ । विवाहको अवसरमा दुलाहाका घरमा खेलिने 'जिउती' को चर्चा पनि यसमा गरेको पाइन्छ । रत्यौलीमा महिलाहरूले पुरुषको भेष गरेर नाच्ने गर्दछन् । तिनीहरूलाई लुठो भनीन्छ । यस्तो हाम्रो परम्परागत संस्कृतिको आजभोलि दिनमा बिहे गर्ने प्रचलनले हराउन सक्ने भएकाले लेखकले यसको संरक्षण गरिनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

४.५.३ आँधीखोले परम्परामा बालजगत्

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा त्यस क्षेत्रमा बालकहरूले प्रयोग गर्ने थुप्रै रमाइला बाल भाषाहरूको प्रयोगलाई समावेश गरेका छन् । बालकहरू तोतेबोली बोल्दा उसका अभिभावक होस् या धरालेले पनि बालकलाई फुल्याउन बालकको जस्तै तोतेबोली बोल्ने प्रसङ्गमा बालकलाई खेलाउँदा, सुताउँदाका प्रसङ्ग यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

बाङ्गा खुट्टीले सिन्की खाँदौला
लैजाउ बाबा तिम्रो भोटो बुङ्गै नाचौला[५०]

जस्ता गीतमा बच्चाहरूलाई नचाइन्छ र व्यङ्ग्य स्वरूप तिमीले दिएका कपडा लगादिए पनि नाच्न छोडिन्न भन्ने अर्थ लगाइन्छ । 'शिशुहरू ईश्वरका प्रतीक हुन्' भन्ने विलियम बर्डस्वर्थले भने झैं 'शिशु नभएको घर मसानघाट जस्तै हुन्छ' भन्ने

---

[५०] विश्वप्रेम अधिकारी, "आँधीखोले परम्परामा बालजगत", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा; विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ १६ ।

कालिदासको भनाईलाई समेत यसमा जोडी बालकको महत्व लेखकले दर्शाएका छन् । शिशुहरूले दुःख दिएमा गुजी आयो, हाउ आयो भनेर तर्साइन्छ यस्तो गर्न हुँदैन भन्ने सन्देश पनि दिइएको छ । बालकहरू हठ हुने हुँदा तिनीहरूलाई बाबुआमाले काबुमा लिन यस्तो प्रयोग गरेको देखिन्छ । श्रीकृष्ण भगवान्लाई पनि 'हाउ गुजी आयो' भनेर उनको आमा यशोदाले तर्साएको प्रसङ्ग यसैमा जोडिएको छ । बालकलाई निदाउँदा, खेलाउँदा, सुताउँदा गीतको सहारा लिइन्छ त्यस्ता प्रसङ्गमा पनि गीतको प्रयोग गरिन्छ । बालकहरूले खेल्दा उनीहरूले खाना खुवाउँदा पहिले भगवान्लाई चढाएर खाने गर्दछन् । यो पछिसम्म पनि परम्परागत रूपमा रहेको हो भन्ने धारणा लेखकमा छ । यसले हाम्रो संस्कृतिलाई जोगाई राखेको बताएका छन् । केटाकेटीहरू चहुर मैदानमा खेल्दा अचानक चील अथवा गिद्द आएमा आफूलाई ननाघोस् भनी एकै स्वरमा यस्तो भन्ने चलन पनि छ :

मेरो शिरमा फूलपाती छ
तैंले नाघे कोर हुन्छ[छज्ञ]

शरीरको उच्च भाग शिरले त्यो भन्दा माथि केही हुनुहुँदैन भन्ने प्रसङ्गमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । आजको आधुनिक जमानामा टेलिभिजन, रेडियो, एफ्.एम्. जस्ता विद्युतीय मनोरञ्जनका साधनले गर्दा यस्तो खेल क्रमशः घट्दै गएपनि बालकहरूले आ–आफ्नो ठाउँ अनुसार खेल्ने चलन रहेको बताएका छन् । खेल्दा पनि गीतहरू छन् भनेका छन् । स्याङ्जा जिल्ला कृषिमा आधारित जिल्ला भएको हुँदा कृषि पेशा नगरी जीवन धान्न सकिँदैन खेतबारीजाँदा, जङ्गलजाँदा, मेलापातजाँदा, गाईवस्तु हेर्न जाँदा अभिभावकहरूले बच्चालाई घरमै राखेर जानुपर्ने प्रचलन त्यस क्षेत्रमा रहेको पाइन्छ । कोक्रामा (डाँडी) राखेर काममा जानुपर्दा माछामार्ने जालका टुक्रा तथा कपडाको झुम्रोमा आगो सल्काई जाने चलन पनि रहेको छ । यसले बच्चालाई सुरक्षा प्रदान गर्छ भन्ने विश्वास गरिएको छ । किसानहरू बाहिर काम गरेर आउँदा आगो छोएर खोला, जङ्गल जानुपर्दा भूतप्रेत मरि मसानसँगै आउँछ भन्ने विश्वास गरी

[५१] विश्वप्रेम अधिकारी, "आँधीखोले परम्परामा बाल जगत", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ १८ ।

यस्तो गरिएको पाइन्छ । आगो छोएमा भाग्छ भन्ने विश्वासले यस्तो गरिएको हो भनी बालकलाई सुरक्षासँग राख्ने तौर तरिकाबारे पनि चर्चा गरिएको छ ।

बच्चाहरू लौरो टेकेर हिंडेमा पाहुना आउँछ भन्ने विश्वास पनि त्यस क्षेत्रमा रहेको छ । कपाल कोर्दा काइयो खसेमा, आगो भरभराएमा पनि पाहुना आउने विश्वास गरिन्छ । दैलो लिप्दा पनि आफ्नै नियम हुन्छ भने, गाई भैंसीले सन्तान जन्माउँदा के जन्माउँछ भन्ने बारेमा एउटा लौरोलाई नाप्दै जाँदा अन्तिममा के आउँछ पाडो वा पाडी त्यही जन्मिन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ । खुट्टामा बिझेको काँडो झिक्दा आँखी भौको रौं ले झुण्डाइन्छ फड्किएर गएमा मारेर आएको र झुण्डिएर बसेमा कसैले पठाएर बिझेको भन्ने विश्वास त्यस क्षेत्रमा रहेको छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी लेखकले आँधीखोलाको सेरोफेरोमा बालकले गर्ने विश्वास र अन्य ठूला मानिसले गर्ने विश्वासका सम्बन्धमा गाउँले भाषामा त्यस क्षेत्रको जनजीवन र कस्तो–कस्तो कुरामा विश्वास गरिन्छ भन्ने बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

४.५.४ आँधीखोले लोकोक्ति र रमाइला प्रयोगहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपालको एकीकरण श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले गरे भने भाषाको एकीकरण आदिकवि भानुभक्त आचार्यले गरे भन्ने चर्चा गर्दै नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हो, जनजीवनको भाषा हो, सरकारी कामकाजको भाषा हो यो भाषा बोल्ने नेपाली ६० प्रतिशत भन्दा बढी छन् भनी उल्लेख गरेका छन् । यसको आफ्नै साहित्यिक कला र संस्कृति छ भन्ने प्रसङ्ग उठाउँदै नेपालको एकीकरण हुनु पूर्व अथवा (वि.स. १८२५ भन्दा पूर्व) नेपाल बाइसे चौवीसे राज्यमा विभाजित थियो । यी स–साना राज्यलाई एकीकरण गरी एउटै नेपाल बनाउने सपना जसले देखे पनि यसकालागि हतियार उठाई एउटै राज्य बनाउने काम भने श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले गरे त्यसैले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहलाई राष्ट्रनिर्माताको रूपमा श्रद्धा गर्दछौं र राष्ट्रिय विभूतिका रूपमा सम्मान गरिन्छ । राष्ट्र बन्न जमिनले मात्र हुँदैन, सार्वभौमसत्ता राज्यको आफ्नै संस्कृति आफ्नै परम्परा, आफ्नै भाषा हुन्छ,आफ्नै पोशाक हुन्छ आफ्नै रीतिरिवाज हुन्छ यी सबै राष्ट्रका सम्पत्ति हुन् । यी सबैको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्छ भन्ने कुरा उठाइएको छ । हाम्रा कला साहित्य हाम्रा गहना हुन् । यिनको

विकास र विस्तारमा लाग्ने धर्मराज थापा देखि लोकगीत गाउने पुरुषोत्तम न्यौपाने र गुमानी पन्तजस्ता राष्ट्रका सम्पत्ति हुन् । यिनलाई सम्मान गर्नुपर्छ भनिएको छ । नेपालको एकीकरण गर्ने श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको सालिक तथा तस्वीरहरू संस्थानदेखि सरकारी कार्यालयमा राखिएको छ तर भाषाको एकीकरण गर्ने भानुभक्त आचार्यको किन सबै ठाउँमा राख्न सकिएन ? नेपाली भाषाको विकासमा योगदान पुऱ्याउने आचार्यलाई सबै क्षेत्रबाट उपेक्षा गरेकोमा लेखकले दुःख प्रकट गरेका छन् । नेपालीले भानुभक्त आचार्यको महत्त्व बुझ्न नसकेको तर भारतको आसाममा मेघालय, दार्जिलिङ्ग, खर्साङ्ग सिक्किमजस्ता ठाउँमा भानुभक्तको पूर्ण कदको सालिक बनाएकाले हामीले आफ्नो मानिसको सम्मान गर्न नसकी हामीबाट टाढा भएका प्रवासी नेपालीले यसको महत्त्व बुझेकोमा आफूलाई नै हीनताबोध भएको महसुस गरेका छन् । भानुभक्त आचार्यको सालिक तथा तस्वीर प्रतिनिधि सभा, राष्ट्रिय सभा र मन्त्रीपरिषद् सचिवालयजस्ता देशको महत्त्वपूर्ण ठाउँमा राख्नुपर्छ भन्ने लेखकको माग रहेको छ । नेपालीहरूमा आर्थिक रूपमा त दरिद्रता छँदैछ बौद्धिक रूपमा पनि दरिद्र भएकोमा दुःख प्रकट गरेका छन् । नेपाली भाषा निर्जीवको ध्वनि र सजीवको आवाजलाई अनुकरण गरेर बोलिने शब्दहरूले धनी भएको छ यसलाई अझ सशक्त बनाउने काम लोकोक्ति र लोक उखानले गरेको बताएका छन् । यसका आफ्नै ग्रन्थ भए पनि आँधीखोला क्षेत्रभित्र प्रयोग हुने लोकोक्तिहरू समावेश हुन नसकेको हुँदा अधिकारीले त्यस्ता लोकोक्तिलाई आँधीखोला वरिपरिका अपठित बासिन्दाबाट सङ्कलन गरेका छन् । यसमा ४७ वटा उखानहरू समावेश गरिएको छ , जसमा :

तिम्रो चामल हाम्रो पानी
खाउ पाऊना कोखा तानी[छद]

उल्लिखित उखानहरू आँधीखोले जनजिब्रोमा प्रयोग भएका छन् र यिनको अभिधेयार्थकमा प्रयोग हुने गर्दछ । आँधीखोला वरिपरि प्रयोग गरिने भाषामा भने एउटै वस्तुलाई विभिन्न नामले पुकारिएको पनि देखाइएको छ ।

---

[५२] विश्वप्रेम अधिकारी "आँधीखोले लोकोक्ति र रमाइला प्रयोगहरू", **आँधीखोले लोकगीत र लोकसंस्कृति**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ २४ ।

खल्लु, खल्टु र तिजु यी सबैको अर्थ एउटै हो नेपाली शब्दकोशमा खल्लुको अर्थ कालो फल राता विया भएको चुसेर खाने फल भनेको छ । तिजुको अर्थ कछाडतिर पाइने दरिलो खालको तैल वनस्पति भन्नेछ तर खल्टुको अर्थ छैन तर पहाडी भेग अथवा आँधीखोला क्षेत्रमा खल्लु भन्नाले हरियो ठूलो रुखमा छाना भएको वियाँ राता हुने र वन तथा खरबारीमा पाइने वनस्पति भनिन्छ ।[४४]

यसरी लेखकले त्यस क्षेत्रमा पाइने लोकोक्ति, नेपाली भाषाको प्रयोग, भानुभक्तले पुऱ्याएको नेपाली भाषाप्रतिको योगदान, श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले नेपालको एकीकरणको महत्त्वबारे आफ्नो विचार प्रकट गरेका छन् ।

४.५.५ ढिकी जाँताको काम र संगिनी गीतको प्रसङ्ग

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपालको पहाडी भेगमा आफ्नो खानेकुरा तयारी गर्न प्रयोग गरिने ढिकी झाँतोको प्रयोगका बारेमा वर्णन गरेका छन् । मकै, कोदो, गहुँ, धान आदि पिस्ने र कुट्ने परम्परा नेपालमा अनादिकालदेखि चल्दै आएको चलन हो । यसले हाम्रो जीवनको मर्म दर्शाउन सक्छ भन्ने सन्देश दिइएको छ । पहिले नेपालमा बालक लोग्ने र श्रीमती तरुनी हुने अवस्थाको बारेमा पनि चर्चागर्दै बालक लोग्नेका कारण श्रीमतीको यौनेच्छा परिपूर्ति गर्न नसकेका परिवेशमा पाखापखेरामा, खोलाखोल्सामा, कान्लाभीर आदि स्थानमा घाँस दाउरा गर्न जाँदा गीतको माध्यमबाट अतृप्त यौनेच्छा व्यक्त गरेको बारेमा चर्चा गरिएको छ । श्रीमती ठूलो जिउडाल र श्रीमान् अली पुड्को भएमा श्रीमतीले अलाप गरेको स्वर यस्तो छ

ओल्लै खोल्सी–पल्लो खोल्सी
माझै खोल्सी कुकुना
अरूका स्वामी हलहल बढे
हाम्रा स्वामी बुकुना[५४]

---

४४ विश्वप्रेम अधिकारी, “आँधीखोले लोकोक्ति र रमाइला प्रयोगहरू”, **आँधीखोले लोकगीत र लोकसंस्कृति**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ २५ ।

५४ विश्वप्रेम अधिकारी, “ढिकी जाँताको काम र संगिनीगीतको प्रसङ्ग”, **आँधीखोले लोकगीत र लोकसंस्कृति**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७ पृष्ठ २९ ।

जस्ता आफ्ना श्रीमान् होचोपुड्को भएको मर्म गीतको माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ । घर परिवारमा सँगै बस्दा रातीसम्म काम गर्ने प्रचलन र त्यसको पींडा पनि संगिनी गीतको माध्यमबाट व्यक्त गरिन्थ्यो ।

स्वामी हेर्छन् सिकुवामा
घाँटी तानी तानी
कोखा छेडी वचन लगाउने

नन्दज्यूको बानी नन्दभाउज्यू बीचको द्वन्द्वलाई पनि गीतको माध्यमबाट व्यक्त गरिएको कुरा लेखकले उठाएका छन् । यसमा महिलाबाटै महिला पीडित छन् भन्ने प्रसङ्ग पनि भेटाइन्छ । बोक्सी, डायनीको विश्वास नेपालका जनसंख्याको आधासंख्याले विश्वास राख्दछ । बालबच्चा विरामी हुँदा, गाई भैंसीले दूध नदिँदा, बोक्सी लागेर हो भन्ने चलन अध्यावधि छँदैछ' यसलाई आधार बनाई लेखकले गरिव, विधवा र कुरूप महिलालाई बोक्सी भनिन्छ र यस्तो प्रचलन गलत छ भनिएको छ । यसरी महिलालाई गरिव, विधुवा र कुरूपको भरमा यस्तो आरोप लगाइनु हुँदैन भन्ने सन्देश यस लेखबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

४.५.६ आँधीखोले लोकपरम्परामा तिहार

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा तिहारको महत्त्वको बारेमा चर्चा गरिएको छ । कार्तिक कृष्ण पक्षको त्रयोदशीदेखि मार्ग शुक्ल पक्षको द्वितीयासम्म मनाइने तिहारको प्रमुख आकर्षक भनेको “बत्ती” अथवा दीपावली नै हो । त्रयोदशीका दिन कागतिहार चर्तुदशीका दिन कुकुरतिहार, औंसीका दिन लक्ष्मीपूजा गाईतिहार, प्रतिपदा गोरुतिहार (गोबर्द्धन पूजा) र द्वितीयाका दिन भाइतिहार (भाइटीका) भनेर मनाउने प्रचलनका बारेमा चर्चा गर्दै हाम्रा परम्परागत मान्यताहरू तोरीको तेल र निबुवाको दुनामा बाल्ने चलन थियो भने आजभोलि बिजुली बत्तीको विकास तथा विस्तार, ममबत्तीका कारणले हाम्रा परम्परागत मान्यताहरू लोप हुँदै गएका छन् । यी परम्परागत मूल्य र मान्यतालाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु हामी सबैको कर्तव्य हो भन्ने लेखकको भनाइ छ ।

यसरी यस्ता सांस्कृतिक धरोहर लोपहुँदै गएमा तिहारको महत्त्व पनि हराउन सक्छ भन्ने चिन्ता लेखकमा रहेको छ । टीकाको महत्त्व भातृत्व प्रेम, दिदीबहिनी र दाजुभाइ बीचको सम्बन्धलाई जीवन्त तुल्याएको छ । सांस्कृतिक परम्परामा रहेको द्यौसी, भैलो जस्ता कार्यक्रमहरू नेपालमा मात्र नभई भारत, भुटान, वर्मा आदि देशमा बस्ने प्रवासी नेपालीले पनि यो परम्परालाई आत्मसात गर्दै आएका छन् भनी उल्लेख गरिएको छ ।

यस्ता पर्वका विकृतिहरूका बारेमा पनि लेखकले यस शीर्षकअन्तर्गत चर्चा गरेका छन् । जुवातास खेल्नु, जाँडरक्सी खानुले समाजमा विकृति ल्याएको छ । यस्ता विकृति, विसङ्गति हटाइनु पर्छ भन्ने आशय रहेको छ । प्राकृतिक वस्तु फूलको महत्त्व, मखमली फूल, दूबो, पीठोको टीका सहृदयता, सौहार्दता र सद्भावका प्रतीक हुन् । गाई, भैंसीलाई लगाइने तेल, दाजुभाइका कानमा हालिने तेल आदि संरक्षण र दीर्घायू कामना हुन् । यसले एउटा धागोमा फूलहरू गाँसिएझैं दाइभाइ बीचको सम्बन्ध र दिदी बहिनीसँगको सम्बन्ध रहिरहन्छ भनिएको छ :

टीका निमित्त ल्याएको केशरी, नीर औ जरी
दिदी स्फूर्त बनेकी छौ स्वर्गकी ती परी सरी[५५]

भनेर दिदीको महत्त्वको र सुन्दरताका बारेमा चर्चा गरेका छन् । यही शीर्षक अन्तर्गतको तिहारसँग जोडिएका केही कुप्रवृतिहरूको उपशीर्षकमा तिहारमा खेलिने जुवातासजस्ता कार्यको कानुनले बन्देज गरे पनि पाँचतारे होटल र तीनतारे होटलमा खेल्न र खेलाउन दिइन्छ । यस्ता विकृतिहरूका अन्त्य गरिनुपर्दछ भनिएको छ । आँधीखोला, ज्याग्दीखोला र वरपरका गाउँमा पनि जुवातास खेल्ने चलन छ यो कुप्रवृतिको विरोध गरिएको छ ।

लेखकले हाम्रा परम्परागत रूपमा चलिआएका चाडपर्व रीतिरिवाजको आफ्नै गरिमा र महत्त्व रहेको छ, यसको संरक्षण र संबर्द्धनमा लाग्नु हाम्रो दायित्व हो भन्दै

---

[५५] विश्वप्रेम अधिकारी, "आँधीखोले लोक परमम्परा तिहार", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ३४ ।

तिहारको धार्मिक महत्व र खेलिने झ्यौंसिरे गीतको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सबैले जोड दिनुपर्ने कुरा उठाएका छन् ।

४.५.७ आँधीखोले सांस्कृतिक परम्परामा गैडूपूजा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपाल कृषिप्रधान देश भएको हुँदा कृषिको महत्त्व उच्च रहेको, खेती लगाउने बेलामा पूजा गरिने, खेती पाकेपछि घरमा खेती (अन्न) भित्र्याउँदा पनि पूजा गरिने, प्रचलन रहेको चर्चा गरेका छन् । गैडूपूजा मार्ग शुक्लपूर्णिमा धान्य पूर्णिमाको रूपमा प्रसिद्ध रहेको र यस पूर्णिमाको दिन गृहस्थ किसानहरूले ग्राम देवताको रूपमा गैडूपूजा गर्ने परम्परालाई उजागर गरेका छन् । पूजाविधि शास्त्रअनुरूप शोडषोपचार र पञ्चोपचारमा मात्र टुङ्गिन्न पूजा गर्दा “हेर परमेसर खेतीपाती डिंगा, डाँगर र केटोकेटीको रक्षा गर” भनेर धूप हालिन्छ यसबाट सबै राम्रो हुन्छ भन्ने विश्वास त्यस क्षेत्रमा रहेको छ । यस्तो परम्परा हट्दै गएको चर्चा यस लेखमा गरिएको छ ।

४.५.८ हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा माहलगीत

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा हाम्रो हिन्दूधर्म परम्पराअनुसार कुनै माङ्गलिक काम (राम्रो काम) हरू शुभविवाह, व्रतबन्ध आदि शुभ कार्यमा मङ्गल कामना गर्दै गीतहरू गाउन थालियो । माहल भनेपनि माल भनेपनि सबै संस्कृतिको‘मङ्गल’ को अपभ्रंस रूपमा आएको हो भनिएको छ । माहल गीतमा मङ्गल कामना मात्र नभई विछोडिएका आफन्तजनहरूलाई बोलाएर हर्षमा सम्मिलित हुन पनि गीत मार्फत् नै आग्रह गरिएको हुन्छ ।

अक्कासैकी दिदी मेरी पातालैकी बैनै
काँहा होला तिम्रो हाम्रो भेट बरिलै
बाबाज्यूका आगनीमा शुभयज्ञ लाउलान्,
त्यैं होला तिम्रो हाम्रो भेट बरिलै ।[छट]

[५६] विश्वप्रेम अधिकारी, “हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा माहल गीत”, **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी २०५७ पृष्ठ ३९ ।

विवाह लागि जन्ती निस्कदा यस्तो माहल गीत गाइन्छ :

छोरा– सिली धानका अछेती त माली गाईको दही
अन्माईद्यौन मेरी आमा पूरै जनती ।
आमा– मूलैको र पानी बालै, कूलैकी र छोरी
जाउन बालै जाउन बालै समातेर लेउ ।[५७]

जस्ता माङ्गलिक गीतहरू गाइने चलन छ ।

ब्राम्हण क्षेत्री जातमा व्रतबन्ध “उपनयन” गर्दा पनि माहल गीत गाउने चलन छ ।

सानो चित्त सानो मन जनीगर आमाले,
बारम्बार हुनेछैन हमरैर करिम
दशै दिशा डुलिसके दशैमुठी ल्याउँला ।
के ख्वाई पालम् गुरूबाबा, के खाई बसम् हामी [५८]

छोरीहरूलाई नाबालक अवस्थामा विवाह गरिदिनाले दुःख पाएका कुरा, विरह र वेदनाका गीतहरू पनि गाइन्छ ।

हे बुवा किन बालखा छोरी देखेर मलाई
विवाह गरिदिनु भो बुबा दुःखीलाई हेराई [५९]

यसरी छोरी चेलीबेटीले आफ्नो पीर मर्काको बारेमा गीतबाटै अभिव्यक्त गर्ने चलन आँधीखोला क्षेत्रमा पाइन्छ । यस्ता कुराहरू त्यस क्षेत्रमा भएका सामाजिक गतिविधि रीतिरिवाजलाई प्रस्ट पारी सामाजिक कुसंस्कारको विरोध गरिएको छ ।

---

[५७] विश्वप्रेम अधिकारी, “हाम्रो सांस्कृतिक परमम्रामा माहल गीत”, **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत,** स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ४० ।

[५८] विश्वप्रेम अधिकारी, “हाम्रो सांस्कृतिक परमम्रामा माहल गीत”, **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ४१ ।

[५९] विश्वप्रेम अधिकारी, “हाम्रो सांस्कृतिक परमम्रामा माहल गीत“, **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ४२ ।

४.५.९ साउने संक्रान्ति वा राँके संक्रान्ति

शीर्षकको लेखमा जो सोझो छ त्यसलाई कसैले वास्ता गर्दैन "सोझो औंलाले घ्यू आउँदैन" भन्ने उखान बन्न पुग्यो भन्ने प्रसङ्ग देखाएर लेखकले चन्द्रमा, बुध, बृहस्पति, मंगल ग्रह, शनि, राहु र केतुको पूजा गरिन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । साउने संक्रान्तिका अरू नाम पनि रहेका छन् : कर्कट संक्रान्ति र लुते संक्रान्ति । यो श्रावण महिनाको पहिलो दिनमा पर्दछ । यसलाई "सौराती" पनि भनिन्छ । यस संक्रान्तिमा राक्षसको पूजा गरिन्छ भन्ने चर्चा गरिएको छ । वर्षायाममा कामगर्दा हिलोमा खेल्दा मानिसको शरीरभरि लुतो आउने हुँदा साउने संक्रान्तिका दिन विभिन्न नामले पुकारी आगोको अगुल्टोलाई पूजा गरी लुतो फाल्ने चलनका बारेमा चर्चा गर्नुका साथै लुतो, पिलो र फोडा आगोको झिल्कोसँगै जान्छ भन्ने परम्परागत चलनलाई यस लेख मार्फत् उजागर गरेका छन् । यस चाडलाई वर्षायामको विभिन्न अप्ठ्यारो परिस्थितिबाट खतरा मुक्त भइयोस् अथवा हुन सकियोस् भन्ने प्रसङ्गमा पनि प्रयोग गरेको कुरा देखाइएको छ । यस चाडमा दिदीबहिनी चेलीबेटी बोलाई एकसाथ बसेर मनाउने चलन रहेको छ र औंलामा तिउरी लगाउने आदि शृङ्गारका कुराहरू पनि देखाइएका छन् ।

यसरी अधिकारीले यस शीर्षकअन्तर्गत साउने संक्रान्ति मनाउने परम्परागत प्रचलनका बारेमा तथा कसरी पूजा गर्ने र यसबाट के फाइदा छ भन्ने बारेको लुप्त संस्कृतिलाई उठाएको देखिन्छ ।

४.५.१० आँधीखोले परम्परामा हरेलो

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा हरेलो कहिले मनाइन्छ अथवा यसको ऐतिहासिक तथा परम्परागत महत्त्व के छ भन्ने बारेमा विभिन्न दन्त्यकथाको प्रचलनलाई समेत समावेश गरी वर्णन गरेका छन् । "नेपाली बृहत शब्दकोशमा धान रोपिसकेपछि रोपाई सकिएको उपलक्ष्यमा तीज पछिको मंगलबारका दिन कृषि अधिष्ठाता देवताको पूजा" भनेर दिइएको भए तापनि सबै ठाउँमा एकै समयमा यो पर्व मान्ने प्रचलन भने छैन । प्रत्येक गाउँ विकास समितिबाट यो समयमा हरेलो मनाउने भनेर आफ्नै सूचनाहरू गाउँघरमा कटुवाल मार्फत् हाको हाल्न लगाई सुनाइएको पनि पाइन्छ ।

आँधीखोला वरिपरिका ठाउँमा पनि भिन्नभिन्न समयमा हरेलो मनाएको कुरा लेखकले बताएका छन् । हरेलो एक प्रकारको भूमिपूजा हो । कृषकहरू वर्षमा दुईपटक भूमिपूजा गर्दछन् । हरेलो पूजा र खलोपूजा गरिन्छ । यो प्राणधान्ने अन्नको पूजा हो भनी चर्चा गरिएको छ ।

अधिकारीले हरेलो पूजाको सम्वन्धमा लोकथाबाट यसको महत्त्वको बारेमा प्रकाश पारेका छन् । हलि अथवा खेतमा हलो जोत्नेको सम्झनामा यो पूजा गरिएको हो । कृषि मजदुर हरिबहादुरको नाममा त्यही समय मिलाएर मजदुरको संझनामा जयन्ती स्वरूप मनाइने पर्वको रूपमा व्याख्या गरेका छन् ।

"हरेलो" शब्दको प्रयोग उखानमा पनि भएको पाइन्छ । आफ्नो कार्य सम्पादन भएको खुशीमा पनि यस शब्दको प्रयोग हुने कुरा लेखकले बताएका छन् । यस पर्वमा विभिन्न प्रकारका सेलरोटी, फुर्‍यौला र अमिलो खाने चलन त्यस भेकमा रहेको बताएका छन् । यस्ता प्रचलन पम्परागत रहेको हुँदा यसको आफ्नै मान्यता छ भनेर सबैका लागि ग्रहण गर्न र लोप हुन लागेका संकृतिलाई बचाइराख्न आग्रह गरेका छन् ।

४.५.११ बाजेबज्यै र सोरठी गीत

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा स्याङ्जा जिल्लाका विशेष गरेर मगर तथा गुरुङ् जातिले सोरठी गीत कसरी गाउँछन् भन्दै यसको महत्त्वका बारेमा प्रकाश पारिएको छ । नेपालको इतिहास विदेशीले लेखिदिएको र त्यसैलाई सबैले मान्नुपर्ने अवस्थालाई लेखकले विरोध जनाएका छन् । आजकल मगर संस्कृतिको अध्ययन गर्ने देखि लिएर "शाहवंशीय राजा मगर थिए" भन्ने समेत पाइन्छ तर इतिहासका ज्ञाता संस्कृतिविद् डा. स्वामी प्रपन्नाचार्यले यस्तो भनाइप्रति असहमति जनाइएको प्रसङ्ग पनि उल्लेख गरेका छन् । नेपालीले आधुनिकताको नाममा पुराना संस्कार बिर्सदै गएकोमा दुःख व्यक्त गरेका छन् । हाम्रा संस्कृति, धर्म, धरोहर हुन् भन्ने लागेको छ । विभिन्न देवी देवताको पूजा गर्ने चलन हटाउने प्रयास गरिएकोमा लेखको विमति रहेको छ । यस्ता कार्यले नेपाली नेपालीबीच साम्प्रदायिक र धार्मिक सद्भाव हट्दै जाने हुँदा यी परम्परागत मान्यतालाई जोगाई राख्नुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

बाजेबज्यैको पूजा गर्ने र पूजारीकारूपमा मगर रहने चलन पनि उल्लेख गरिएको छ । पूजा गर्ने सामग्रीको बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ । विशेष गरेर पाल्पाका मगरजातिले कालीपारे बाजेबराजु पूजा गर्दछन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।

वि.सं. २०१५ सालभन्दा पूर्व मगरहरूका ऐतिहासिक कथा बोकेको 'सोरठी' स्याङ्जा बासीको साझा नाच थियो भने बालुन नाचको प्रयोग पनि अत्यधिक मात्रामा थियो तर यो क्रमशः हट्दै गए तापनि पञ्चमूल, कोल्माजस्ता पर्यटकीय गुरूङजातिको बस्तीमा मात्र यसको प्रयोग हुन्छ भन्दै परम्परागत सांगीतिक कार्यक्रमको रक्षा गर्ने जिम्मा हामी सबैको हो र राज्यले पनि संस्कृति विश्वविद्यालय तथा कलामन्दिर खोली यसको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा लाग्नुपर्छ भन्ने आग्रह रहेको छ । घाटु र सोरठी संस्कृतिसँग केवल मगरगुरुङ्को मात्र नाता नजोडिएर सम्पूर्ण नेपालीको राष्ट्रिय सम्पत्ति हो भनेका छन् । लेखकले स्याङ्जा जिल्ला विभिन्न स्थानहरू ढुङ्गे ठाटी, ओरष्टे जस्ता ठाउँमा यसको प्रयोगबारे चर्चा गरेका छन् ।

पातलको बासुकी नाग
आकासै बाधौं, पाताले बाधौं
बाधौं चारै दिशा
पूर्वै बाधौं, पश्चिम बाधौं चारै दिशा ।[६०]

जस्ता सारेठी गीतको बारेमा चर्चा गर्नुका साथै धामी झाँक्रीले चन्द्रग्रहण लागेको बेला यस्ता मन्त्र लेख्ने चलन पनि कतै रहेको भेटिन्छ ।

४.५.१२ स्याङ्जाका चार ठकुराई र प्रसिद्ध शक्तिपीठहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा स्याङ्जा जिल्लाका चारवटै ठकुराई नुवाकोट, सतौकोट, भिर्कोट र गह्रौंकोटका ऐतिहासिक स्थलका भिन्नभिन्न नामका शक्तिहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ । शक्तिपीठको व्यवस्था चौबीसे राज्यको पालामा भए पनि यो सञ्चालनमा गुठीको व्यवस्था भने एकीकरण पश्चात् श्री ५ प्रतापसिंह शाह र बहादुर शाहका पालामा लालमोहर लगाई भगवतीको समाखान गरी खानु ,पूजा गरी खानु

---

[६०] विश्वप्रेम अधिकारी, "बाजेबज्यै र सोरठी गीत", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ५० ।

भनी उल्लेख गरेको र ती मन्दिर स्वयम् लेखकले देखेको कुरा बताएका छन् । शाहवंशीय राजाका पुर्खा भारतको चित्तौदका राजदूतहरूका सन्तान थिए भन्ने तर्कसँग सहमत भएको तर्कसार्दै नेपाली शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि स्याङ्जा हो भनेका छन् । ऐतिहासिक र पौराणिक विषयवस्तुलाई समावेश गरेर राज्यको संरक्षकको रूपमा क्षेत्री हुन् भनेका छन् । स्याङ्जाका राजाको इतिहासलाई केलाएर हेर्दा त्यहाँका शाहवंशीय पूर्वजहरू भारतबाट आएका छन् भन्नुपर्दा क्षेत्रीलाई मान्नुपर्ने तर्क उभ्याएका छन् भने नेपाली शाहवंशीय राजाका पूर्वज यहाँका हुन् भन्नुपर्दा आदिवासी मगरलाई नै मान्नुपर्नेसँग लेखकको विमति रहेको छ ।

स्याङ्जाको इतिहासमा सतौंका अन्तिम राजा दीर्घराज शाहीको राजधानी रजस्थल थियो भनी उल्लेख गरिएको छ । यसरी शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमिको रूपमा चर्चा गदै त्यहाँ रहेका विभिन्न शक्तिपीठ तथा त्यसको पूजाआजा गर्ने तौरतरिका बारेमा पनि बताएका छन् ।

स्याङ्जा जिल्लाको प्रसिद्ध शक्तिपीठका रूपमा‘मनकामना’ मन्दिर रहेको छ । यस मन्दिरमा आश्विन शुक्लपूर्णिमा र चैत्र शुक्लपूर्णिमाका दिन मेला लाग्छ यसलाई गोरखा मनकामना कै रूप मानिन्छ । मगर जाति नै मूल पूजारीका रूपमा रहेका छन् । ‘डहरे देउराली’ पनि अर्को शक्तिपीठ हो । उत्तरमा आसचौर गा.वि.स., पश्चिममा सिरुवारी गा.वि.स. चिलाउनेवास गा.वि.स. र पर्वत जिल्लाको कार्कीनेटा गा.वि.स दक्षिणमा उच्च थुम्को रहको ठाउँमा डहरे देउरालीको मठ रहेको छ । पहिले आजभोलि जस्तो विद्यालय नभएको अवस्थामा ज्योतिषीहरूकहाँ गई गुरूशिक्षाबाट कौमुदी पढ्ने चलन रहेको थियो पहिले देउरालीको मठमा पाठ गरेपछि त्यस पुस्तकमा वाचन चल्छ भन्ने चलन भएको हुँदा लेखक स्वयम् पनि उक्त मठमा गई पाठ पढेको स्मरण गराएका छन् । यसरी यस शक्तिपीठको आफ्नै महत्त्व रहेको बताएका छन् ।

“गह्रौं कालिका” मन्दिर स्याङ्जा जिल्लाको प्रसिद्ध शक्तिपीठ हो । यो मन्दिरको निर्माण चौबीसे राज्यको पालामा भएको थियो यो मन्दिर वि.सं.१८४८ सालमा निर्माण भएको इतिहासमा भेटन् पाइन्छ । २०५३ सालमा पुनः निर्माण गरिएको थियो । उक्त मन्दिर पुनः निर्माण पछि श्री ५ वीरेन्द्रवीरविक्रम शाहदेवबाट उद्घाटन भएको थियो ।

देशमा राजनीतिक सङ्कट भएको बेलामा सार्वजनिक स्थलहरू आक्रमण हुने परम्पराको विरोध गरेका छन् । राजनैतिक परिवर्तनसँगै ऐतिहासिक र पौराणिक वस्तुको विनास हुने अवस्थाले पुराना धरोहरहरू जोगाउन नसकिएकोमा गुनासो व्यक्त गर्दै राज्यका सामाजिक, धार्मिक ऐतिहासिक र पौराणिक महत्त्वका वस्तुलाई संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने आग्रह लेखकमा रहेको छ ।

४.५.१३ बिहेमा हुने सिलोक जुहारी

प्रस्तुत शीर्षकमा विवाहको दिन दुलाहाहरूको तर्फबाट जन्ती जाँदा दुलहीको घरमा विभिन्न सिलोक हाल्ने चलन थियो । पहिलेका विवाहमा आजभोलि जस्तो दिउँसोमा विवाह हुने चलन थिएन । खानाको परिकार पनि फरक थियो'वफे सिस्टम' सेल्फ सर्विस जस्ता विदेशी अनुसरण गरिएका चलन थिएनन् । कुर्सी, टेबुलको व्यवस्था थिएन भन्ने उल्लेख गरेका छन् । घरको खेतबारीमा खानाका परिकारहरू दाल, भात, तरकारी र अचार बनाई गुन्द्री बिछ्याएर टपरीमा खाने चलनको बारेमा चर्चा गरेका छन् । यो प्रचलन पहाडी क्षेत्रमा अद्यावधि कायम रहेको पाइन्छ ।

यसरी खानाखाने क्रममा माइतीका तर्फबाट अशिष्ट भाषाको प्रयोग गरी सिलोक हालिन्थ्यो र जवाफ पनि सिलोकमा नै दिनुपर्थ्यो ।

माइती – आए जन्ती मैला काती बसे जन्ती गिद्धको छाँट ।
हरियो टपरीमा सुकिलो भात नहाल जन्तीको झुसिलो हात
जन्ती – आयौ जन्ती सुकिला नुकिला बस्यौ जन्ती भालवाको छाँट
घैसे टपरीमा हलुका भात कसरी हालौं यति राम्रा हात ।[टज्ञ]

भनी अत्तोथाप्ने र फुकाउने चलनका बारेमा बताएका छन् । विवाहमा जन्ती जानुपर्दा सिलोक हाल्न जान्ने मानिसले प्राथमिकता पाउँथ्यो भनेका छन् । यो प्रचलन आँधीखोलाको वरिपरी ज्याग्दीखोला, लुबदीखोला, जिम्मा, बिर्घाजस्ता स्थानमा प्रचलन थियो भनी यस्ता सांस्कृतिक प्रचलनको संरक्षण गर्नुपर्ने आग्रह लेखकमा रहेको छ ।

---

[६१] विश्वप्रेम अधिकारी, "बिहेमा हुने सिलोक जुहारी", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७ पृष्ठ ५८ ।

४.५.१४ आँधीखोले परम्परामा खलोपूजा र दाइँगीत

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा प्रायजसो मङ्सिर महिनामा धान काटेपछि दाँइ लगाउने प्रचलन रहेको छ । यसरी दाँइ लगाउँदा खलोपूजा गरिने चलन पनि रहेको छ । धान झाँट्ने व्यक्तिलाई ददेराम भन्ने र कतै दमेरा शब्दको प्रचलन पनि छ । यसरी धान चुट्ने र गोरुले पराल मोल्ने (माड्ने) प्रचलन रहेको बारेमा चर्चा गरेका छन् । यसरी गोरुले दाँइ माज्दा एउटा मियोमा बानी क्रमशः गोरुलाई वरिपरि घुमाइन्छ । उक्त अवसरमा गोरु घुमाउनेले गीत गाउने गर्दछ ।

असरी मुरी गुरुवा त बाह्रबीस राश

लेकै फूलफूल्यो पलङ्कै बास । दाइँमाडो परालैको फोडा.......हो........हो........

मियाका गोरुले मियो हलायो

पाटीको गोरुले भूमे बोलायो । दाइँमाडो परालैको फाडो .....हो...........हो.......

मियोको टुप्पोमा बसिहाल्यो क्वैली

आजका ददेरालाई खीरको चोइली । दाइँमाडो परालैको फाडो ...हो........हो.....

दाइँमाडो ... ।[६२]

यसरी दाँइ लगाई सकेपछि दँदेराले आफूले बोक्न सक्ने पराल लान पाउने प्रचलन पनि रहेको छ ।

यस परम्पराको अर्को महत्त्वपूर्ण आकर्षण'खलोपूजा' जसलाई भूमेपूजा पनि भनीन्छ भन्दै हरेलो र खलोपूजा खेती लगाउँदा र खेती थन्काउँदा गरिने धर्तीमाताको पूजा हुन् । यस्ता परम्परागत कुरालाई सांस्कृतिक सम्पदालाई जोगाइराख्नु पर्छ भन्ने लेखकको आग्रह छ ।

---

[६२] विश्वप्रेम अधिकारी, "आँधीखोले परम्परामा खलोपूजा र दाईगीत", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ६० ।

४.५.१५ आँधीखोले परम्परामा जाबी, थैली, बास्सा र बौचो

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा त्यस क्षेत्रमा प्रचलन भएको जाबी, थैली, बास्सा र बौचोको प्रचलनका बारेमा चर्चा गरेका छन् । जाबी जालमै बुनिएको विशेष झोला हो भन्दै यसमा राखिएका सामानहरू प्रस्ट देखिने हुँदा वन जाँदा, गाई चराउन जाँदा जलशिकारमा जाँदा खाने अर्नि (खाजा), फेरफारका कपडा लैजाने चलन रहेकोमा हिजो आज हट्दै गएको बताएका छन् ।

थैली पनि आज भोलि पर्समा रूपान्तरित भएको छ । थैलीमा पैसा राख्ने प्रचलन गाउँघरतिर अद्यावधि रहेको पाइन्छ । ससुराली जाँदा समेत थैलीमा पैसा राखेर दक्षिणा दिने चलन थियो भनी उल्लेख गरिएको छ ।

बास्सा सुर्ति अथवा काँचोपात राख्ने भाँडोको रूपमा रहेको र आजभोलि चुरोटको विकासले यो प्रचलन पनि क्रमशः लोप हुदै गएको चर्चा गरिएको छ । बौचौको प्रयोग महिलाहरूले गर्दछन् । दुलहीका कपडा तथा शृङ्गारपटारका सामान यही बौचोमा राख्ने प्रचलन रहेकोमा सुटकेस दराज आदिको विकासले यी पुराना चिजहरू क्रमशः लोप भएका छन् भन्दै यिनीहरूको पनि संरक्षण गर्नुपर्ने कुरा लेखमा रहेको छ ।

४.५.१६ लोकविश्वासका अन्य प्रसङ्गहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपाल कृषिप्रधान देश भएको हुँदा आफ्नो जीवनको सम्पूर्ण अङ्ग नै कृषिमा अडेको र खेती लगाउने समयमा पानी नपर्नाले किसानहरूलाई मर्का पर्दछ भनिएको छ । खेतीपाती लगाउने बेलामा पानी नपरेमा विभिन्न देवी देवताको पूजा गर्ने, बरूण, महादेव जस्ता देवतालाई पुकार्ने प्रचलनको बारेमा चर्चा गरिएको छ । लामो समयसम्म खडेरी पर्दा तराईमा समेत महादेव पानी देउ भन्दै कराउँदै हिंड्ने महिलाले नाङ्गै जोत्ने चलन पनि सुन्न पाइन्छ । यसबाट पानी पर्छ भन्ने लोक विश्वास रहेको छ । काकाकूल कराउनु, गौथलीको हुल आकाशमा देखिन, तातो हावा बग्नु, सर्प, गंगटा देखिनुलाई वर्षा हुनुको सङ्केतको रूपमा लिइएको विश्वास उल्लेख गरिएको छ ।

पानी सम्पूर्ण प्राणीको जीवन भएको हुँदा यसको महत्त्व सर्वोपरि छ पानीको संरक्षणमा सबै पक्ष लाग्नु पर्दछ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

४.५.१७ जनविश्वास र भूतको प्रसङ्ग

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा आँधीखोला क्षेत्रमा जनविश्वास र भूतको प्रसङ्गका बारेमा चर्चा गरेका छन् । श्रीमद्भागवत्मा सुनभ्याँक्री आदिको छाया परेमा मानिस बिरामी हुने जनविश्वास रहेको उल्लेख गर्दै यस्तो जनविश्वास शिक्षित समाजमा भन्दा अशिक्षित समाजमा बढिरहेको र नेपालमा साठीदेखि सत्तरी प्रतिशत नेपालीले यस्तो विश्वास राख्दछन् भनिएको छ । पुराना मानिसहरूले यस्तो मानिस विरामी पर्ने र मानिसको छाया भूतमा परेमा भूत बिरामी पर्ने जस्ता जनविश्वास त्यस क्षेत्रमा रहेको र विभिन्न प्रसङ्गका तिलस्मी कथाहरू जोडेर आफूले मागेको अथवा बिरामी परेको सुनाइएका कथाहरू यस शीर्षकको लेखमा समावेश गरिएको छ ।

४.५.१८ सद्मी छर्ने परम्परा र राम्दीघाट

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा सतबीज पर्व मंसिर चर्तुदशी तिथिमा शिवजीको मन्दिर भएका ठाउँमा शतप्रतिशत उमार शक्ति भएको बीउलाई छर्ने परम्परालाई जोडेर लेखिएको छ । पहिले स्याङ्जा जिल्लाको पञ्चासेमा, रापकोटको गुफामा तीन देवाटोको बालसिद्ध मन्दिरको वरिपरि छर्ने प्रचलन र यो प्रचलन पशुपतिनाथबाट आएको हो भनी व्याख्या गरेका छन् । शिवभक्तिहरूले यो सद्मी छर्ने गर्दछन् । तोरण तार्ने चलन पनि रहेको पाइन्छ । तर शक्तिपीठका मन्दिरमा यो पर्व मनाइँदैन । २०४६ सालको राजनैतिक पार्टीको भगिनी संस्थाका रूपमा यो विकसित हुँदै गयो र यिनीहरूले आर्थिक सङ्कलन गरी परम्परागत वैदिक संस्कृतिको अनुसरण गर्दै नेपाली बाजाहरू मादल, खैजडी, मजुरा, खाकर, झ्याली, मृदुङ्गा आदि बजाएर झ्याउरे, चुड्का, ख्याली बजाई रात बिताउने सांस्कृतिक जागरणको चर्चा गरेका छन् । यस पर्वबाट शिवभक्ति त छँदैछ राष्ट्रिय बाजागाजा, गीतहरूको समेत संरक्षण भएको उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी राणाकालीन धीरशमशेरका जेठाछोरा वीर शमशेरले शासनसत्ता हत्याए पछि आफ्ना माइला भाइ खड्ग शमशेरलाई पाल्पा पठाए तिनै खड्गशमशेर

पाल्पा आई बसेपछि यस क्षेत्रको बाटोघाटो पुल पुलेसा बनाई राम्दीघाटको विकास भएको प्रसङ्ग लेखकले उठाएका छन् । कालीगण्डकीको तटीय क्षेत्र सेतीविनी, रूद्रविनी, रिडी, राम्दी, हुँगी आदिको धार्मिक तीर्थस्थलहरूको महत्त्व सिद्धार्थ राजमार्गको निर्माणले भएको हो भन्ने धारणा लेखकमा रहेको छ ।

त्यस क्षेत्रमा आमा समूह, धार्मिक व्यक्तित्व, योगी नरहरिनाथ आदिको रेखदेखबाट धार्मिक क्षेत्रको विकासमा टेवा पुगेको र राम्दीको मन्दिरमा धर्म, संस्कृति, भाषा, साहित्य, इतिहाससम्बन्धी पुस्तकको सङ्ग्रहको रूपमा रहेको पुस्तकालयले गर्दा अझ महत्त्व बढाएको चर्चा गरेका छन् । यहाँ दैनिक पूजा, कथाश्रवण, तीर्थवास बस्ने भक्तजनहरू रहने हुँदा यस क्षेत्रको धार्मिक संरक्षण गर्नुका साथै बृद्धाश्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने माग लेखकको रहेको छ । संस्कृति धरोहरलाई संरक्षण र विकसित गराउँदै लानुपर्छ भन्ने कुरा यस लेखमा उल्लेख गरिएको छ ।

४.५.१९ हाम्रो सांस्कृतिक परम्परामा तीज पर्व

प्रस्तुत शीर्षकमा सांस्कृतिक महत्त्व, गरगहनाको अहमता, गहनाका प्रकार, मपाईत्त्व प्रदर्शन गर्ने तीजको मेला आदिका बारेमा चर्चा गरेका छन् । तीजपर्व महिला दिदीबहिनी एकै ठाउँमा जम्मा हुने दुःख विरहका कुरा सुनाउने र सुखसँग वर्ष दिनमा खाना खाने नाचगान गर्ने पर्वका रूपमा पनि चिन्न सकिन्छ ।

नेपाली महिलाहरू प्रायः श्रीमान्को आयमा भरपर्ने हुँदा श्रीमान्को कमाइबाट शिरफूल लगाउने र राम्रो बन्ने प्रसङ्गका बारेमा समेत उल्लेख गरेका छन् । भगवान्कै नाममा ब्रत बसिने र भगवान्कै नाममा गीत गाउने चलन पनि तीजमा रहेको छ ।

कहाँमा जान्छ्यौ रानीचरी बगाले, बरिलै भगवान्लाई भेटन
भगवान्लाई भेट्न जाँदा, बरिलै के पाहुर चाहिन्छ ?
एकुमा चाहिन्छ सिरिखण्ड चन्दन, बरिलै दोसरी बेलपत्र ।[६३]

---

[६३] विश्वप्रेम अधिकारी, "हाम्रो संस्कृति परम्परामा तीज", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**', स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ७५ ।

जस्ता बोलको गीत गाइन्छ ।

आजकल बहुदलको आगमनले तीजका गीत पनि दलगत भएका छन् । पार्टीले आफ्नो राजनीति विचारको प्रचार गर्ने माध्यम बनाई पर्वलाई समेत राजनीति गर्न लागेकोमा लेखकको विमति रहेको देखिन्छ । शिव पार्वतीको महिमा अनुसारको पर्व भएको हुँदा सोही अनुसार मनाउन दिनुपर्छ भन्ने मान्यता लेखकले राखेको पाइन्छ ।

४.५.२० परिशिष्ट खण्डः

विश्वप्रेम अधिकारीले आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत लेख सङ्ग्रहमा परिशिष्ट १ मा 'छोरीलाई अंश र हाम्रो संस्कृति', परिशिष्ट २ मा 'शाहवंशीय' राजाको प्राग्भूमि स्याङ्जा', परिशिष्ट ३ मा "केही अन्य प्रसङ्ग", "परिशिष्ट ४ को 'क' मा केही "आँधीखोले लोकगीतहरू, 'ख' मा पनि लोकगीत, 'ग' मा प्रदेशी गीत, 'घ' मा चुट्का गीत र 'ङ' मा दोहोरी गीतको सङ्कलन गरी प्रकाशन गरेका छन् ।

'छोरीलाई अंश र हाम्रो संस्कृति' भन्ने शीर्षकको लेखमा सृष्टिकालदेखि नै स्त्री र पुरुषको महत्त्व बराबरी रहेको छ । एकको अभावमा यो संसार चल्न सक्दैन भन्दै दुबैलाई बराबर मान्यता दिनुपर्छ भनेका छन् । हाम्रो नेपाल पितृसत्तात्मक देश भएको हुँदा पुरुषको बाहुल्य बढी छ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

नेपालमा केही समय पहिले छोरीलाई पनि अंश दिनुपर्छ ,दुबै बराबर हुन् भन्ने बारेमा तातो बहस चल्यो । पश्चिमका नारीसम्बन्धी अवधारणालाई पनि यहाँ उल्लेख गरिएको छ । परिवर्तनका लागि उभिन आग्रह गरिएको बारेमा देखाएको छ । महिला शारीरिक रूपमा सुकोमल हुने हुँदा पुरूषलाई जस्तो गह्रौ काम नलगाई केही हल्का कामको व्यवस्था परम्परादेखि चल्दै आएको छ । श्रीमतीले पकाउँछे खान दिन्छे भन्दै क्षमता अनुसारको कार्य विभाजन गरिएको बताएका छन् । बाबुआमाको माया छोराछोरी दुबैमाथि बराबर हुन्छ । शिक्षाको क्षेत्रमा बराबर अवसर दिनुपर्दछ लक्ष्मीवाई, इन्दिरा गान्धी जस्ताको इतिहास छ । सीता, भृकुटीजस्ता नारी सम्पत्तिको आधारमा नभई आफ्नो क्षमताको आधारमा अगाडि बढेको चर्चा गर्दै संस्कारयुक्त शिक्षाको खाँचो औंल्याएका छन् । सम्पत्तिको दोहोरो मापदण्डले सामाजिक संरचना भत्किने,

दिदी भाइबीचको प्रेम हटी नचाहिंदो प्रतिष्पर्धा हुने हुँदा यस्तो अवस्था ल्याउनु हुँदैन भनिएको छ । तीज, तिहार जस्ता पर्वमा कसले कसलाई बोलाउने जस्ता दुबिधा हुनसक्छ भन्दै छोरीले उच्च शिक्षाको आकांक्षा राख्नु पर्दछ सरकारी व्यवसायिक क्षेत्रमा आफ्नो दखल देखाउनु पर्ने कानुनले व्यवस्था गरे बमोजिम प्रधानमन्त्री समेत बन्न सक्नुपर्ने छोरीमा क्षमता हुनुपर्छ भन्दै शिक्षा नै सबैभन्दा ठूलो चिज हो भनेका छन् ।

४.५.२१ शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि स्याङ्जा

प्रस्तुत परिशिष्ट २ शीर्षकमा नेपालका शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि खोज्ने प्रयास गरिएको छ । गोरखाधिपति द्रव्य शाह पूर्वका शाहवंशीय राजाको जति नाम उल्लेख गरे पनि शाह वंशका प्रथम पुरुष'अजय सिंह' हुन् भनी उल्लेख गरेका छन् । मुगल साम्राज्यको बिगबिगीमा चित्तोडका राजपूत परिवारले हिन्दूत्व र हिन्दू नारी अस्मिताको रक्षाका खातिर स्व-निर्वासनमा स्याङ्जाको पश्चिम सीमा कारिकोटका मैदानीभाग रिडीमा बसोबास गरेका छन् र त्यहाँबाट लसमी, आलमदेवी हुँदै भिर्कोटी, खिलुङ्ग देउरालीमा बसाइँ सरेका छन् । पश्चिम नेपालका ठकुरीजाति तिनै खाम्चा र मिञ्चाका सन्तान् हुन् । चन, सेन, सिंह, खाँण, शाही र शाह आदि थरहरूमा विभाजित हुँदै गएका छन् ।'शाह' भन्ने पद उक्त वंशज छ्यालीस पुस्ताका कुलमण्डनबाट सुरु भएको पाइन्छ । मिञ्चाखानको प्राग्भूमि अर्थात पहिलो आश्रम स्थल स्याङ्जा हो र तिनैका दरसन्तानले हालको स्याङ्जा जिल्ला भित्रको नुवाकोट, सतौं भिर्कोट र गह्रौंमा भिन्ना भिन्नै शासन गरे ।[टढ]

यसरी उल्लेख नभएको कैयौं प्रसङ्ग पनि उठाउने प्रयास गरेको पाइन्छ । द्रव्य शाहका पिता यशोवम शाह हुन् र अजयसिंह अर्थात् खाञ्चा खानबाट गणना गर्दा द्रव्यशाह नवौं वंशका शाहवंश थिए भनिएको छ ।

यस लेख मार्फत् इतिहासकारले अन्यौल हटाउनु पर्छ भन्ने आग्रह गरेका छन् र शाहवंशीय राजाको कटुता तथा अहम्ले गर्दा कोतपर्वबाट जङ्गबहादुर राणाको उदय भएको भनी उल्लेख गरिएको छ ।

---

[६४] विश्वप्रेम अधिकारी "परिशिष्ट २ शाहवंशीय राजाको प्राग्भूमि : स्याङ्जा", **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ८० ।

४.५.२२ परिशिष्ट ३ को केही अन्य प्रसङ्ग

प्रस्तुत शीर्षकको लेख नेपाली राष्ट्रिय झण्डाको महत्त्वका बारेमा सूर्य चन्द्र वैदिक आर्यसंस्कृतिको प्रतीक हो भन्दै झण्डाको आकारको विश्लेषणमा झण्डाका त्रिभुजाकार दुई भागले सत्व–रज–तम गुणको प्रतिनिधित्व गरेको र अर्कोतर्फ असल इच्छा, विवेकयुक्त ज्ञान र स्पष्ट क्रियाशीलताका आधारको रूपमा लिइएको छ ।

अन्य प्रसङ्गको शीर्षकमा स्याङ्जा जिल्लाको विकासमा त्यहाँका मानिसले पुऱ्याएको योगदान, बाटोघाटो आदिको वर्णन गरिएको छ ।

देवकोटाको पश्चिमेली पुराकथामा आधारित प्रमिथस महाकाव्यको व्याख्या र महिमा गरेका छन् ।

पिरिशिष्ट ४ को शीर्षकको लेखमा केही आँधीखोले लोकगीतहरूमा आँधीखोलाको वरिपरि प्रचलित लोकगीतहरू प्रकाशित गरेका छन् । माया प्रेमका कुराहरू, श्रीमान् श्रीमतीको विछोडका वेदनाहरू, भगवान्लाई भाकल गरेका कुराहरू जस्ता सामाजिक, धार्मिक, पारिवारिक विषयवस्तुलाई आधार बनाई गाइएका गीतहरूको सङ्कलन र प्रकाशन गरेका छन् ।

यसरी आँधीखोलाको वरिपरि विभिन्न गा.वि.स.नगरपालिकामा मनाइने सांस्कृतिक उत्सवहरू, लोकोक्ति, पूजा, पाठ, देवदेवीको मन्दिर, शाहवंशीय इतिहास आदिका बारेमा गहिरो अध्ययन गरी तयार पारेका छन् । इतिहासकारलाई नेपालको इतिहासमा कमी भएका कुरालाई अझ बढी अन्वेषण गर्न आग्रह समेत गरेका छन् । समग्रमा यो पुस्तकको अध्ययन र विश्लेषणबाट समाजमा रहेका पुराना संस्कृतिको संरक्षण र सम्वर्द्धनमा सबैको ध्यान जान जरुरी छ । लुप्त भएका हाम्रा संस्कृतिलाई माथि उठाउनमा लेखक सफल भएको देखिन्छ ।

४.६ पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्पराको अध्ययन

'पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा' विश्वप्रेम अधिकारीको दोस्रो प्रकाशित लेख सङ्ग्रह हो । यसको प्रकाशन २०५८ सालमा विजयकुमार अधिकारी स्याङ्जाले गरेका हुन्। यस लेख सङ्ग्रहमा चुड्का गीतका फाँकीहरू, रोइला गीतका फाँकी र

प्रगतिका चरणहरू, लोकजीवनमा लोकगीतको प्रभाव,घाटु गीतभजन, धार्मिक यज्ञ र लोकभजन, महिलाहरूको चाड तीज,फेरीलाउने परम्परा,खाँडोगीत र परम्परा, लोकविश्वासमा मन्त्रतन्त्र, ठडेरो र ओली बस्ने परम्परा,लोकपरम्परा र मनोविनोद,भाषा सबैका साझा हुन्,नन्दन वन कस्तो हुँदो हो, के नेपाल गरिब देश नै हो त ? २०१५ अघिको स्याङ्जाको शैक्षिक अवस्था, केही सांस्कृतिक शब्दहरू र प्रयोग, केही सन्दर्भसूची, भन्न सक्दिन (कविता) गरी १५ वटा लेखहरू सङ्कलित छन् । परिशिष्ट खण्डमा केही सांस्कृतिक शब्दहरू र प्रयोग, केही सन्दर्भसूची, भन्न सक्दिन र कविता गरी तीनवटा शीर्षकमा राखिएको छ ।

४.६.१ चुड्का गीतका फाँकीहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा प्रेम, विरह, वेदना, हर्ष सामाजिक विषयवस्तु आदिलाई समेटेर गाइएका चुड्का गीतको बारेमा बर्णन गरिएको छ । लोकगीत हाम्रो जीवनको मौलिकताको प्रतिविम्ब हो । मानव जीवनमा आउने आरोह अवरोहलाई जस्ताको तस्तै गीत मार्फत् अभिव्यक्ति गरिएको हुन्छ । चाहे श्रीमान् कमाउनकोलागि प्रदेश जान लागेको बेला होस् त चाहे मायाप्रेमका अंकुराहरू पलाउन लागेको अवस्था होस् यस्तोलाई जीवन्तता दिन लोकगीत गाइने गरिन्छ भन्दै दुबै श्रीमान् श्रीमती पहिले विदेशमा रेल चढेर जाँदा श्रीमती डराउन सक्ने प्रसङ्गमा

फर्कम् भो भन्छ्यौ कि चुइँचुइँ चुइँकिदा, बर्मातिर धुइँकिदा
म त तिम्रै भर जे मन लाग्छ त्यै गर, अर्को मेरो को छर ?[टछ]

यस्ता व्यवहारिक जीवनका कुरालाई समेटेर तयार पारेको देखिन्छ । आज भोलि केटीको विक्री वितरण गर्न पछि नपर्ने श्रीमान्प्रति लेखकले तीखो व्यङ्ग्यप्रहार गरेका छन् । नेपालीहरू आफ्नो जीवन गुजारा गर्न भारतको गोरखपुर, देहरादुन, वर्मा जस्ता स्थानमा पाएका दुःख वेदनालाई पनि आत्मसात् गरी समीक्षा गरेको देखिन्छ । लेखकले यस शीर्षकको लेखमा दुई फाँकी अथवा लय हुने बताएका छन् । ठाडो लय र लस्के लय रहेका छन् । एउटै गीतलाई विभिन्न लयमा गाउन सकिने बताएका छन् ।

---

[६५] विश्वप्रेम अधिकारी, "चुडकागीतका फाँकीहरू", **पश्चिमाञ्चल लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा;विजयकुमार अधिकारी, २०५८, पृष्ठ १।

पश्चिमाञ्चल क्षेत्र लोकगीतको उर्वरा भूमि हो । यस्ता गीतहरू हाट भर्न जाँदा, मेलापात जाँदा र विभिन्न पर्वहरूमा मेला हेर्न जाँदा गाइने चलन रहेको छ । लेखक आँधीखोलाको बासिन्दा भएको हुनाले त्यहाँ प्रचलित लोकगीतको फाँकीहरूलाई सूक्ष्म अध्ययन गरेको देखिन्छ । आँधीखोलाका चुँड्का गीत पनि शक्तिमय र चोटिलो हुने बताएका छन् ।

युवती– रुन्छु सधैं भरी नरोउ भन्ने को छ र ?

युवक– अग्लो रूख टुनी, नरोउ बैनी म छुनी [८८]

जस्ता गीत लयवद्ध रहेका छन् । यस गीतमा उपमाको प्रयोग प्रशस्त हुने बताएका छन् ।

'नतर्क मायालु तेलको पानी तर्के झैं' जस्ता गीतले माया प्रेम बसी सकेपछि मानिसलाई लाग्ने बाडुल्कीको प्रसङ्गमा उल्लेख भएको छ ।

मानिसलाई लाग्ने बाडुल्कीको प्रसङ्गमा पनि सूक्ष्म विश्लेषण गरेका छन् । बाडुल्की लाग्नु वैज्ञानिक कारण अनेक हुन सक्ने बताउँदै यस क्षेत्रका मानिसले प्रेमी प्रेमिकाको विछोडमा एकले अर्कोलाई सम्झना गरेको प्रसङ्ग उल्लेख गरी त्यही जनविश्वास रहेको बताएका छन् ।

रामायणको कथावस्तुमा आधारित सीताहरण प्रसङ्गमा'रामको फूलबारीमा छड्के हान्यो मृगले, छड्के हान्यो मृगले' भन्ने गीतले सीताहरणको कारक रहेको जस्ता कुरा लोकगीतमा समेट्नु राम वनवास जाने प्रसङ्गमा'रामलाई वनवास भरतलाई रजाइँ, भरतलाई रजाइँ' जस्ता चुड्काले भरत अयोध्याको राजा भएको पौराणिक प्रसङ्गलाई लोकगीतमा समेटेको उल्लेख छ । लोकगीतमा मानवजीवनका हरेकपक्ष समेटिएका छन् । आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, धार्मिक ऐतिहासिक जुनपक्षलाई पनि समेट्न सकेकोमा यो जीवन्त रहेको देखिन्छ ।

---

[६६] विश्वप्रेम अधिकारी, "चुडकागीतका फाँकीहरू", **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५८, पृष्ठ ४ ।

४.६.२ रोइला गीतका फाँकी र प्रगतिका चरणहरू

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा रोइला गीत विभिन्न (लय) मा गाइने गीत भएको हुँदायसको विकासमा स्याङ्जा, पाल्पा, बाग्लुङ्ग, कास्की र गुल्मी जिल्लाको भूमिका उल्लेखनीय रहेको बताइन्छ । प्रेम, विछोड, विरह, वेदना, मिलनका गीतहरूलाई समेटी गाइने हुँदा यसको विकास र विस्तारमा रेडियो नेपालको भूमिका पनि उच्च रहेको बताएका छन् । मध्यपश्चिम र सुदुरपश्चिममा देउडागीत अत्यन्त लोकप्रिय र कथात्मकगीत भएको पनि उल्लेख गरिएको छ ।

रोइला गीतले विभिन्न चरणमा विभिन्न भाकाका गीतहरू गाइए ।'बिनीको बजार जता माया उतैछ नजर, किरेमिरे जाले रूमाल' लयका गीतदेखि "माझीलाई जालपनि तालपनि, म दुःखीलाई आउदैन कालपनि । "सँइको घर काँ हो काँ" जस्ता विभिन्नलयका गीत गाएको बारेमा चर्चा गरेका छन् । यस गीतले नेपालमा मात्र आफ्नो लोकप्रियता नभई भारतको मेघालय, शिलाङ्, दार्जिलिङ्ग क्षेत्रमा पनि रोइला गीतले जनजिब्रोको गीत बन्न सकेको र विदेशमा बसेको नेपालीलाई आफ्नै गाउँघरमा घुमेको जस्तो अनुभूति बनाएको बताएका छन् ।

रोइला गीतका साधकहरूमा पुराना गायकहरू त छँदैछन् । नयाँ पिढी पनि ठूलोसंख्यामा यसतर्फ आकर्षित भएको कुरा जनाइएको छ । विमाकुमारी दुरा, पवित्रा आले, हरिदेवी कोइराला, लक्ष्मी न्यौपाने जस्ता गायिकाहरूले यस क्षेत्रलाई आफ्नो जीविकोपार्जनदेखि प्रसिद्धिको क्षेत्रको रूपमा अँगालेको र प्रेमराज महत, लालबहादुर, राजेन्द्र लम्साल, पुरुषोत्तम न्यौपाने, नारायण रायमाझी, बमबहादुर जस्ता नयाँपुराना कलाकारले यसको श्रीबृद्धिमा लागिपरेका छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।

रेडियो नेपालले आफ्नो क्षेत्रीय प्रशारण केन्द्रको स्थापनापछि यस क्षेत्रमा मलजल दिने काम गरेको, निजीक्षेत्रका रेकर्डिङ्ग स्टुडियोहरूले पेशाका रूपमा लिएको र यस प्रति लाग्ने कलाकारहरू जीविकोपार्जनका साथै प्रसिद्धि पनि पाइने भएको हुँदा दिन प्रतिदिन लोकप्रिय बन्दै गएको उल्लेख छ ।

२०३० देखि २०४० को दशकतिर एउटा लयको रोइला गीत गाइन्थ्यो । २०५० देखि २०६० साल यस गीतको उर्वर समयको रूपमा रहेको र जीवनशैलीका हरेक

पक्षलाई आलङ्कारितापूर्ण तरिकाले प्रस्तुत गर्ने साक्षर कलाकारप्रति धन्यवाद दिएका छन् ।

नेपाल टेलिभिजनको प्रस्तुतिले यसलाई अझ जीवन्तता दिन सकेको र नेपाली लोक भेषभुषालाई प्राथमिकताका साथ लगाएर हिंड्नसक्ने बनाउन सकेकोमा यसप्रति समर्पित कलाकार अझ परिष्कृत भएर लाग्नुपर्नेमा जोड दिएकाछन् । गीत गाउँदा समाजले पचाउन सक्ने शब्द चयन गरिनु पर्नेमा नभएकोप्रति दु:ख प्रकट समेत गरेका छन् । गीतले राष्ट्रियता बोक्नुपर्दछ भन्ने लेखकको भनाइ रहेको छ ।

४.६.३ लोक जीवनमा लोकगीतको प्रभाव

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा मिलनविछोडका रमाइला तथा मर्मस्पर्शी भावहरू नेपाली लोकभाकाका गहना हुन् । राजनैतिक विषयवस्तु, सामाजिक पक्ष, वातावरणीय सन्तुलनलाई समेत आफैसँगै हिंडाउन सक्ने लोकभाका बोकेको विभिन्न फाँकी मिलाई गाइने लोकगीत नेपालीजन जीवनको महत्त्वपूर्ण अङ्गका रूपमा स्वीकार गरी यसको प्रभाव सर्वोकृष्ट रहेको विचार यस लेखमा रहेको छ ।

विभिन्न प्राकृतिक वस्तु बर, पिपल, स्वामी, बेल आदि वैदिककालदेखि पूजनीय वस्तुलाई पनि आफैसँग लिएर हिँडेको देखाएका छन् । लोकगीतमा प्रेमी प्रेमिकाबीच एकैसाथ बस्न पाउने चाहनालाई गीतका माध्यमबाट “कहिले हुनी होर, तिमी बर म पीपल’ भनेर गाइएको पाइन्छ । रणकौशलका कुरादेखि सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई पनि लोकगीतले बोकेको पाइन्छ । लोकगीतमा विभिन्न प्रतीकहरूको प्रयोग हुने त्यस्ता प्रतीकको प्रयोगले नेपाली लोकजीवनलाई सार्वकालिक बनाएका छन् ।

प्रेमी प्रेमिका टाढा भएमा मनको इच्छा नपुग्नेदेखि रोइला लयमा प्रेमिका यो भन्दछिन् :

“खोलापारि के माया लाउनी–धोका फेरि बोलाउन न पाउनी, जस्ता गीतले सम्बोधन गरेको देखाएका छन् । शरीरको अवस्था र हृष्टपुष्टता हेरेर पनि माया गाँसिन्छ । बत्तीस दन्त भएको पुरुषलाई मनपराएकी प्रेमिकाले यसरी गीत गाएकी छन् । ‘यो

मायाको बत्तीसैदन्त बोलाउँ बोलाउँ भैरन्छ यो मन त' भनी बढी मनपराएको कुरालाई उठाएका छन् भने हाम्रो पितृसत्तात्मक सामाजिक मान्यताप्रति छोरीले विद्रोह गरेको कुरा गीतबाटै गाइएको छ ।

"दाइ तिमी अंशको धनी, म बैनी धुरीको बलेनी" भनी सामाजिक असमानतालाई पनि गीतमा उठाइएको छ ।

आमा बाबालाई देवदेवीको प्रतीकको रूपमा मानिसले हाम्रो संस्कारमा गीतबाटै यसरी गाइएको छ ।'दुधको भारा तिरौला आमा नदिए सराप' जस्ता कुराले आमालाई उच्च स्थानमा राखिएको छ ।

लेखकले लोकगीतको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने रोदीघरलाई'मारुनी' रूपमा नाची गीत गाइने कुराको चर्चा गरेका छन् । यस्ता रोदीघरमा समावेश हुन जोगी पनि आउँथे भने गीतमा भारतमा नोकरी गर्न जाने प्रसङ्गलाई श्रीमती अथवा प्रेमिकाले पनि आफूलाई लैजान आग्रह गरेका भावहरू गीतमा पाइन्छ भनेका छन् । तनबुढो भए पनि मन बुढो हुँदैन, भन्ने लोकोक्तिलाई अङ्गीकार गरी उमेर पाकेका बुढाबुढी पनि लोकगीतको प्रभावमा झुम्मिएको पाइन्छ ।

'साइँलादाइ काँ गयो पानी खाँदा न्याउली करायो' भन्ने गीतको प्रसिद्धि त अझै रहेको छ । 'सालै जो' लय गण्डकी, धौलागिरी र लुम्बिनी अञ्चलको पहाडी जिल्ला अत्यन्त लोकप्रिय भाका हो ।'रोइला' भदौरे, सुनिमाया गीतमा सालैजोको प्रयोग हुन्छ भनी मामाको छोरी र फुपूको छोराबीच विवाह हुने प्रसङ्गमा आएको चर्चा लेखकले गरेका छन्। यस्ता गीत गाउने गायक गायिकाहरूमा प्रेमराजा महत, लालबहादुर पुन, पुरुषोत्तम न्यौपाने, राजेन्द्र लम्साल, विमाकुमारी दुरा, हरिदेवी कोइराला लगायतका स्वरहरूले लोकगीत प्रेमी महानुभावहरूलाई आकर्षित तुल्याएको छ । यस्ता लोकगीत नेपाली जनजीवनको स्पन्दनको रूपमा रहेको वर्णन गरिएको छ ।

४.६.४ घाटुगीत

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा घाटु गुरुङ तथा राइलिम्बुजनजातिका ऐतिहासिक प्रसङ्गसँग जोडिएको भए पनि यो संस्कृति गुरुङ र राईको मात्र नभई सम्पूर्ण

नेपालीको संस्कृति हो । करूणरसयुक्त दुखान्त कथामा आधारित कथा हो भनेका छन् । घाटुगीतको प्रचलन थारू समाज र उपत्यकाका नेवार समाजमा पनि प्रचलित थियो भन्ने चर्चा कालीभक्त पन्तले आफ्नो “हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास” भन्ने पुस्तकमा गरेका छन् भनेर उल्लेख गरेका छन् । “घाटु” गीत आयातित संस्कृति हो र युगल साम्राज्यबाट ताडित र दण्डित भएका हिन्दूहरूका अस्मिताको रक्षार्थ नेपाल बसेका राजदूत हुन् ।

घाटु गीतको प्रसङ्गमा देवताहरूले दिएको सिकार खेल्नमा सौखिन गुरुङ राजाहरूलाई उनीहरूका मृग खेद्ने कुकुरका घाँटीमा झुण्डाउन दिएको घाँडो हो । घाँडो लिएका गुरुङहरूका गुरुवाहरू नाँच्न थालेपछि उनीहरूका शरीरमा देवता चढेको भनिन्छ । यही घाँडो एक प्रकारको घण्टीलाई घाँटीमा राखिएको हुँदा कसैले घाँडो र कसैले ‘घाटु’ भने । घाँटीमा विराजमान देवता अर्थात् सोरठी रागरूपी सरस्वती भनिन्छ । यसको कथामा हिमचुली, देवचुली र बरचुली नामका धारका इष्टदेवीहरूको उपसानाबाट घाटुको प्रारम्भ हुन्छ । राजा प्रश्रामकी रानी घाटुली हेनावतीबाट बालकृष्णको जन्म भएपछि उनको राज्यमा हमला भयो र राजा आफै युद्ध क्षेत्रमा उत्रिदा उनको वीरगति प्राप्त हुन्छ ।उनको राजमुकुट फिर्ता भएपछि रानी राम्रै बोल्यो भन्दा उनका शरीरमा देवता चढेर अङ्ग प्रत्यङ्ग काम्न थाल्छन् पछि रानी सति जान्छिन् । यही करुणरस प्रधान घाटुगीत करुण कथामा आधारित छ भनेर उल्लेख गरिएको छ ।

हामरो यो बालकृष्ण तिमरो पिछा छोडेला
मोरेसो पाप पालेसो पुण्य तिमरो पिछा छोडेला [६७]

यसरी श्रीमान् मरेपछि सति जाने बेलामा गाएको गीत हो भन्ने उल्लेख गरेका छन् । घाटु गीतको संस्कृतिलाई बचाउने गुरुङ्ग तथा मगर जाति हुन् तर यो मगर गुरुङ्गको मात्र संस्कृति नभई यो राष्ट्रिय संस्कृति हो । यसको उद्‌गम स्थल गण्डकी

---

[६७] विश्वप्रेम अधिकारी, “घाटु गीत”, **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५८, पृष्ठ २७ ।

अञ्चल हो र यसको संरक्षण गर्नु हाम्रो आफ्नो पनि कर्तव्य हो भनी उल्लेख गरेका छन् ।

४.६.५ धार्मिकयज्ञ र लोकभजन

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा ईश्वर मान्ने आस्तिक र नमान्नेलाई नास्तिक भने पनि केलाई नास्तिक भन्ने सन्दर्भमा कुनै ईश्वरको पूजा गर्न नखोज्ने मानिस पनि मन्दिरमा जाँदा हात उठाउछ र भित्रको आस्तिकता प्रदर्शन गर्छ भन्ने कुरा उठाएका छन् । यस्तो प्रचलन आम हिन्दूधर्ममा रहेको छ भनेका छन् । वर्णाश्रमका आधारमा तयार पारिएको हाम्रो सामाजिक र धार्मिक ढाँचामा पण्डितहरूको बढ्दो पण्डित्याइँले खलबलाइएको छ । वेद, उपनिषद्, ब्राम्हणग्रन्थहरू तथा पुराण र नीतिशास्त्रहरूको अनुशीलन उचित ढङ्गबाट भएन भन्दै यसलाई सही ढङ्गबाट प्रयोग नगर्दा वैश्य र शुद्र भनिनेहरू हिन्दूप्रति मोहभङ्ग गरे । केही इस्लाम धर्म मान्ने नेपालबाट बाहिर भारतको मिजरेम मेघालयमा बस्ने नेपालीले क्रिश्चियन भए अन्य मुलुकमा जाने पनि सोही धर्म अनुसरण गरे । शुद्रहरूबीचमा पनि ठूलो वर्णाश्रम छ आफूहरूमा पनि छोइछिटो प्रचलन रहेको चर्चा गरेका छन् ।

नेपालको संविधानमा हिन्दू अधिराज्य लेख्ने बारेमा प्रशस्त विवाद भयो । यसमा पनि चर्को राजनीति चल्यो । मन्दिरमा तल्लो जात पस्न हुँदैन भन्ने बारेमा ठूलो बहस चलेको प्रसङ्ग समावेश गरिएको छ । हिन्दू धर्म भित्रको वैदिक सनातन धर्मले गरेका नराम्रा कामको विरोध विश्वहिन्दू महासङ्घका अध्यक्ष वाचन शिरोमणि नारायण पोखरेलले श्रीमद्भागवत महायज्ञ मार्फत् यस्ता विकृति र विसङ्गति विरोध गरेको कुरा उठाएका छन् । यस प्रसङ्गमा राजनैतिक नेताहरूलाई पनि पूजापाठ गरेका चर्चा चलाएका छन् । यस्ता पूजापाठमा लोकभजनको प्रचलन बढिरहेको चर्चा पनि गरेका छन् ।

माथिबाट योगमायाले भन्नु भयो रे
कंस ! तँलाई मार्ने गोकुलमा पुगिसक्यो रे
जानु हुँदैन कृष्ण ! जानु हुँदैन

गोकुल छोडी मथुरा जानु हुँदैन ।[६८]

जस्ता लोकभजन गाएका प्रसङ्ग उठाई हिन्दूधर्मका राम्रा पक्षका बारेमा चर्चा र नराम्रा पक्षलाई छोड्दै जानुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् ।

४.६.६ महिलाहरूको चाड तीज

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा तीजमा ब्रत बस्नु, श्रीमान्को सुस्वास्थ्य कामना गर्नु, पञ्चमीमा ऋषिहरूको पूजागर्नु, दतिवल टोक्नु आदिको महत्त्व दर्शाउँदै दिदीबहिनीहरू सुख-दुःखका कुरागर्ने र मनको बोझ हटाउने आदिलाई समेटेर प्रस्तुत गरेका छन् । तीजको गीतमा राजनीतिक, सामाजिक, वातावरण, जातीय स्वाभिमान, पीडा, व्यथा, व्यभिचार र चेलिबेटी बेचबिखनदेखि लिएर देशमा घटेका घटनालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइ गाइन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

४.६.७ फेरी लाउने परम्परा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा जोगीहरूको फेरी लगाउने परम्पराका बारेमा चर्चा गरेका छन् । कमर जोगीहरू गोरखनाथ मान्दछन् । यिनीहरू मछिन्द्रनाथका चेला हुन् । गोरखनाथ रिसाएर खडेरी परेको, मछिन्द्रनाथलाई ल्याएर नागको आशन जमाएर बसेका गोरखनाथलाई उठाएपछि पानी परेको कथाले यसको महिमा दर्साएको उल्लेख गरिएको छ । नेपालको विभिन्न स्थानमा जोगीहरूको बस्तीको बारेमा चर्चा गर्दै गिरी, पुरी र कमरहरूले यो परम्परालाई छोडी गृहस्थी जीवन विताएका छन् तर घुमन्ते जोगीहरूले डुल्ने, दशमुठी ल्याउने मध्यान्हमा नदीकिनारमा पकाएर भोजन गर्ने परम्पराको चर्चा गरेका छन् । गोरखपन्थी कानचिरा कमर जोगी भिक्षा माग्ने परम्परा रहेको छ । लेखकले आफ्नो घरमा फेरी लाउने जोगी २०५७ सालमा रातको १:३० बजे आएको प्रसङ्ग उल्लेख गर्दै उनीहरूसँग यस सम्बन्धी सम्वाद गरेको र केही कुरा जानकारीप्राप्त गरेको चर्चा गरेका छन् । उनीहरूको बोलीमा देशभक्तिपूर्ण कार्य, वैदिक वर्णाश्रम व्यवस्थाको पूर्णपालन भएको देखिन्छ भनी चर्चा गरिएको छ ।

---

[६८] विश्वप्रेम अधिकारी, “धार्मिक यज्ञ र लोकभजन”, **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी २०५८, पृष्ठ २९ ।

"आकासै बाद्यम, पातलै बाद्यम, भूत प्रेत डकिनी सातै समुद्र तारम" भनेर फेरी लगाउने र मुलुकलाई भयरहित बनाउने उद्देश्यका गीतहरू गाउने चर्चा गरेका छन् ।

४.६.८ खाँडोगीत र परम्परा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा खाँडोगीत युद्धमा प्रयोग गरिने गीत हो । यस गीतले शूरता, वीरता प्रदान गर्छ भन्ने कुरा त्रेता र द्वापर युगमा प्रचलन थियो । वीररसयुक्त गीत गाउनु आफ्नो पक्षको जयजयकार गर्ने र सुन्ने गरी शंख फुक्ने प्रचलन थियो भनेका छन् । आजभोलि त्यस्तो युद्ध आरम्भ सामने नभई लडाकु विमान, हातहतियारबाट गरिने हुँदा त्यो प्रचलन क्रमशः लोप भए पनि खेलाडीको हौसला बढाउन मार्च पास गरिने चलन छ । जसले खेलाडीलाई आत्मबल बढाउँछ भन्ने प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ ।

खाँडो भनेको खड्ग हो र खाँडो जगाउनु भनेको खड्गमा धार लगाउनु हो । त्यही खड्ग खुँडा भएको हुँदा नेपालको एकीकरण समयमा यस गीतको प्रचलन आत्यधिक थियो भन्ने चर्चा गरिएको छ । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको विजय अभियानमा खाँडो परम्परालाई खाँडो गीत भनेर भनिएको छ ।

श्री प्रतापी महाराजा बापुआ राहल
तनके सपूत सन्तन राउन ।[६९]

यो खाँडो जगाउने परम्परा नेपाल चीन युद्ध तथा नेपाल अंग्रेज युद्धमा सङ्केत भएको थियो । गीतको भाषा उही रह्यो । नेपालको एकीकरण पश्चात् यो परम्परा क्रमशः ओझेलमा परी क्षेत्री, ठकुरी, मगर आदि जातिको विवाहमा यसको प्रचलन आयो भनी भनिएको छ ।

खाँडोगीत कसरी आयो भन्ने सम्बन्धमा शाहवंशीय राजाहरूका पुर्खा खुँडाधारी हुन् । त्यसैबाट खान भनीयो भन्ने चर्चा गर्दै लेखकले विभिन्न पुराना व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क गरी यस बारेमा जानकारी लिएको बताएका छन् ।

---

[६९] विश्वप्रेम अधिकारी, "खाँडोगीत र परम्परा", **पश्चिमाञ्चल लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५८ पृष्ठ ४७ ।

चैते दशैं तथा बडा दशैंमा बली चढाएर पूजागर्ने चलन अद्यावधि छँदैछ । विवाहको बेलामा विभिन्न खाँडोगीत गाइ खुँडा, भाला, केराको थाम यज्ञमा गाडेपछि दुलही पट्टिको पुरोहितले खाँडोको झाँगा फुकाउनु पर्छ । पुरोहितले खाँडोको झाँगा फुकाउने वचन यस्तो छ :

लोहास्रोह्ले नाम, वैश्य गोत्र

सर्वे काम काम सर्बे भोग ।[७०]

यस्ता परम्परागत कुरालाई जोगाउनु र हाम्रो संस्कृतिको रक्षा गर्नु हाम्रो कर्तव्य हो भनेका छन् ।

४.६.९ लोकविश्वासमा मन्त्रतन्त्र

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा तन्त्रमन्त्रको बारेमा विस्तृत चर्चा गरेका छन् । आजभोलि शिक्षित समूहले कम विश्वास गरेको पाइए तापनि विश्वास गर्ने संख्याको पनि कमी छैन । बोक्सी, डाइनी र भूतप्रेतको नाममा समयमा उपचार नगर्दा ज्यान गएको पनि पाइन्छ । यस्ता परम्पराले नेपाली समाजलाई छोडेको छैन । बोक्सीको नाम सामाजिक जघन्य अपराध पनि नेपाली सामज हुनेछ गर्दछ । डाक्टर नभएमा भन्ने पुस्तक तथा आधुनिक डाक्टरहरूले पनि विरामीहरूलाई बोक्सी, भूतप्रेतको बारेमा सोध्ने गरेको पाइन्छ । जबसम्म मानिसको विश्वास जित्न सकिँदैन तबसम्म औषधिले काम गर्दैन भन्ने विश्वास डाक्टरमा पनि रहेको चर्चा लेखकले यस शीर्षकमा गरेका छन् ।

हाम्रो समाजमा २५ प्रकारका मन्त्रहरूको प्रचलन छ जसमा शास्त्रोक्त मन्त्र र लोकोक्ति मन्त्र, वेद पुराणमा पाइने मन्त्र, श्रीमद्भागवत, श्रीमद्देवीभागवत, महागरुणपुराण, स्तुति स्त्रोत्र र वेद चण्डी जस्ता मन्त्र एकपछिबाट अर्को पिँढिमा सर्दै आए । गृहस्थीले प्रत्येक दिन प्रातमा स्नानपछि दशपटक गायत्रीमन्त्र जपगरे जानेर वा नजानेर गरेको पाप कटौती हुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

---

[७०] विश्वप्रेम अधिकारी, "खाँडोगीत र परम्परा", **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५८, पृष्ठ ५१

मेरो घाउमा आँखा परेछ भनी झारफुक गर्न जाने चलन पनि रहेको बताएका छन् भने पेट दुखेमा पानी मन्तरेर खान दिने प्रचलन अत्यधिक रहेको छ । त्यहाँ भएका लामा झाँक्रीका बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ । केटाकेटी सातो फुक्ने, भात नखाएमा फुक्ने, नाडी विचार गर्ने, पेटको बेगार र शरीरको दुसाध झार्ने, छेदिएको शरीर पोल्ने जस्ता उपचार धामी झाँक्रीबाट हुने गरेको छ भन्दै मन्त्रको बारेमा वेदको मन्त्र, नारायण कवजका केही श्लोक, महागरुण पुराणको विष्णु पञ्जर स्त्रोत्र पनि पढेर यस्ता उपचार गरिन्छ भनेका छन् ।

औलोको बारेमा छुट्टै प्रचलन छ भने अन्य रोगका बारेमा पनि पहिले धामी झाँक्रीको घरमा हेराई सन्चो नभएमा मात्र डाक्टर कहाँ जाने चलन रहेको छ । यस्ता प्रचलनबाट कैयौं सिधासादा जनताको ज्यान समेत गएको बारेमा पनि उल्लेख गरिएको छ । स्याङ्जा जिल्लाका विभिन्न स्थानमा चलेको किंबदन्तीहरू, लामाले गरेका उपचारका विधिहरू, उनीहरूको मन्त्रप्रतिको घमण्ड, जनताको विश्वास तथा झारफुक गर्दा अपनाइने तौरतरिका,वाई जाग्ने प्रसङ्ग आदिको बारेमा विस्तृत रूपमा किंबदन्तीसहित उल्लेख गरेका छन् ।

४.६.१० ठडेरो र ओली बस्ने परम्परा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा ठडेरो शब्दको प्रकृति प्रत्यय छुट्याउनुका साथै नेपाली उखानमा ठडेरो शब्दले मिजास नभएको, विरसिलो, शिष्टता र सद्व्यवहार नजानेको मान्छे भन्ने सन्दर्भमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

“ठडेरो” एक प्रकारको बत्तीबाल्ने साधन हो । यो गोठमा बत्ती बाल्न तथा दोस्रो विवाहको लगन छोप्नका लागि पानी घडीको गति ठम्याउन प्रयोग गरिन्छ भनेका छन् । पहिले पहिले आजभोलि जस्तो घडी नभएको हुँदा विवाहमा भत्कौरीले घडी डुबे पछि भित्तामा तेलको चिन्ह लगाएर समयको जानकारी दिने चलन थियो । आजभोलि यो प्रचलन क्रमशः कम हुँदै गएको छ तर हाम्रो संस्कृति हो भनिएको छ ।

ओली बस्ने परम्पराका बारेमा पनि लेखकले समीक्षा गरेका छन् । असिनाले बालीनाली सखाप पार्ने हुँदा त्यसलाई कसरी रोकथाम गर्न सकिन्छ भनेर ओली बस्ने

परम्परा चलेको बताएका छन् । यस सन्दर्भमा जब आकाशमा बादल मडारिन थाल्छ त्यसबेला "ओली" सर्वाङ्ग नाङ्गो भएर मन्त्र जप्दै नाच्दछ । यसैको कारण असिना पर्दैन भन्ने विश्वास रहेको पाइन्छ । यसरी असिना पानीबाट टाढा राखेकोमा त्यस ओलीलाई सबैले एक पाथीको दरले अन्न दिनुपर्ने चलन थियो भनेका छन् । यो परम्परा भोटे (तिब्बत) लामाहरूबाट आएको प्रचलन हो भनिएको छ ।

४.६.११ लोकपरम्परा र मनोविनोद

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा पौराणिक कालका तिलस्मी कुराहरूको प्रसङ्ग, रामका आदेशमय कुराहरू रावणका सौर्य र घमण्डका कुराहरू, आकाशमा चल्ने पुष्पक विमान, हनुमानको बल र भूतप्रेत पिचासले गरेका अलौकिक कुराहरूको चर्चा गरेका छन् । कृषि मुख्य पेसाको रूपमा रहेको परिवेशमा आजभोलि जस्तो मनोरञ्जनात्मक साधन थिएन । एक जनाले रमाइला प्रसङ्ग झिक्ने र अरू सबै हाँस्ने गरेर मनोरञ्जन प्राप्त हुन्थ्यो । मेलापात, गाई, भैंसी चराउन जाँदा यस्ता प्रसङ्ग बढी उठाइन्थ्यो भनेका छन् ।

प्रायः शृङ्गार रसप्रधान हुने यस्ता मनोविनोदहरूमा यौनका कुराले पहिलो प्राथमिकता पाउँथ्यो भने जातजातिलाई मनोरञ्जनको विषय बनाउनु, धेरै खाना खाने खन्चुवाहरू पनि यस मनोरञ्जनका मुख्य विषयवस्तु बन्ने गर्दछन् । २०२० साल पूर्व नयाँ मुलुकी ऐनको व्यवस्था नहुँदा बालविवाह बहु-विवाहको प्रचलन व्यापक थियो । ५/६ वर्षमा बिहे गरिदिने त्यस्ता छोरीको घर गरी खानुपर्ने त्यस बेलाको सामाजिक यथार्थतालाई लेखकले आफ्नै भाउजूको प्रसङ्ग दिएर उल्लेख गरेका छन् ।

रत्यौलीका गीतहरू अश्लील हुने हुँदा त्यसको प्रसङ्ग पनि उठाइएको छ भन्ने मानिसले आफ्नो सोंच्ने शक्तिअनुसार अश्लील र श्लील हुने बताएका छन् । पौराणिक नाटकहरूमा रामसीताको प्रसङ्ग आदिलाई पनि लेखिएको छ । लोकमा प्रचलित किम्वदन्ती, र लोककथाहरू लोकसाहित्यका स्रोत र हाम्रा मनोरञ्जनका साधन भएको हुँदा श्लील र अश्लील भेद नराखी हाम्रा सांस्कृतिक मान्यतालाई लिपिबद्ध गर्दै जानु पर्छ भन्ने लेखकको धारणा रहेको छ ।

४.६.१२ भाषा सबैका साझा हुन्

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपालमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालीका राष्ट्रिय सम्पत्ति हुन् । विभिन्न जाति जनजातिले बोल्ने मातृभाषाहरू हामी सबैका साझा हुन् । भाषा केवल संप्रेषणको माध्यम भएको हुँदा यहाँ प्रयोग गरिने भाषाहरूले नेपालीहरूको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । जुन भाषामा साहित्य लेखिएको छ ती भाषाहरू सबल र सक्षम छन् भनेका छन् ।

नेपालको एकीकरण श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले गरे भने भाषाको एकीकरण आदिकवि भानुभक्त आचार्यले गरे । पहिलेका कविहरू गुमानी पन्त, इन्दिरस, विद्यारण्य केशरीजस्ता कविले आधा संस्कृत र आधा नेपाली भाषालाई सँगै राखेर साहित्यको रचना गरे भने आजभोलि नेपाली भाषाको शब्दभण्डार गहकिलो भएको हुँदा जुन भाषामा लेखेका कृति पनि नेपाली भाषामा अनुवाद भएका छन् । जसले गर्दा भाषागत समस्या परेको छैन । नेपाली भाषालाई यो उचाइमा पुऱ्याउन सबै जातिको उल्लेखनीय योगदान रहेको छ, बाहुन क्षेत्रीलेमात्र होइन, भनेका छन् ।

एक भाषाले अर्को भाषाको विरोध गरेर भाषा सम्पन्न हुने होइन् । अंग्रेजी, फ्रेन्च, हिन्दी, बंगाली, उर्दू र वैदिककालदेखि लेखिदै आएको संस्कृत भाषा कुनै जातिको प्रयासबाट माथि नउठी समग्र जातिको प्रयासले आएको हो भनेका छन् । प्राकृत भाषा, संस्कृत भाषा र नेपाली भाषामा लेखिएका ग्रन्थहरू सबै भाषाभाषीका सम्पत्ति हुन् भन्दै ज्ञानको भोक भएका मानिसले भाषाको विरोध गर्दैनन् भनेका छन् । संस्कृत भाषालाइ ‘मृतभाषा’ भनेकोमा लेखकको विरोध रहेको छ । संस्कृत भाषाको संरक्षक विश्व नै हो । यस भाषामा सिर्जना गरिएका साहित्यिक कृतिहरू सबै भाषामा अनुवाद गरिएको छ । रामायण, अभिज्ञान शाकुन्तलम्, शेक्सपियरको भोनिसको व्यापारी, गीता जस्ता कृतिहरू संसारका सबै भाषामा अनुवाद भएका छन् । पश्चिमेली विद्वान्हरू संस्कृत भाषा सिक्न जान्न र बुझ्न भारतमा आएर अध्ययन गरे भने बुद्धदर्शन सम्बन्धी अध्ययन कुनै विदेशीले गरेमा हामीलाई हानी नभई फाइदा छ भनेका छन् । संस्कृत भाषा सम्पूर्ण विश्वको भाषा हो भने नेवारी भाषा पनि हामी सबैको साझा भाषा हो ।

नेपालमा चलेका संस्कृति, चलनचल्ती, धर्मसंस्कृति र भाषाको प्रसङ्गले 'बाहुनवाद' भन्ने जस्ता कुरा उठिरहेको छ भने अव्यावहारिक प्रसङ्ग हो भन्दै नेपालमा मनाइने चाडपर्व हामी सबैको हो कुनै जाति विशेषको होइन । यस्ता कुराले साम्प्रदायिक भावना फैलिने हुँदा यसप्रति सम्पूर्ण नेपाली चनाखो हुनुपर्छ भनिएको छ । चिनियाँ यात्री हुएन् स्वाङ् , अंशु वर्मा, प्रताप मल्ल, राहुल सांस्कृत्यायन जस्ता विद्वान्हरू धेरै भाषाका ज्ञाता थिए । विश्व प्रसिद्ध यात्रीहरूलाई संस्कृत भाषाको राम्रो ज्ञान थियो भन्दै संस्कृत भाषाको विरोध गर्ने जोसकैलाई पनि उक्त भाषाको अध्ययन गरी शिक्षा ग्रहण गर्न आग्रह गरेका छन् ।

यसरी यस लेखमा संस्कृत भाषा सबै भाषाको संरक्षक हो यसको सम्मान गर्न सकेमा भाषागत विकासदेखि लिएर आफ्नो जातीय विकासमा समेत योगदान पुग्नेछ भन्दै हाम्रा हरेक संस्कृति कुनै जाति विशेषको नभएर सम्पूर्ण नेपालीको साझा सम्पत्ति हो भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।

४.६.१३ नन्दन वन कस्तो हुँदो हो ?

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा पुराणमा उल्लेख भएअनुसार स्वर्गका राजा इन्द्र हुन् । मानिसले कर्मका आधारमा मरेपछि नरक वा स्वर्गको भोग गर्दछ । हाम्रो शरीर पञ्च महाभूतबाट बनेको हुँदा मरेपछि पञ्चतत्वमा विलिन हुन्छ । तर स्वर्ग कहाँ छ नरक कहाँ छ भन्ने कुरा कसैले देखेको छैन यो कल्पनामा मात्र हो । सामान्यतया स्वर्गमाथि र नर्क तल भन्ने गरिन्छ भनेका छन् । सामान्यतया सुख, ऐश्वर्य, जहाँ छ, त्यही स्वर्ग र दरिद्र, दुःख जहाँ छ, त्यही नर्क हो । प्रकृतिको मनोरम छटाको प्रयाप्तता, पवित्र नदीहरू, देवघाट, ऋषिमुनिका आश्रम मानिसको सहृदयता र सद्भाव रहेको ठाउँ नै स्वर्ग भन्न सकिन्छ । लेखकले हिमालय पर्वतलाई स्वर्गसँग तुलना गरेका छन् भने कालीगण्डकीको शालीग्रामलाई विष्णुको आश्रम स्थलको रूपमा लिई पौराणिक कालको स्वर्ग तेत्तीसकोटी देवताको आवादीले भरिएको एकखण्ड नेपाल नै हो भनेका छन् ।

पुराणमा उल्लिखित नन्दनवन, जहाँ स्वर्गका राजा इन्द्र आफ्नी पत्नी शचीकासाथ घुमिफिरी गर्ने ठाउँ कहाँ होला भन्ने एकिन हुन नसके तापनि लेखकले शीतल छहारी भएको, झरनाको कञ्चन पानी बहने, मौसम अनुसार फलफूल

कन्दमूल, विभिन्न जातका चराचुरूङ्गीहरूको साङ्गीतिक स्वरले भरिपूर्ण स्याङ्जाको पञ्चासे वनलाई नन्दन वनको तुलना गरेका छन् ।

पञ्चासे स्याङ्जाको प्रसिद्ध धार्मिकस्थल, पानीपोखरी, वसन्तऋतुमा फुल्ने फूलहरूले यस वनलाई भरिपूर्ण बनाएका छन् । यसरी सत्ययुगका कुरा मौखिक रूपमा सबैको जनजिब्रोमा रहेको नन्दवन यस्तै प्राकृतिक छटाले भरिपूर्ण भएर आजसम्म चर्चामा आएको हुँदा यस्तै भएर होला भनेका छन् । लेखकले आजभोलिका मानिसको स्वभावलाई पनि तिखो व्यङ्ग्य गरेका छन् । यौन दुराचार, गरिब, दुःखीलाई दुःखदिने, घरबास उठाउने मानिस जो हरेक कार्यमा नास्तिक हुन्छन् तिनले धार्मिक कार्यमा अलि ठूलो रकम दिएर आफूलाई आस्तिक कहल्याउन चाहन्छन् , यस्ताप्रति लेखकले व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

यसै शीर्षकअन्तर्गत मुक्तिनाथ क्षेत्रको समेत वर्णन गरेका छन् । पवित्र शालीग्राम नदी कालीको तटवर्ती क्षेत्र, जो शुक्ला कृष्णगण्डकीले घेरेको हुँदा पवित्र मानिन्छ र पुण्यधाम पनि हो, यसै क्षेत्रभित्रको जङ्गललाई सुन्दर नन्दनवन हो भनेका छन् ।

४.६.१४ के नेपाल गरिब देश नै हो त ?

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपाल गरिब मुलुक होइन यहाँका सम्पूर्ण राजनीतिज्ञ कर्मचारीको संस्कारगत दरिद्र र घुसखोरी, कमिशन, नातावाद, कृपावाद आदिले गर्दा हाम्रो देश गरिब भएको हो भनेका छन् । हाम्रो देश प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण छ । जलस्रोतको धनी देश हो । दुर्लभ वन्यजन्तुहरू कृष्णसार, कस्तुरी मृग, गैंडा, सिंह, बाघ हामी कहाँ छन् । डल्फिन, गोही, कछुवा, डाँफे, मुनाल र मयुर अनगिन्ति पंक्षी छन् । हिमाल, तालतलैया छाँगाछहरा आदि छन् । दुर्लभ जडिबुटी र जीवनोपयोगी वनस्पतिको कुनै कमी छैन र पनि मुलुक गरिब छ किनकि हामीसँग राष्ट्रवाद मुखमामात्र छ र व्यवहारमा वस्तुनिष्ठ एवं व्यवहारवादी संस्कृतिबाट विमुख भएर आत्मपरक र व्यक्तिपरक प्रयोगले गर्दा यहाँको हरेक उच्च पदमा आसिन व्यक्तिहरूको तौरतरिकामा विकास नगरेर ईर्ष्याको विकास गरेको हुँदा यो देश गरिब भएको हो भनेका छन् ।

राजनैतिक नियुक्ति पाएका प्रशासकहरू तथा अध्यक्ष जनताको बुई चढेर मन्त्री बन्न पुगेका छन् र तिनीहरूले मन्त्रालय अथवा विभाग रोज्दछन् । जहाँ बढी आम्दानी हुन्छ र जहाँ बढी आर्थिक चलखेल हुन्छ, त्यही हुत्तिने परिपाटीका कारण यो मुलुक गरिब बनेको हो भन्दै रुसको राज्यक्रान्तिको बारेमा पनि चर्चा गरेका छन् । सबैले इमान्दारितापूर्वक काम गरेमा नेपाल गरिब होइन धनी देशमा पर्नेछ भन्ने विचार लेखकको रहेको छ ।

४.६.१५ २०१५ साल अघिको स्याङ्जाको शैक्षिक अवस्था

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा स्याङ्जा जिल्लाको शिक्षाको अवस्थाका बारेमा चर्चा गरिएको छ । देशको शिक्षाको विकासमा योगदान पुऱ्याउने बालागुरू षडानन्द, मोतीराम भट्ट, देव शमशेर, बझाङ्गी राजा जयपृथ्वीबहादुर सिंह, पण्डित हेमराज शर्माले शिक्षाको क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान बारेमा उल्लेख गरिएको छ । पूर्वीय जगत्को शिक्षा प्रणालीको संस्थागत आधार उपनिषद्काल र पौराणिककालसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ । वैदिककालको "शिक्षावल्ली" ले केही नयाँ रूप दियो भने आर्यवर्ती सभ्यताको प्रतीक हरप्पा, मोहनजोदडो, सिन्धुघाँटी आदिलाई हेर्दा ऋषिमुनिका शैक्षिक स्थानको रूपमा लिइन्छ र विभिन्न ऋषिमुनि, वाल्मीकि, श्रीकृष्ण, द्वैपायन व्यास आदि ऋषिको आश्रम स्याङ्जा जिल्लाकै विभिन्न स्थानहरू भैसालोटन, दमौली, पुलाचौर, भालुङ्ग आदि रहेको कुरा लेखकले उल्लेख गरेका छन् ।

स्याङ्जाकै विभिन्न स्थानहरूमा गुरूकूल आश्रम थिए । वेद, पुराण,ज्योतिषशास्त्र, व्याकरणका साथै कर्मकाण्डको पढाइ हुन्थ्यो तर सबै जाति र महिलालाई उक्त अवसर प्रदान गरिएको थिएन, केवल पुरेत्याइँ गर्ने ब्राह्मणले मात्र कर्मकाण्ड सम्बन्धी ज्ञान लिन्थे भनेका छन् ।

स्याङ्जा जिल्लामा संस्थागत रूपमा विद्यालयको स्थापना वि.सं. १९८० देखि हुन थाल्यो । त्यही समय स्याङ्जामा भीषण पहिरो गयो तर जनताले तिर्नुपर्ने झारा, टण्टा र ओलनसम्म छुट गरिएन यस घटनाबाट केही विद्रोह जन्मियो । शिक्षा अन्य जातिले पनि पढ्नु पर्छ भन्ने भावना आयो । १९९७ मा पञ्चमूल, दिवानचोक लगाएतका स्थानहरूमा भाषा पाठशाला खुले । त्यतिबेला पनि कर्मकाण्ड सम्बन्धी

पढाइन्थ्यो । वि.सं. २००७ सालमा केही विद्यालय खुले । जुन नयाँ शिक्षा परियोजना लागू नहुन्जेलसम्म चल्यो भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।

२०१० सालमा भारत बृटिश सेनामा भर्तिभएर हिन्दी, अंग्रेजी र गणितमा राम्रो ज्ञानप्राप्त जमदार गगनसिंह राना मगरबाट पहिलो विद्यालयको स्थापना भयो भने तिलकुमार शाही प्रध्यानाध्यापक रहेको श्री ५ को सरकारले तय गरेका पाठ्यपुस्तक पढाउने 'श्रीमातृभूमि विद्यामन्दिर' स्थापना भयो । यी दुबै शिक्षा प्रेमीबाट स्याङ्जा जिल्लामा शिक्षाको जग बसेको हो भनेका छन् ।

स्याङ्जा जिल्लाको शैक्षिक इतिहास केलाउँदा १९८७–२००७ प्राथमिक काल २००८–२०१६ उत्थानकाल २०१७–२०३० लाई विकासकालको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

स्याङ्जा जिल्लामा शैक्षिक विकासमा सु.मे. गम्भीर सिंह गुरूङ् सु.थामबहादुर खाँडा प. दण्डपानी शर्मा आदिको योगदान उल्लेखनीय रहेको चर्चा गरेका छन् ।

वर्तमान स्याङ्जा जिल्लामा प्राथमिक,निम्नमाध्यमिक, माध्यमिक, उच्च शिक्षा करीब ८२७ रहेको र निजी विद्यालय पनि रहेको हुँदा शिक्षाप्रतिको आकर्षण बढ्दो छ तर राजनैतिक दलले शिक्षक कर्मचारीलाई आफ्ना कार्यकर्ता बनाउने परिपाटीको विकास गरेका छन् त्यसमा लेखकले असहमति प्रकट गरेका छन् ।

४.६.१६ परिशिष्ट, केही सांस्कृतिक शब्दहरू र यसको प्रयोग

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा नेपाली शब्दकोशमा नभएका शब्दहरू जसले नेपाली जनजीवनमा भाषा सम्प्रेषणको माध्यम बनेको छ, त्यसका बारेमा चर्चा गरेका छन् । हिन्दी, उर्दू, फारसी, अरबी, अंग्रेजी, संस्कृत, र प्राकृत भाषाहरू शब्दकोशमा पाइन्छन् तर हाम्रो जनजीवनमा रीतिरिवाजमा प्रयोग हुने चलनचल्तीका शब्दहरू छैनन् भन्दै पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा प्रयोग हुने केही भाषाको अर्थ सहित उल्लेख गरेका छन् । जसलाई नेपाली शब्दकोशमा समेट्न सकेमा भाषागत शब्दभण्डार बलियो हुन्छ नै फरक फरक अर्थ नलाग्ने हुँदा भाषागत एकता कायम हुने देखिन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा प्रबन्धहरूको सङ्ग्रहमा लेखक विश्वप्रेम अधिकारीले लोकसाहित्यको विवेचना, सामाजिक मान्यता, चाडपर्व आदिलाई समेटी पश्चिमाञ्चलको भनिए तापनि स्याङ्जा जिल्लाको सेरोफेरोलाई बढी समेटेको पाइन्छ । जे होस् यस सङ्ग्रहले नेपाली लोकजीवनका हरेक घटना, सामाजिक, धार्मिक,राजनैतिक मान्यतालाई नेपालीका सामु ल्याउन सफल भएको छ ।

४.७ आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण लेखसङ्ग्रहको अध्ययन

आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण विश्वप्रेम अधिकारीको तेस्रो प्रकाशित लेख सङ्ग्रह हो । यसभन्दा पूर्व नै लेखकले आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत (२०५७) पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा (२०५८) लोकसाहित्यका विविध पक्ष, सामाजिक संस्कार, चाडपर्व आदिलाई समावेश गरी प्रकाशित भइसकेका छन् ।

आँधीखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण प्रकाशनको (२०५९) सालमा विजयकुमार अधिकारीले गरेका हुन् । यस सङ्ग्रहमा निम्न शीषर्क रहेका छन् : ठाडो भाका र यसको पृष्ठभूमि, बारुलै गीतको भाका र यसको पृष्ठभूमि, गाउँखाने कथा र यसको पृष्ठभूमि, लोककथा अन्तर्गत साइतको फल, जाँगरिया गरिखा - आहारिसे मरिजा, लाटो दाइ - बाठो भाइ, कमारी र बज्यैको कथा, सिमलचरीको कथा, पाप कटनी छ. विधवाको छोरो र राजाको कथा, गाउँले परम्परामा बाल संसार, लोकगीतका फाँकीहरू र भाव गाम्भीर्य, अच्यूतशरण अर्यालको 'श्रवणकुमार' बारे केही खुलासा,नेपाली कविताको सिद्धान्त र विकासक्रमलाई नियाल्दा,देवीप्रसाद वनवासीको साहित्यिक व्यक्तित्व र बालकथा'सिरीखुरी, भेषराज शर्मालाई चिठी,. परिशिष्ट अन्तर्गतः भेषजराजको चिठी विश्वप्रेमलाई,आँधीखोले पाथे भाइ जस्ता शीर्षक राखिएको छ ।

४.७.१ ठाडो भाका र यसको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा लोकगीतका विभिन्न भाकाहरूमध्ये यो ठाडो भाका पनि प्रचलित भाका हो । यसलाई भदौरे भाका पनि भन्ने गरिन्छ । असार साउन महिनामा

पहाडी प्रदेशमा खेतीपातीको मौसम भएको हुँदा हाम्रो सम्पूर्ण काम घरपरिवार एक्लै गर्न नसकिने अवस्थामा छरछिमेकीहरू वर्मपर्म गर्ने चलन हुने हुँदा तिनै खेतालाहरूले कामबाट बचेको समयमा विभिन्न मनोरञ्जनात्मक कार्यहरू गर्ने गरेको पाइन्छ । गाई हेर्नजाँदा गोठालाहरूले पनि आफ्नो मनोरञ्जनको रूपमा ठाडो भाकामा गीत गाउने बताएका छन् । सोह्रवर्ष उमेर पुगेका युवायुवतीहरू कामसँगसँगै यस्ता गीतहरू गाउने चलन गण्डकी, धवलागिरी, लुम्बिनी अञ्चलका पहाडी भेकका जिल्लामा छ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

बिसौलीको कोदोलो मेरो .... धरती धसौला
तिमी र हामी यसरो गरी कतिदिन बसौंला ?"[७१]

जस्ता ठाडोभाकामा गीत गाएर मनोरञ्जन प्राप्त गर्दछन् । ठाडोभाका अन्त्यानुप्रासयुक्त प्रयोगले गीतमा मिठास प्राप्त गरेको पाइन्छ । यस भाकालाई महौरे भाका पनि भनिन्छ । यसलाई स्याङ्जा जिल्लाको कुनै गा.वि.स.मा 'अर्थरेमका' भन्ने चलन छ । हाट भर्न जाँदा, मेला पर्व हेर्न जाँदा, मादल ठोक्दै ठाडो भाका बढी प्रयोग गरिन्छ भनी प्रस्तुत गरेका छन् । लोकगीत गायनको क्षेत्रमा विभिन्न लयहरू प्रचलनमा छन् । विद्युतीय संचार माध्यमबाट प्रसारण हुने यस्ता लयलाई अन्यत्र अनुसरण गर्नु सजिलो भएको छ । पुराना पोशाक, पुराना गरगहना, रोदीघर, गाउँघरमा घन्किने मादल, चाप, खाँडको प्रचलन क्रमशः घट्दै गएको छ । महिलाहरूले लगाउने पोशाक गरगहना क्रमशःलोप हुँदै गएको चर्चा गरेका छन् ।

हातैमा लाउने चाँदीको बाला–बाघमुखे लेखेको
कसैले मेटी मेटिने छैन भावीले लेखेको ।[७२]

जस्ता गीतले तत्कालीन गहना र नियतवादी प्रकृतिको वर्णन पाइन्छ । यसरी लेखकले लोकगीतको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष भाका (लय) हो । यो विभिन्न भाकामा

---

७१ विश्वप्रेम अधिकारी "**ठाडो भाका र यसको पृष्ठभूमि**", **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार **अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ३ ।**

७२ **विश्वप्रेम अधिकारी, "ठाडो भाका र यसको पृष्ठभूमि" आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार **अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ५ ।**

गाइन्छ । यसैलाई आफ्नो स्थानीयता देखाउँदै ठाउँअनुसार गाइन्छ भनी लोकगीतको महत्त्व, यसले उठाएका गरेका सामाजिक, धार्मिकपक्ष, मायाप्रीतिका कुरा आदिलाई सबैसँग पुऱ्याउनुका साथै मनोरञ्जन प्रदान गराउनमा सफल छ भनी चर्चा गरिएको छ ।

४.७.२ बारुलै गीतको भाका र यसको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा बारुलै भाकाको चर्चा गर्दै यो गीत कसरी गाउने सम्बन्धी तौर तरिका, यसमा प्रयोग हुने सङ्गीत, गीतको भाव र अर्थका बारेमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ । यो गीत करुण, शृङ्गार रसप्रधान हुने र स्वर भने शान्त हुने चर्चा गरेका छन् । यो गीत रोदीघर, पूजाघर, हाटबजार जुनसुकै ठाउँमा पनि महिला र पुरूष समूहमा विभाजित भई एक अर्कोले भिक्ने र छोप्ने गरेर गाइने गीत हो भनेका छन् ।

आकाशैमा बारुलै ....चिल घुम्यो फनन
मनको कुरा बारुलै..........सोलत्रै भनन
चिसो रुमाल बारुलै...........घामपर्दा सुकाउँछु
मनको कुरा बारुलै .... पात्रो भै. फुकाउँछु ।[७३]

जस्ता गीत गाइन्छ ।

विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट पश्चिमाञ्चलका लोकगीतले बढी स्थान पाउँछन् र आजभोलि व्यवसायको रूपमा फस्टाएको होटलहरू पनि यसको व्यापक प्रचलन रहेको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले लोकसाहित्यमा स्नातक वा स्नाकोत्तर तह पढाउने, शोध गर्न लगाउनाले यसको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ भनेका छन् ।

रोइला गीतकै एउटा रूपमा बारूलैगीत रहेको छ । यो गीतले शारीरिक प्रेम सम्बन्ध राख्न चाहनेलाईभन्दा कलाप्रति आकृष्ट र मनोरञ्जनको लागि बढी

[७३] विश्वप्रेम अधिकारी "बारुलैगीत भाका र यसको पृष्ठभूमि", **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ६ ।

प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ । गाउँघरका रसिक तन्नेरी तरुनीबीचको प्रेम प्रसङ्गमा एकले अर्कोलाई विश्वास गरेर विभिन्न कसम (किरिया) प्रमाणका रूपमा खाने गर्दछन् । स्याङ्जा जिल्लामा यसको प्रचलन बढी छ भने गुल्मी, पर्वत, बाग्लुङ, कास्की, तनहुँका तटवर्ती तीर्थस्थलहरूमा रोइला गीत गाइने प्रमुख स्थल हुन् भनी यसका गीतको पृष्ठभूमि पहिलाउने काम यस लेख मार्फत् गरिएको छ ।

४.७.३ गाउँखाने कथा र यसको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको महत्वपूर्ण विधा हो । यसको प्रचलन कहिलेबाट भयो भनेर यकिन गर्न कठिन छ । यसलाई विभिन्न नामले पुकारिन्छ । संस्कृतमा‘प्रवल्लिका’ हिन्दीमा “पहेली” भनिन्छ । नेपालमा कहीँ कहीँ ‘साइतर’ भनिन्छ ।

भाषाशास्त्री प्रा.डा.चूडामणि ‘बन्धु’ ले ‘पहेली’ साइतर, झाँगा, झिट्टा, घाउटा, र अड्का भाषिकाका रूप हुन् । केन्द्रीय भाषिकामा ‘पहेली’ भनेको ‘गाउँखाने कथा’ नै हो भनेर आफ्ना ग्रन्थका मूल शीर्षकदेखि लिएर उपशीर्षकहरूमा पनि ‘पहेली’ नै प्रयोग गरेको छन् ।[७४]

रचनाकार नतोकिनु, अलिखित हुनु, सङ्गत–संसर्ग र अवस्थाले एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सर्दै जानु लोकसाहित्यका विशेषता हुन् । लोककथा, लोकउखान, लोकगीत, गाउँखाने कथा लोकका सम्पत्ति हुन् । मानिसले प्राचीन कालदेखि सुख दुःखका क्षणमा जिज्ञासा मनोरञ्जन व्यक्त गर्ने समय बिताउने साधनका रूपमा यसको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । अन्य भाषामा पनि उत्तिकै प्रयोग गरेको देखिन्छ । गाउँखाने कथाको पृष्ठभूमि गाउँ नै हो । मानिसका चिन्तन र चातुर्यले यसको प्रयोग झाँङ्गिदै गयो । मानिस बिहान उठेर बेलुकीसम्म के-के गर्छ आफ्ना जीवन गुजाराहरूको लागि के-के वस्तुको प्रयोग गर्छ तिनै कुराहरू प्रतीकात्मक रूपमा गाउँखाने कथाका विषयवस्तु हुन् । उही वस्तुलाई अर्कै नामले पुकारी प्रतीकात्मक रूपमा आकर्षक रूपले भनिने र भन्न नसकेमा काल्पनिक गाउँ दिई उत्तर भनी दिने

---

[७४] विश्वप्रेम अधिकारी, “गाउँखाने कथा र यसको पृष्ठभूमि”, **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ १२ ।

हाउभाउ कटाक्षयुक्त अभिनयले यसलाई जीवन्तता प्रदान गरेको र मनोरञ्जनको काम समेत गरेको हुँदा यो विधा निरन्तर रूपमा अगाडि बढेको हो भनेर उल्लेख गरिएको छ ।

'सानी सानी गाई रनवन कत्ति नअघाई' भन्दा आँसी अथवा हँसिया जवाफ दिनुपर्दा मानिसले आफै दङ्ग पर्छ । 'वल्लो गाउँकी चरी पल्लो गाउँमा सरी के हो भन्दा पहाड घरमा ढोकाको पछाडि लाग्ने आग्लो भनेर बुझ्नु पर्नेहुन्छ । अथवा लयबद्ध पारेर प्रतीकात्मक रूपमा प्रश्न गरिन्छ । यो श्लील, अश्लील दुबै खालको हुन्छ । मानव जीवनका कुरादेखि कृषि व्यवसायसग सम्बन्धित, घरेलु जीवनसँग सम्बन्धित, शरीरसँग सम्बन्धित, प्रकृति विषयवस्तुसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाका विषयवस्तु रहन्छन् ।

'ढाडभरि नसै नसा गालाभरि मोसैमोसो–मादल

बाहिरको बोक्रो भित्र खोक्रो भकुण्डो जस्ता गाउँ खाने कथाहरू प्रचलित रहेका छन् ।

गाउँखाने कथा ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने रसिक वर्गको मनोरञ्जनको विषय हो । विवाहमा जाँदा पनि यसको प्रचलन थियो भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।

गाउँघरमा रातिमा जाग्राम बस्नुपर्दा यसको प्रचलन बढी नै हुन्छ । आफूआफू क्रमशः अड्को थाप्ने र फुकाउने, नसकेमा गाम दिनुपर्ने, जीतहार हुने हुँदा यसको लागि मनोरञ्जन प्राप्त मात्र नभई बौद्धिकताको विकास, शब्दज्ञान र प्रतीकात्मक कुराको जानकारी गाउँखाने कथाबाट प्राप्त हुन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । यसले समय अनुसार आफूलाई सँगै लिन सकेको छ । यस लेखमा त्रिहत्तरवटा गाउँखाने कथा र त्यसको जवाफ समावेश गरिएको छ र उक्त लेख रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रशारण केन्द्र पोखराको साहित्य सिर्जना कार्यक्रममा प्रशारित भएको उल्लेख गरिएको छ ।

४.७.४ लोककथा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा लोकसाहित्यको सर्वप्रचलित र लोकप्रिय विधा लोककथा हो । यसको प्रचलन मानव समाजको विकाससँगै भएको हो । कतै दन्त्यकथा, कतै परिकथा, कतै लोककथा भनिने चलन छ । यस लोककथामा

लोकपरम्परा, लोकव्यवहार, लोकाचार र लोकपरिपाटी प्रतिबिम्बित भएको उल्लेख गरेका छन् । लोककथामा मौखिक र काल्पनिकताको प्रबलता रहेको पाइन्छ । लिखित साहित्य नभएको हुँदा मौखिक परम्परामा एक पुस्ताको मुखबाट अर्कोपुस्ताको मुखमा सर्दै अगाडि बढ्ने शक्ति यस विधाले आफैसँग आत्मसात गरेर हिँड्न सकेको हुँदा जिज्ञासा र कौतुहलताको अभूतपूर्व शक्ति रहेको पाइन्छ । उमेरको हदबन्दी यसमा छैन । साना केटाकेटीदेखि बुढापाकालाई पनि यसले मन्त्रमुग्ध पार्दछ । दिनभरिको कामको थकानलाई आराम दिलाउन र मनोरञ्जन प्रदान गर्न यसको उल्लेखनीय भूमिका रहेको पाइन्छ ।

लोककथा मनोरञ्जनपूर्ण विधा हो । यसबाट नैतिकज्ञान, सामाजिक व्यवहार कुशलता एवं शुरता वीरताका भावहरूको प्रवलता रहेको पाइन्छ । आजा, पूजा, बिहे, ब्रतवन्ध, हिउँदे गोठ, खुदो तथा अमिला पकाउने रसेटोमा बस्नेहरूबीच चल्दै आएको यो लोककथा विद्युतीय संचारमाध्यममा पनि आफ्नो उपस्थिति कायम रहेको बताएका छन् ।

नेपाली दन्त्यकथाको सङ्ग्रह र पुस्तकहरू पनि प्रशस्त छन् भन्दै लीलासिंह कर्मा, बोधविक्रम अधिकारी, करुणकर वैद्य, सत्यमोहन जोशी, तुलसी दिवश, केहरसिङ गुरुङ्गले नेपाली लोक कथाको सङ्कलन गरेका छन् भनी उल्लेख गरिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले यसलाई महत्त्व दिएपछि यसप्रति लाग्नेको संख्या बढ्दो छ भनिएको छ । गाउँघरमा रहेका केही मिथककथा, केही परिकथा, केही लोककथा र दन्त्यकथा रहेका छन् तीनको सङ्कलन हुन बाँकी रहेको छ त्यसपट्टी सबै लाग्नुपर्नेमा जोड दिँदैं आँधीखोलामा प्रचलित लोकथाहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.७.४.१ साइतको फल

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा आँधीखोला उत्तरी भेकको एउटा विषयवस्तुलाई कथाको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । सामान्यतया गाउँले जीवनमा कहीं बाहिर जानुपर्दा दिन हेर्ने प्रचलन रहेको प्रसङ्ग र दिन हेराएर साइत मिलेमा आँटेको काम पुग्ने

विश्वास अद्यावधि रहेको पाइन्छ । यी नै शुभसाइत हेर्न गाउँघरमा ज्योतिषी गाउँखाने कथा (जैसी) कहाँ जाने चलन छ भन्दै एकजना छिमेकी जैसीकोमा साइत हेराउन गएको र पैसा केही नलिई हात हेरेको प्रसङ्ग यस लोककथा छ । छिमेकी जैसीले दिएको दिन अनुसार परदेश हिँड्ने क्रममा बाटोमा सर्प भेटिएको र उसले आकाशवाणीबाट गुरूमुखी होस् कि मनमुखी भनी प्रश्न गरेको यात्रीले गुरूमुखी भएको जवाफ दिएपछि सर्प सुनमा परिणत भएको र यात्रीले त्यही सुन लिएर घर फर्किएर यात्रा बृतान्त सुनाएको प्रसङ्ग उल्लेख गर्दै जैसीलाई रित्तो हात आएको यात्री ठूलो प्राप्तिदेखि ईर्ष्या भई आफू पनि यात्रामा निस्केको लोककथा यस लेखमा छ । यात्रामा जाने क्रममा सर्प भेटिएको उही आकाशवाणी हुँदाआफू जान्ने भएको घमण्डले मनमुखी भएको जवाफ दिँदा सर्पले टोकेको र मुत्यु भएको वर्णन गरिएको छ । अर्काको कुभलो चिताउने जैसी आफै शिकार भएको प्रसङ्ग यस कथामा लेखकले उल्लेख गरेका छन् ।

४. ७.४.२ जाँगरिया गरिखा–आहारिसे मरिजा

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा एउटा गाउँमा एकजना मान्छेका दुईवटी श्रीमती रहेको, लोग्ने नुनतेलको लागि बटौली जाँदा हैजाले मृत्यु भएको, काजकिरीया गर्दा सम्पत्ति पनि सकिएको, सौता सौताबीच मेल नहुँदा छुट्टिएर बसेको जस्ता विषयलाई लोककथाको पृष्ठभूमि बनाएका छन् । यस कथामा दिदी जाँगरिली र बहिनी अल्छी थिई । दिदीले आफ्नो अंशमा परेको खेतबारीमा मेहनत गरेर काम गर्ने गर्थी भने कान्छीले दिदीको डाह गरेर दिन बिताउँथी । दिदीले मिहिनेतका साथ काम गरेर खेती उब्जनी राम्रो थियो । बहिनीको भने आफ्ना खेतमा उठेका डल्ला दिदीको खेतमा फाल्दथी । त्यसैलाई दिदीले राम्रो सम्भार र मलजल गरी खेती उब्जनी गराई आफ्नो जीवन चलाएकी थिई भने बैनीको भने खेती राम्रो नभएर उसलाई खानाको समेत सङ्कट थियो भन्दै जागर गरेर काम गरेमा खान लाउन प्रशस्त पाइन्छ भन्दै जाँगरिया गरिखा–आहारिसे मरिजा भन्ने उखानलाई लोकथाको विषयवस्तुमा पुष्टि गर्दै जाँगर गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

४.७.४.३ लाटो दाइ बाठो भाइ

प्रस्तुत शीर्षकको लोकथामा एकादेशमा दुई दाजुभाइ रहेको, दाजु अलि लाटो र भाइ बाठो भएको हुँदा घरायसी काममा दाजु सधैं जोतिनुपर्ने तर भाइ सभा सम्मेलनमा जाने हुँदा दाजुलाई पनि ईर्ष्या लागेको थियो । आफू पनि सभामा जाने इच्छा जाहेर गरेर गएको थियो । सभाबाट फर्केर आउने क्रममा एउटा घरमा बास बस्नु परेको र त्यस घरको सर्त पूरा गर्न नसकेर आफ्नो नाक कान नै काटेर हिँड्नु परेको पृष्ठभूमिमा यो लोककथा लेखिएको छ । दाजुलाई नाक कान काटिदिने, बुढीलाई बदला लिने उद्देश्यले भाइ त्यही घरमा बास बस्न गएको र पुरानै प्रसङ्ग जसले उपकथा भन्न सक्छ त्यसलाई भातखान दिने सर्त राखेकोमा बाठो भाइले सहर्ष स्वीकार गरी खाना खाईसकेपछि मात्र उपकथा भन्ने सर्त राख्यो र खाना खाएपछि बिहान भन्ने सर्तमा उम्कियो । कहिले छोरा मरेको त कहिले बाबा आमा मरेको भनेर त्यस परिवारलाई दुःख दिन थाल्यो । घर सल्लाहमा उनीहरूले त्यसलाई सिद्धाउने योजना बनाए तर सम्पूर्ण योजना सुनेको बाठोलाई बूढीको नै नाक काटी आफ्नो उद्देश्य पूरा गरेको थियो भने त्यस घरको बूढालाई पनि केही खान नदिई सबै आफैले खाएको थियो । बूढाको योजना असफल बनाएर घर फर्की लाटो दाजुलाई दिएको सजाएको बदला लिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

यस लोककथा कथाकारले आफूले जानेको काममा अथवा आफ्नो क्षमता अनुसार काम गर्नु पर्छ कसैको ईर्ष्या गरेर हुँदैन भन्दै लाटो मानिसलाई फसाउने मानिसको पनि भलो नहुने सन्देश दिएका छन् ।

४.७.४.४ कमारी र बज्यैको कथा

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा काल उल्लेख नगरे पनि राणाकालीन शासनकालमा प्रचलनमा रहेको कमारा कमारी राख्ने चलनलाई पृष्ठभूमि बनाएर लेखिएको छ । अलि हुने खानेले कमारा कमारी राख्ने र तिनैबाट कामको सहयोग लिने चलन त्यसबेलामा रहेको थियो ।

कमारा राख्ने मालिकको एउटा छोरी र कमारीको एउटा छोरा एकै उमेरका अनुहार मिलेको र राम्रा थिए । जब ढिकी कुट्न कमारी जान्थी तब उसको मुखबाट आफ्नो छोरालाई मालिकको छोरीसँग विवाह गराई दिन प्रस्ताव राख्दथी । मालिक्नी

भने चुप लागेर सुन्द्थी । मालिक्नीले कमारीले भनेको सम्पूर्ण बृत्तान्त मालिकलाई सुनाएपछि यो कमारीको बोलीमा कुनै शुभ कुरा हुन सक्ने अड्कल काटे । पुनःउही काम गर्न अऱ्याए । मालिक भविष्यवाणी बुझ्ने खालको भएको हुँदा त्यस कमारीको बोलीमा केही कुरा हुन सक्छ भनी ढिकीमुनि खन्न गए । त्यहाँ चाँदी भेटियो त्यसबाट उसको बानी राम्रो रहेको अड्कल काटे र उसप्रति दया लाग्यो । चाँदी भेटिएपछि ढिकीमा उसले त्यो वचन बोलिन र डराईमात्र रही ।

यस लोकथाबाट कथाकारले कमारा कमारीमा पनि शुभ वचन हुन सक्ने र तिनीहरूको बोलीलाई अपहेलना गर्न नहुने सन्देश दिएको पाइन्छ ।

४.७.४.५ सिमलचरीको कथा

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा एउटा किसानले आफ्नो खेती (धान) स्याहार्ने क्रममा उसको धानको खराइमा सिमलचरीले गुँड लगाएको प्रसङ्गमा सिमलचरीले सह ल्याउने अथवा खेतीपाती बढी उब्जनी हुने भन्ने मान्यता अनुरूप किसानको कुनियोमा सिमल चरीको बासस्थानका कारण प्रशस्त धान फलेको र सोंचेभन्दा पनि बढी धान भएको भन्दै उब्जेको धान स्याहार गर्न नसकी कुनियोमा आगो लगाई स्याहार गर्न बाँकी धान नष्ट गरेको भन्ने छ । खेतीपाती गर्दा सिमलचरी आएमा प्रशस्त खेतीहुने जनविश्वास पनि लेखकले उल्लेख गरेका छन् । धानको कुनियो आगो लगाई दिंदा सम्पूर्ण अन्न नष्ट हुनुका साथै सिमलचरीको बासस्थान पनि मेटिएको र ऊ पनि डढेको हुँदा अरू चराले आफ्नो प्वाँख दिई पुनर्जन्म गराएको र रङ्गीविरङ्गी प्वाँखले गर्दा उसलाई चराको रूपमा गणना नगरी शत्रु ठानेको हुँदा दिउँसोमा सधैं लुक्ने गर्छ र रातीमा घना जङ्गलमा गोलसिमल भनी कराउँछ भन्दै यो गोलसिमल चरालाई कसैले देख्न सक्दैन भनी उल्लेख गरेका छन् ।

यस कथाबाट लेखकले खेती बढी भयो भनेर आत्तिने मान्छेलाई गाली गर्दै सिमलचरी शुभ खेतीको प्रतीक हो भनी विश्लेषण गरेका छन् ।

४.७.४.६ पाप कटनी

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा बाबुले छोरालाई सकेसम्म राम्रो हुनुपर्दछ भन्ने विचारको सन्देशमूलक लोककथाको रचना गरेका छन् । यस लोककथामा पण्डितले आफ्नो सन्तान (छोरा)लाई राम्रो बनाउन गरेका उपायहरू व्यक्त गरेका छन् । सधैं बाबाको कचकच सहन नसकेर बाबालाई नै सिध्याइ दिन तम्सिएको छोरा, बाबा आमाबीचको संवादका कारण आफ्नो गल्ती महसुस गरी बाबासँग माफी माग्न पुगेको र बाबाप्रति नराम्रो सोंच मनमा लिएकोमा पापको प्रायश्चित गराउन ससुराली पठाएको उल्लेख छ । धेरैदिन ससुराली बस्दा ज्वाइँले पाउनुपर्ने सम्मान हुन नसकेकोमा फेरि घर फर्केर आउँदा ससुरालीबाट अपमानित भएको थियो । बाबाआमाको कुभलो सोंच्ने छोरालाई तेरो पाप कटनी यही हो भनेका छन् ।

४.७.४.७ बिधवाको छोरो र राजाको कथा

प्रस्तुत शीर्षकको लोककथामा प्रजालाई आफ्नै सन्तान सहर मान्ने राजा र एकजना टुहुरा केटाका बारेमा उल्लेख गरेका छन् । राजाको सवारी चलिरहेको रथलाई त्यस टुहुरा केटाले आफ्नो बलले रोकेको देखेर उसको सामर्थ्यसँग प्रभावित भई यो कसको सन्तान हो भनी पत्ता लगाउन कर्मचारीलाई अह्राए । अत्यन्त गरिबको सन्तान उसको आमाले दुःखगरी उसलाई हुर्काएको थाहा पाएपछि विधवालाई आफूसँग बोलाउन पठाएर सोधपुछ गरेका थिए । विधवा आइमाईले सम्पूर्ण वृतान्त भनेपछि उसलाई बक्सिससहित कामको जिम्मेवारी दिई राजा अगाडि बढेको कुरा कथामा वर्णन गरेका छन् । राजाले दिएको जिम्मेवारी अनुसार नून ल्याउने कामको जिम्मा छोरालाई दिई कामको जिम्मेवारीले गर्दा टुहुरो केटा क्रमशः दुब्लाउँदै गयो पछि राजाको फेरि सवारी हुँदा रथ रोक्न नसकेको र केटो घाइते भएको देखाएका छन् ।

यसरी यस लोककथाबाट मानिसलाई जिम्मेवारी सबैभन्दा ठूलो कुरा हो । त्यसलाई पार लगाउन सक्नुपर्दछ भन्दै काम नगरी खाँदा शरीरमात्र मोटो बलियो हुने तर जिम्माले मानिसलाई पातलो बनाइदिन्छ भन्ने शिक्षा यस पाठबाट आएको छ ।

४.७.५ गाउँले परम्परामा बालसंसार

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा गाउँघरमा बालकहरूले बोल्दा, स्कूल पढ्न जाँदा, गाई भैंसी चराउन जङ्गलमा जाँदा प्रयोग गरिने मनोरञ्जनका विषयमा उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा, खेलका विषयमा विविध सामग्री संकलनगरी प्रस्तुत गरेका छन् । बालकहरूले बाबुआमाको आँखा छल्न पाएमा बदमासी गर्ने गर्दछन् र त्यो बदमासीमा पनि शुद्धता रहेको हुन्छ । केटाकेटीहरू गीतको अर्थ त्यति नलाग्ने भए पनि लय भने मनमोहक हुने उल्लेख गरेका छन् । केटाकेटीहरू हातका औंला गन्दा, साथीभाइलाई गन्दा, गाईवस्तु गन्दा, कुट गीतको सहारा लिन्छन् :

एकलिंङ्ग दुअर्लिङ्ग, त्रिलिङ्ग नारिन् गोरिन्
ऐठन, बैठन् आँचकाँच पाँच ।[७५]

यो खेल केटाकेटीहरू गोलो घेरामा खेल्ने र बाठो नाइके बन्ने हातका चार औंलाले थिचेर बालकहरू खेल्ने गर्दछन् भनी उल्लेख गरिएको छ । पहाडमा काँचो खाँदा बढी पेट दुख्ने र वायु छोडिने हुँदा त्यो वायु छोड्ने पत्ता लगाउनु पनि गीतकै सहारा लिइन्छ भनेका छन् । अन्य बालगीतहरू खेलसँग समावेश भएको हुँदा एउटा नाइके छनौट गरी खेलिन्छ भन्दै

औरो जेरो कासी कोरो वनैमा बस्ने बाघको छोरो
बहुला फ्ाउरो छट्ट स्याल, स्याललाई हेर्ने घरको भ्mयाल ।[७६]

जस्ता खेलमा सबैले एकैस्वरले आ–आफ्नो घरमा जाँदा हा हा भरर भन्दै जाने गर्दछन् । नेपालको राष्ट्रिय खेल'डण्डिवियो' बालकहरूको लागि मनपर्ने खेल हो ।'सिठो' खेल पनि कहिँकतै भनेको पाइन्छ । यो खेलमा गन्ति गर्दा एवं, दुब, तीव, भ्mार, पाँच, छकमल सिठो भनेर गन्ति गरिन्छ ।

---

[७५] विश्वप्रेम अधिकारी, "गाउँले परम्परामा बालसंसार", **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ४४ ।

[७६] ऐजन ।

जाडो मौसममा त्यति कपडा बाक्लो नहुने हुँदा स्कूलमा जाँदा अथवा वन खेतपात जाँदा बालकहरू जाडोको सम्बन्धमा पनि गीत गाइन्छ भनेका छन् :

जाडो भयो जडिनी, आगो लेन थपिनी
थपिनीका छोरा छोरी, अन्न न पानी
ठुम्रा मागी मुखले खानी ।[७७]

जस्ता गीत गाइन्छ भनिएको छ ।

यस लेखमा अधिकारीले गाउँघरमा खेतीपातीको काम गर्न अभिभावकहरू प्रायः घरबाट बाहिर जानुपर्ने यथार्थतालाई जस्ताको तस्तै उतार्न सफल भएको देखिन्छन् भने बालकहरूले बोल्ने बोली, खोलिने खेल आदिका बारेमा राम्ररी सङ्कलन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.७.६ लोकगीतका फाँकीहरू र भावगाम्भीर्य

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा वर्णाश्रम व्यवस्थाले जातीय विभेद खडा गरेको आरोप आजभोलि लाग्न थालेको सन्दर्भमा सङ्कीर्णताका कारण भएको त्रुटिपूर्ण व्यवहारबाट विभेद देखिएको चर्चा गरेका छन् । वर्णाश्रम व्यवस्थाको कार्य विभाजनलाई सम्पन्नता र असम्पन्नता तुलना गरी फरक देखाएको अवस्थालाई लेखकले गीतको माध्यमबाट यसरी अभिव्यक्ति गरेका छन् ।

धनीलाई गुदरी, कामलो, मु दुःखीलाई जाँ बस्यो उही राम्रो' जस्ता गीतबाट अभिव्यक्त भएका कुरा उठाइएको छ ।

लेखकले धनी गरिबबीचको विभेद र धनीले गरिबलाई हेप्दा गरिबले गीतकै माध्यमबाट यस्तो गीत गाएको चर्चा गरेका छन् ।

दुःखी भनी नगर हेला छेउको सियो माझैमा क्वै बेला ।
झऱ्यो तिरासी बोल्न मन लाग्दैन पीर परेसी।[७८]

[७७] विश्वप्रेम अधिकारी, "गाउँले परम्परामा बाल संसार", **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृ. ४७ ।

यस गीतबाट गरिब मानिस् पनि धनी हुन सक्ने र हामीलाई सधैं नहेप भनी धनीलाई चुनौती दिएको पाइन्छ । लोकगीतको लोकप्रियता दिनदिन बढ्दो छ रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन र निजी टेलिभिजन च्यानलहरूले यसको लोकप्रियता बढाउनको लागि उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका छन् भनी चर्चा गरेका छन् । "लोक गीतमा लोकबार, प्रतिबिम्बित हुन्छ, लोक नियम र लोकनृत्य प्रस्फुटित हुन्छ । माया प्रेमसँगै सहयोग, सद्भाव, सदाचार पनि हुन्छ ,समष्टिमा भन्दा लोकगीत लोकको वेद भनिएको छ ।

लोकगीतमा वर्तमान नेपालमा चलेको हत्या हिंसाले पनि स्थान पाएको र देशको समसामयिक घटनाहरू यसमा सजिलै अटाउन सक्छन् भनिएको छ ।

लेखकले वर्तमान देशको हिंसाबाट पीडित जनतालाई राहत पुऱ्याउन सकिने खालको गीत समावेश गर्नुपर्छ भन्दै जीवन नै अनिश्चित रहेको अवस्थामा गायकको दृष्टिकोण आउनुपर्ने उनको आग्रह रहेको छ । लोकगीतको गाम्भीर्यलाई आत्मसात गर्नसके देश अगाडि बढ्ने र होची अर्गेली हुन नपर्ने र देशको वर्तमान असहज परिस्थितिलाई पनि उजागर गर्न सकिने जस्ता कुराहरू समावेश गरेका छन । चेलीबेटीलाई संस्कारगत शिक्षा प्राप्त हुनुपर्ने कुरामा उनको जोड छ ।

४.७.७ श्री अच्यूतशरण अर्यालको'श्रवणकुमार' बारे केही खुलासा

प्रस्तुत शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा अच्युतशरण अर्यालद्वारा लिखित'बाल खण्डकाव्य'श्रवणकुमारको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।'श्रवणकुमार बाल खण्डकाव्य' शीर्षक दिएर'आँधीखोला साप्ताहिक' को बालवाणी स्तम्भमा केवल चौध हरफ प्रकाशित थिए ।त्यतिखेर मलाई लागेको थियो पाँच सात वर्षे बालकको कृति होला ? शिशु बालक र किशोर अनुरूप पुस्तिका, पुस्तक र ग्रन्थमध्ये माझ शब्दको सार्थक कल्पना मैले गरेको थिए ।[७८]

---

[७८] **विश्वप्रेम अधिकारी, "लोकगीतका फाँकीहरू र भावगांभीर्य", आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : **विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ४९ ।**

[७९] विश्वप्रेम अधिकारी, "**श्री अच्यूतशरण अर्यालको श्रवण कुमार बारे केही खुलास**", **आँधीखोले लोकसाहित्य प्रस्तुति र विश्लेषण, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी**, २०५९ पृष्ठ ५१ ।

बालकको लागि सिर्जना गरिएका साहित्य सहज ग्रहण गर्न सक्ने लोकछन्दमा रचिएका हुन्छन् भन्ने उनको विचार रहेको छ । लेखकले यस खण्डकाव्यलाई प्रतीकात्मक कथानक भएको भनी चित्रित गरेका छन् । पौराणिक कथावस्तुलाई उपजीव्य बनाएर लेखिएको यस खण्डकाव्यमा श्रवणकुमारको आमाबाबु अन्धाअन्धी भएको कुरालाई शिक्षाबाट वन्चित अन्धाअन्धीको संज्ञा दिइएको छ । लेखकले श्रवणकुमारको प्रतीकले मिथकको रूपमा रहेको श्रवणकुमारको कथालाई शोकमा परिणत गरेको देखिन्छ । श्रवणकुमार बाल खण्डकाव्य बनाउन खोज्दा बीचमै हराएको जस्तो समीक्षा गरेका छन् ।

४.७.८ नेपाली कविताको सिद्धान्त र विकासलाई नियाल्दा

प्रस्तुत शीर्षकको लेखमा स्याङ्जाली युवाकवि लालगोपालका कवितासङ्ग्रहहरू र उनले लेखेको "नेपाली कविताको सिद्धान्त र विकासक्रम" नामक कृतिको समीक्षा गरेका छन् । वर्णामात्रिक छन्द र गद्यशैलीमा दुबैमा राम्रो दखल भएका कविका रूपमा उनको चर्चा गरिएको छ ।

भक्तिकाल, शृङ्गारकाल र विकासकालको विभाजनलाई सहर्ष स्वीकार गरी काल विभाजन गरिएको छ भने नेपाली भाषाको विकासक्रमको तेह्रौं चौधौ शताब्दीमा पुगेका समीक्षक सुवेदी पाल्पा तानसेनका कविहरूलाई महत्त्व दिएका छैनन् । माधव देवकोटाको हुस्सु पथिक पनि चर्चा नहुनु,'डाँक रोकियो र डाँक खुल्यो जस्ता कविता लेखेर २००८ सालतिर चर्चाको शिखरमा पुगेका कुलमणि देवकोटालाई हल्का पाराले एक ठाउँमा मात्र नाम लिनुले विश्लेषणको आधार सम्पर्क र चिनजानलाई मानेको देखिन्छ । स्याङ्जाको कुरा गर्ने हो भने २००० साल पूर्व नै वर्णमत्रिक छन्दमा खण्डकाव्य श्रेणीका कृतिहरू'आभनी' र तीनधाम यात्रा' लेख्ने स्व. डि. मुकुन्द अर्याल उल्लेख नहुनु पनि बिडम्बना नै मान्नुपर्दछ । 'देशभक्त केटो' कवितासङ्ग्रह (२००६) र त्यसका स्रष्टा स्व.ईश्वरीप्रसाद उपाध्याय पौडेल,'ग्राम्य सङ्घर्ष (२०१२) का रचयिता डिल्लीरमण शर्मा, आँशु र पसिना (२०१५) का कवि केदार शर्मा (ढकाल) समेत

चर्चामा छैनन् । ‘आत्मप्रकाश २०२० र लालसलाम (२०४८) का स्रष्टा स्व. भेषराज शर्मालाई पनि संझिएनन् ।[८०]

समीक्षकहरूले आफै कृति किनेर नपढ्ने र पढेका कृतिहरू पनि कसैले उपहार दिएर पढेको भरमा समीक्षा गर्ने प्रचलनले गर्दा यस्तो भएको हुन सक्ने चर्चा गरेका छन् । पुराना कविलाई भन्दा नयाँ कविलाई प्राथमिकता दिएकोमा लेखकको विमति रहेको देखिन्छ ।

स्याङ्जामा भएका सम्पूर्ण कवि साहित्यकारलाई लालगोपाल सुवेदीले चिन्नुपर्ने र उनीहरूकै माँझमा उभिँदा वा देखिदा उनको गरिमा बढ्नेछ भन्ने विचार लेखकमा रहेको छ । यसमा आफ्ना कृतिहरू समावेश नगरेकोमा लेखकहरूलाई गुनासो नरहे पनि लालगोपाल सुवेदीको प्रवृत्तिप्रति भने असन्तुष्ट देखिन्छन् ।

सुवेदीको फूलको देशमा कवितासङ्ग्रहको शीर्षकप्रति पनि आलोचना गरेका छन् । नेपाललाई फूलको देश भनेर चिनाउँदा अली अस्वभाविक हुने उनलाई लागेको छ । नेपाललाई चिनाउँदा हिमालय पर्वतको देश, मन्दिरै मन्दिरको देश, गौतमबुद्धको देश भनेर पनि चिनाउन सकिन्छ भन्दै फूलको देश भन्ने शीर्षक प्रयोगवादीधारमा मात्र आउन सक्ने विचार उनको छ ।

४.७.९ देविप्रसाद‘वनवासी’ को साहित्यिक व्यक्तित्व र बालकथा “सिरीखुरी”

प्रस्तुत शीर्षकको समीक्षात्मक लेखमा स्याङ्जाका प्रसिद्ध साहित्यकार देवीप्रसाद वनवासीका कृतिहरूको सामान्य समीक्षा गर्नुका साथै उनको जीवनको बारेमा चर्चा गरेका छन् । २०२० सालमा माछ्यापुछ्रेको काख कविताकृतिको प्रकाशनबाट साहित्य सेवामा लागेका देवीप्रसाद‘वनवासी’को साहित्यिक उचाइमा स्याङ्जाका कुनै साहित्यकार पनि पुग्न सकेका छैनन् भन्ने उनलाई लागेको छ । नितान्त गाउँले परिवेशमा जन्मिएर हुर्किएका‘वनवासी’ले लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, मोतीराम भट्ट, बाबुराम आचार्य, भीमनिधि तिवारीको साहित्य साधनाले जति ‘वनवासी’ को साधनाले पनि

---

[८०] विश्वप्रेम अधिकारी, “नेपाली कविताको सिद्धान्त र विकासक्रम”, **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ५६ ।

प्राप्त गर्न सक्यो भन्ने लागेको छ । 'वनवासी' अन्य साहित्यकारहरूका लागि अभिप्रेरित गर्ने साहित्यकारको रूपमा चित्रित गरिएको छ ।

समीक्षा बालकथा 'सिरीखुरी' को लोकापर्णमा उन्नाइसवटा लामा छोटा बालकथा जोरजाम गरिएका छन्, भने पनि पञ्जिकामा लेखिएका एक्काइस वटा शीर्षकको'सिरीखुरी मा आसन जमाएका छन् । 'छोरो' बाट 'पण्डित जी र आँप तकका एघार वटा शीर्षकहरू स्वादिला चुट्किला हुन् भन्दा अर्धेल्याई नहोला ? कि कि त्यहाँ गम्भीर हास्य र चोटिलो व्यंग्य छ । 'बोपदेव' र राजज्योतिषी दुर्लभसिद्ध 'ऐतिहासिक जीवनी हुन् भने सात आँखे पौराणिक कथा,'नलिको चोट' र माइजु स्मरण हुन् ।

'कालीबहादुर' चुरावतीको चर्तीकला र 'करै र खरै' बेजोड छन् । कालीबहादुर नियतिप्रति लेखकको जति सहानुभूति छ त्यति नै पाठकको पनि रहन्छ । सिरीखुरी प्रस्तुत सामग्रीहरूले बाल मस्तिष्कमा राम्रो प्रभाव पार्दछ । बोपदेवको पलायन र धाराको त रहेको ढुङ्गा खोविल्टोको वर्णनले राम्रो शिक्षा दिन्छ । 'घनघसी बन्चरो' भन्ने उखानको साक्षरूप हो त्यो ढुङ्गाको खोपिल्टो ।[८१]

यसरी समीक्षकले देवीप्रसाद 'वनवासी' को जीवनको सामान्य समीक्षा गर्नुका साथै उनले सिर्जना गरेका साहित्यिक पुस्तकहरू बालकथा तथा प्राप्त गरेका पुरस्कारहरूको बारेमा चर्चा गरेका छन् । 'वनवासी' ले बालसाहित्य पुस्तकको माध्यमबाट भाषालाई धनी बनाउनुका साथै बालकको मनलाई सकारात्मक प्रभाव पारेको चर्चा समेत गरिएको छ ।

४.७.१० भेषराज शर्मालाई चिठी

प्रस्तुत शीर्षकमा साहित्यकार अधिकारी आफ्ना साहित्यिक मित्र भेषराज शर्मा लोटेर थला (बिरामी) भएको खबरले उनलाई भेट्न आफ्ना सहकर्मी कवि चिन्तु गिरीसँग उनको घरमा गएको तर भेट नभई फर्केको कुरा चिठीमा उल्लेख छ । अध्ययनको सिलसिलामा बनारसमा बस्दा दुबै साहित्यकार बीच परिचय भएको र

---

[८१] विश्वप्रेम अधिकारी, "देवीप्रसाद वनवासी साहित्यिक व्यक्तित्त्व र बालकथा सिरिखुरी", **आँधीखोले लोकसाहित्य : प्रस्तुति र विश्लेषण**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०५९, पृष्ठ ६०–६१ ।

दुबैको राजनैतिक विचार फरकफरक रहेको उल्लेख गरेका छन् । शर्माको वामपन्थी राजनीति आस्थाका कारण २०३१ सालमा बमकाण्डको प्रकरणमा पक्राउ परी १ वर्ष ६ महिना २३ दिन दमौलीमा जेलजीवन बिताएको, प्रहरीको पिटाई खाएको, आफ्नै साथीबाट गाली र निन्दा गरेको प्रसङ्ग उल्लेखगर्दै सत्ताको राजनीति गर्ने राजनीतिज्ञप्रति गहिरोरोष प्रकटसमेत गरेका छन् । उनले लामो समयसम्म शिक्षक पेशामा सङ्लग्न रहे पनि राजनीति आस्थाका कारण स्थायी हुन नसकेको दुखेसोसमेत पत्रका माध्यमबाट प्रकट गरेका छन् । अधिकारीले आफूले सिर्जना गरेका साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित गरेको र बनारसबाट आएपछि स्याङ्जाली कवि कथाकार र निबन्ध लेखहरू सङ्ग्रह गरी कवितासङ्ग्रह, कथासङ्ग्रह, निबन्धसङ्ग्रह पाठक समक्ष पुऱ्याउने जुन लक्ष्य थियो जिल्ला पञ्चायत स्याङजाको सभाकोषबाट रू.४०० चार सय सङ्कलन गरे वापत पुरस्कारस्वरूप 'पोखिएका कनिका' २०२५ साल प्रकाशित भएको जानकारी पत्र मार्फत् गराएका छन् ।

अधिकारीले पत्र मार्फत् स्याङ्जाका साहित्यकारहरू महेश्वर शर्मा, केदार शर्मा (ढकाल), सूर्यप्रसाद रेग्मी, जयप्रकाश र स्वयम् अधिकारी, देवीप्रसाद वनवासी निरन्तर साहित्यप्रति समर्पित साहित्यकार रहेको जनाएका छन् भने देवेन्द्र चिन्तु र लालगोपाललाई पछिल्ला साहित्यकार भनेका छन् ।

'युगभाषा' को प्रकाशनमा भेषराज शर्मा, देवीप्रसाद, केदार शर्माको मुख्य हात रहेको र यसले स्याङ्जाको साहित्यक विकासमा योगदान पुऱ्याएको आफ्ना सिर्जनाहरू पनि प्रकाशित भएको उल्लेख गरेका छन् । अधिकारीले भेषराज शर्मालाई सिर्जना गरेका कथा, कविता, निबन्धहरू प्रकाशित गर्न आग्रह गरेका छन् ।

यसरी विश्वप्रेम अधिकारीले साहित्यकार भेषजराज शर्मालाई साहित्यकारले व्यहोर्न परेका नियतिहरू, आफ्नै साथीभाइले गर्ने अपहेलनाहरू, होच्याउने प्रवृत्तिहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् । विचारले फरक भएपनि समाजलाई केही दिनुपर्दछ भन्ने मान्यता बोकेका साहित्यकारहरू आफ्ना रचनाले मुलुकको सुधार सहयोगी हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता बोकेको पाइन्छ । यो पुस्तक प्रकाशित हुँदासम्म भेषराज शर्मा मृत्यु भएको समेत जानकारी दिएका छन् ।

४.७.११ परिशिष्ट

यस परिशिष्टमा भेषराज शर्माको चिठ्ठी र आँधीखोला पाथे भाइ" रामकुमार बानियाँको लेख समावेश गरेका छन् ।

विश्वप्रेम अधिकारी आफ्ना साहित्यिक सहकर्मीमित्र भेषराज शर्मालाई भेट गर्न जाँदा भेट नभएको र पत्र पठाएको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यसमा भेषराज शर्माले अधिकारीलाई पत्रको जवाफ दिएको बारेमा समीक्षा गरिएको छ ।

शर्माले अधिकारीलाई भेट गर्न आएको र भेट नभएकोमा दुःखी भएको उल्लेख गरेका छन् । यस पत्रमा आफ्नो स्वास्थ्यको बारेमा चर्चा गरेका छन् । दुर्घटनामा खुट्टा भाँचिनु, स्नायु सम्बन्धी बिरामी हुनु, मुटुको बिरामी आदि कारणले गर्दा सिर्जनशीलता क्रमशः ह्रास हुँदै गएको उल्लेख गरेका छन् भने आफूलाई कवि अथवा लेखक भन्न हिचकिचाउने व्यक्तिकारूपमा आफूले आफूलाई मूल्याङ्कन गरेका हुन् । तपाईं समर्पित एवं नित्य साधनरत बनेर जीवनमा अघि बढनु भयो । आफ्नो अध्ययनलाई गम्भीर, व्यापक र सिर्जनशील बनाउँदै लैजानु भयो । तपाईंका कृतिहरूबाट समाजले लाभ प्राप्त गरिसकेको छ र गर्दै जानेछ भन्नेमा म विश्वस्त छु भनी पत्र मार्फत् उल्लेख गरिएको छ ।

उनी राजनैतिक विचारमा पुष्पलालको अनुयायी भएको र पञ्चायत इतरशक्ति एकजुट हुनुपर्छ भन्ने मान्यता बोकेको बताएका छन् । 'युगभाषा' सञ्चालनमा अधिकारी र दीनवन्धुलाई समावेश गर्नखोज्दा आफ्नै साथीहरूको पेलाइमा पर्नु परेको उल्लेख गरेका छन् भने अञ्चलाधीश तथा गृहमन्त्रालय इतरराजनीति हो भनेर दुःख दिएको समेत पत्रमा उल्लेख गरेका छन् ।

प्रशासनले पञ्चायत विरोधी राजनीति पार्टीलाई लडाउन खोजेको तर सफल नभएको तथा पार्टीकै अबुझ कार्यकर्ताले अनावश्यक टीका टिप्पणी गरेको भन्ने अभिव्यक्ति दिएका छन् । आफूलाई जागिरबाट अवकास दिएको तर जिल्ला पञ्चायत सचिवालयमा कार्यरत रामचन्द्र पौडेल स्वयम् ढाल बनेर रोकिदिएको, पछि जिल्ला प्रशासनबाट शिक्षक पदबाटै खारेज गर्ने निर्णयलाई जिल्ला शिक्षा अधिकारी गणेशप्रसाद

भट्टराईले विमति जनाई स्थायी नियुक्ती दिएको हुँदा शिक्षक पदमा कार्यरत रहेको विवरण आफ्‍ना सहकर्मी साहित्यकार अधिकारीलाई पत्र मार्फत् व्यक्त गरेका छन् ।

पद, प्रतिष्ठा र पैसाको लागि राजनीति नगर्ने राजनीतिक व्यक्तिलाई आफ्‍ना साथीभाइबाट अपहेलित भएको र त्यसबाट प्रशस्त पींडाबोध भएको उल्लेख गरेका छन् ।

'युगभाषा' आफ्‍नो मानसपुत्री भएको तर यसलाई हुर्काउने जन्माउनेमा केदार, देवीप्रसाद, महेश्वर सबै साहित्यकारको उल्लेखनीय योगदान रहेको बताउँदै 'रजस्थल' त्रैमासिक जन्माउन सकेकोमा अधिकारीलाई बधाई दिएका छन् र त्यसबाट प्रकाशित कृति पठाइ दिंदा कृतज्ञता व्यक्त गरेका छन् ।

४.७.१२ आँधीखोले पाथेभाइ

प्रस्तुत शीर्षकको परिशिष्टमा आँधीखोलाको लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिका बारेमा चर्चा गरेका छन् । आँधीखोला क्षेत्रमा दुर्लभहुँदै गएका अम्लान प्रतिमा मसाने, बालगीत, उखान टुक्का, माहलगीत, राँके सक्रान्ति, हरेलो, बाजेबज्यै र सोरठी, बिहे बटुलोका सिलोक जुहारी, खलोपूजा, दाँई गीत र तीज गीतको बेलिविस्तार लगाएका छन् । आँधीखोलामा परम्परामा रहेका जाबी, थैली बास्सा र बौचोको प्रसङ्ग "आँधीखोले पाथेभाइ शीर्षकको परिशिष्टमा राजकुमार बानियाले उल्लेख गरेका छन् ।

लेखकले अधिकारीलाई चैत वैशाखमा बसन्तेवाली लगाउन नपाएर खिन्न भएकाहरूको बोली बटुल्ने, तन्नेरीहरूका सुखद् भाका टिप्न सिपालु तथा शास्त्रीय छन्दका कविता, गीत र गद्य लेखनका कुशलशिल्पी उल्लेख गर्दै सेती र कालीगण्डकी बीचको क्षेत्रका प्रतिभाहरूमा देवीप्रसाद 'वनवासी' र विश्वप्रेम अधिकारी संस्कृतिमा नदीका रूपमा चित्रित गरेका छन् ।

२०१७ सालपछि राजनीतिप्रति आकर्षण भएको निस्वार्थ राजनीतिक व्यक्तिको रूपमा आफूलाई उभ्याएका छन् । कांग्रेस पार्टीभित्र दानवी विचारप्रति अधिकारीको वितृष्णा रहेको जनाएका छन् । यसरी राजकुमार बानियाले अधिकारीलाई गाउँले सरल

सहज र सम्प्रेषणीय भाषाका कुशलशिल्पीकार, संस्कृतिप्रेमी, पिङ्गला छन्दका कवि र निश्वार्थ राजनैतिक नेताको रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

८.१ अचाडू मनका स्वरहरू कवितासङ्ग्रहको अध्ययन

'अचाडू मनका स्वरहरू' कवितासङ्ग्रह भानुजयन्तीको अवसरमा २०६१ सालमा विजयकुमार अधिकारीले प्रकाशन गरेका छन् । यस 'अचाडू मनका स्वहरू' मा निम्न लिखित शीर्षकका कविता तथा गीतहरू रहेका छन् :मनको वह, सृष्टिलाई नरोक, मोतीराम भट्टप्रति, सम्झनाको गाँठो, मेरो मन परेको कविसँग,सवै हराय, भ्रूण, शहीदका स्वरहरू,आस्थाको शिखर भत्केपछि, प्याउली, काकाकुल, नातिको तस्वीर हेरेर, एकसट्ठी आऊ, तिनीहरू मरेर गल्ती गरे, लामडाँडा, घाइते हाँस र देवदत्त, मृत्यु, खाम भित्रको आकृति, बिडम्बना, तिमी मरेर पनि बाँचेका छौ, नयाँवर्ष २०५८, तीन मुक्तक, केही मुक्तक, मेरो देश, आजको मान्छे,, गीत १, गीत २, गीत ३, गीत ४ ,स्वप्न सुन्दरी ।

कविले यस कवितासङ्ग्रहको शीर्षकीकरण व्यङ्ग्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन्। 'अचाडू मनका स्वरहरू' शीर्षकले प्रतीकात्मक रूपमा लिएको छ । कसैको मनसँग नमिल्ने मन भएको हुँदा यसभित्र सङ्कलित कविता शीर्षकहरूमा यस्तो शीर्षकको कविता सिर्जना गरिएको छैन । देश विकास गर्नतिर नलागी आफ्नो भूँडीमात्र भर्न तम्सिएका देशका राजनैतिक नेताहरूलाई व्यङ्ग्य प्रहार गर्न यो शीर्षक चयन गरिएको पाइन्छ । यस अर्थमा शीर्षक सार्थक देखिन्छ ।

प्रस्तुत कविताको संरचनागत आयामलाई हेर्दा यस कवितासङ्ग्रहमा तीसवटा कविता र गीतहरू सङ्कलित भएका छन् । यिनै तीसवटा कविता र गीतहरूले यस सङ्ग्रहको बाह्य संरचना निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा 'मनको बह,' 'सम्झनाको गाँठो, शहीदका स्वरहरू, काकाकूल, नातीको तस्विर हेरेर जस्ता कविताहरू शास्त्रीयछन्दको शार्दूलविक्रीडित छन्दमा रचना गरिएका छन् भने 'सृष्टिलाई नरोक, मेरो मन परेका कविसँग, जस्ता कविता मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचना गरिएको छ । त्यस्तै गरी मोतीराम भट्टप्रति, सबै हराए, आस्थाको शिखर भत्तेपछि, एकसट्ठी आउ शीर्षकका कविताहरू अनुष्टुप् छन्दमा रचना

गरिएको छ । आठवटा कविता गद्य लयमा रचना गरिएका छन् भने सातवटा गीति छन्दमा रचना गरिएको छ र दुईवटा मुक्तक पनि समावेश गरिएको छ ।

बद्ध लयमा रचना गरिएका कविताहरूमा दुईश्लोके योजना भेटिन्छ । यस सङ्ग्रहका कवितामा न्यूनतम तीन अक्षरे पदले पङ्क्तिको योजना गरेका छन् भने तेईस अक्षरे पदयोजनाले अधिकतम पङ्क्ति योजनाको कार्य गरेका छन् । वद्धलयमा रचिएका कविताहरूमा चतुष्पदी ढाँचाका पाँच श्लोकको न्यूनतम आयतन भेटिन्छ भने एघार श्लोकको अधिकतम आयतन भेटिन्छ ।अनुष्टुप छन्दको कवितामा बैसट्ठीश्लोक संरचना रहेको छ । त्यस्तै गद्य कविताको सन्दर्भमा कम्तिमा तेह्रहरफ र बढीमा बैसट्ठीहरफ रहेका छन् ।

तीन मुक्तक र केही मुक्तक शीर्षकमा तीन मुक्तक र छवटा मुक्तक रहेका छन् ।

गीति छन्दमा दुई श्लोक र चार श्लोकको पङ्क्ति योजना मिलाइएको छ ।

उनका कविताहरूमा आध्यानुप्रास, मध्यानुप्रास र अन्त्यानुप्रासको आयोजना भेटिन्छ भने मुक्त लयका कविताहरूमा सम तथा विषम अन्त्यानुप्रासको आयोजनाले साङ्गीतिकता पाइन्छ ।

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कविताहरू सरल, सहज र सुवोध्य भाषा शैलीको प्रयोगले गर्दा भावार्थमा कठिनाई छैन । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरेका छन् । कहीँकहीँ हिन्दी तथा अंग्रेजी शब्दको प्रयोग पनि पाइन्छ । अनुकरणात्मक शब्द, झर्रा, नेपाली कथ्य शब्दको प्रयोगले कवितालाई मिठास प्रदान गरेको छ । छन्द मिलाउने क्रममा भाषिक त्रुटि पनि पाइन्छ । गाउँघरमा बालकलाई सम्बोधन गर्दा प्रयोग गरिने भाषाहरूका साथै भिराला, खेत, कान्ला, ढिक, खोरिया जस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । केही शब्दहरूले नेपाली वर्णविन्यासको मानक स्वरलाई अनुसरण गर्न सकेको पाइँदैन ।

यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा कवि प्रौढोक्ति ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । कविले आफ्ना अनूभूतिलाई स्वयम् अभिव्यक्ति दिएकाले कवि प्रौढोक्ति ढाँचा

देखिन्छ । कुनै कवितामा सम्झना स्वरूप तिमी भनेर सम्बोधन गरेको पाए तापनि कविका आफ्ना एकालाप आत्मकथाका उपज हुन् भन्न सकिन्छ ।

यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूमा मुलुकको बिग्रदो परिस्थितिप्रति सम्वेदनशील भएर रचना गरिएका कविताहरू रहेका छन् । २०४६ सालबाट प्राप्त प्रजातन्त्रलाई तहसनहस बनाउन नाङ्गो नाच नाच्नेहरूप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । देशमा बढ्दो द्वन्द्वले भाइभाइबीच पनि काटामारको स्थिति सिर्जना भएकोमा यसप्रति कविले गहिरो दु:ख प्रकट गरेका छन् ।

गल्लीहरूमा हिँडिरहेका बेसहारा बालकबालिकाप्रति कविको गहिरो सद्भाव रहेको छ । यसरी पढ्ने उमेरमा काँधमा नाम्लो बोकेर हिँडेका बालकहरूलाई सभ्यताको दाम्लो अथवा टाई लगाएर स्कूल जानुपर्ने उमेरमा समस्याको नाम्लो बोकेर गल्ली र सिढीहरूमा भौतारिएर हिँड्नु परेको विचार कविले व्यक्त गरेका छन् ।

'मनको वह' शीर्षकको कवितामा देशको विकासपट्टि नलागी आफ्नै विकासका तल्लीन स्वार्थी नेताहरूलाई व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । उनका कवितामा'मनको वह' जीवनको चक्र ल्याउने आकांक्षा छ । प्रजातन्त्र प्राप्त भएपछि दिनहुँ भाषण गरेर हिँड्ने र जनताको पेट खाली भएको शरीर नाङ्गो भएको नदेख्ने आफ्नो मात्र मोजमस्तीमा डुलेका नेताहरूलाई व्यङ्ग्य हानेका छन् । आफ्ना साथीभाइ भएर सँगै हिँडेपनि अहिले राजनैतिक लोभीका कारण उच्चपदमा पुगेर फुर्ति छाड्दै हिँडेकोमा त्यस्ता नेताप्रति खेद् प्रकट गरिएको छ । पहिले बोलेको भाषालाई समेत बिर्सेर हेय दृष्टिकोण राख्ने नेताहरूलाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :

खाली पेट शरीर नग्न सबको चाहिन्न भो छल्फल
तिम्रो मिठो भाषणको मिठो फल स्वयम् खाऊ तिमी खल्खल
सक्दैनन् यतिसम्म बोल्न बीचरा घड्दैन के बञ्चना
केहो सत्य यथार्थ दी:नहरूको के गर्छ अब्यर्थना
मेरै साथ थिए हिजोतक यहाँ साथी र आफन्त भै
मैले झैं मनभित्रको वहलिई हिंड्थे कुनै छैन झैं
तिनकै फूर्ति छ आज उच्च तहको गर्जेर बोल्छन् उनै

पैलेका मृदुभावना जतिसबै बिर्सेर बोल्छन् उनै ।[८२]

'सृष्टिलाई नरोक' शीर्षकको कवितामा देशमा बढदो वर्तमान द्वन्द्वप्रति कविको गहिरो दुःख प्रकट गरेका छन् । शान्त, सुन्दर रमणीय नेपालमा भाइभाइबीच काटमारको स्थिति सिर्जना भएको छ । यसबाट कसैको पनि विजय हुन सक्दैन भन्ने अभिव्यक्ति पाइन्छ । हाम्रो सबैभन्दा ठूलो शत्रु गरिबी हो, हामीलाई प्रकृतिले दिएका उपजहरू उपभोग गर्न सकेमा देशको विकास गर्न सकिन्छ भन्दै राजनीतिकवादका आधारमा मान्छे मार्ने काम भएको छ । त्यस्ता कार्य रोकिनुपर्दछ मानिसको बाँच्न पाउने अधिकारलाई हनन् गरिनु हुँदैन भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।

ऐया आत्थोबीच अझ कठै घोंचीघोंची हियारा
के होला खै विजय मनको भाइ मारेर सारा
बाटो छोडी अधम मतिले सृष्टिलाई नरोक
यस्तै यस्तै कर रहमा पन्पिएला र वाद ।[८३]

'मोतीराम भट्टप्रति' शीर्षकको कवितामा नेपाली भाषाको एकीकरण गराउने कवि भानुभक्तको खोजी गरेर उनका कृतिलाई प्रकाश गर्ने कविको रूपमा, सामूहिक साहित्यिक सिर्जना गर्न लगाउने र शेर–रदीफ–काफिया–बहर–सम–पिङ्गल र शृंगाररसलाई प्रयोग गर्ने कवि तथा वाङ्मय सेवकको रूपमा चित्रित गरी मोती जयन्तीको अवसरमा श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछु भनी यस कवितामा कविले अग्रज कवि मोतीराम भट्टलाई सम्मान प्रकट गरेका छन् ।

'सम्झनाको गाँठो' शीर्षकको कवितामा प्रकृतिको नियम तोडेर आफ्नो भाइको अकालमै मृत्यु भएकोमा दुःख प्रकट गरेका छन् ।

'मेरो मन परेको कविसँग' शीर्षकको कवितामा राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेलाई आफ्ना मन परेका कविको रूपमा चित्रित गरेका छन् । उनका खण्डकाव्यहरू,

---

[८२] विश्वप्रेम अधिकारी, "मनको वह", **अचाइू मनका स्वरहरू**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०६१, पृष्ठ १ ।

[८३] विश्वप्रेम अधिकारी "सृष्टिलाई नरोक", **अचाइू मनका स्वरहरू**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०६१ पृष्ठ २ ।

गीतिकाव्यहरू, प्रकृति चित्रण गरिएका कविताहरूले राष्ट्रिय भावनालाई ओतप्रोत बनाएको र नेपाली साहित्यिक फाँटलाई उर्वर बनाएको छ भनिएको छ । नेपाली मुटु छुने कविता सिर्जना गर्न सकेकोमा घिमिरेप्रति आभार प्रकट गर्दै मन परेको कविको रूपमा उभ्याएका छन् ।

'सबै हराए' शीर्षकको कवितामा हाम्रा सांस्कृतिक सम्पदाहरू क्रमशः लोपहुँदै गएको, सहयोग, सहचार्य, सद्भाव र समभाव मेटिदै गएकोमा मानिसको नराम्रो बुद्धिले बास बसेको हुँदा पृथ्वीको सौन्दर्य पनि विलिप्त हुँदै जान लागेको अवस्थालाई देखाइएको छ ।

'शहीदका स्वरहरू' शीर्षकको कवितामा देशको शासन व्यवस्थामा निरङ्कुश व्यक्तिको हातमा जाँदा स्वतन्त्रता, समानताजस्ता मानवीय आवश्यक सम्वेदनशील पक्षलाई समेत बज्रपात परेको छ । यस्ता विकृति र विसङ्गतिलाई हुत्याउन, निरकुंश शासन व्यवस्थालाई फ्याक्न, शहीदको बलिदानी महत्वपूर्ण रहेको छ । सिफलको रूखमा झुण्डिएका शहीदहरू सुखानीको जङ्गलमा मारिएका शहीदहरूको बलिदानीपूर्ण त्यागले गर्दा जनताले स्वतन्त्रता र प्रजातन्त्रमा सास फेर्न पाएको अभिव्यक्ति दिएका छन् भने त्यस्ता वीर सन्तान जन्माउने आामाहरूप्रति, सिन्दुर पुछेर देशभक्तिको लागि बलिदानी दिनसक्ने श्रीमतीहरूप्रति र टुहुरा बालकप्रति गहिरो सद्भाव प्रकट गरेका छन् ।

शहीदको बलिदानीपूर्ण त्यागलाई कविले कविता मार्फत यसरी व्यक्त गरिएको छ ।

> पल्ट्यो शासन त्यो कलङ्क युगको जङ्गे महा उल्लुको
> पल्ट्यो दौलतको टिकेन, गुण यो शोचेर संसारको
> रातै मात्र कहाँ रहन्छ दिन भै प्रकाश देखिन्छ है
> भन्ने शोच रहन्न कत्ति किन हो के प्यास मेटिन्छ खै ?[८४]

---

[८४] विश्वप्रेम अधिकारी, "शहीदका स्वरहरू", **अचाड्र मनका स्वरहरू**, स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०६१, पृष्ठ १३ ।

'आस्थाको शिखर भत्केपछि' शीर्षकका कवितामा स्वर्गीय राजा वीरेन्द्रको मृत्युको प्रसङ्गलाई समावेश गरी हिन्दूहरूको आस्था केन्द्रका रूपमा रहेका राजपरिवारको असामयिक घटनालाई कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । आस्थाका केन्द्र विन्दुलाई आफ्नै छोराबाट मारिएको भन्ने जुन खबर छ त्यो कल्पना गर्न तथा विश्वास गर्न नसकिनेछ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

'प्याउली' शीर्षकको कवितामा वसन्त ऋतुको बिरुवाहरूमा सिर्जनाशक्ति आउने बारेमा र बसन्तका प्याउलीहरूले सबैलाई लोभ्याउने पृथ्वीदेखि स्वर्गतकका आदर्श उर्लिने, वनस्पतिको संघर्षमय जीवन, फुल्ने फल्ने प्रक्रिया आदिको बारेमा बर्णन गरेका छन् ।

'काकाकूल' शीर्षकको कवितामा काकाकूल नाम गरेको चराले जमिन झरेर पानी नखाने हुँदा उसलाई प्यास लागेमा चर्को स्वरमा कराउने र त्यही पानी पिउने गर्दछ भन्ने जुन विश्वास छ त्यसलाई कथावस्तु बनाएर कविताको सिर्जना गरिएको छ । कविले काकाकूललाई संघर्ष गर्ने मैदान जमिन हो । संघर्ष गरी सबै प्राणीलाई प्राप्त अधिकार तलाई पनि छ भन्दै धर्तीमा आई पानी खान आग्रह गरेका छन् ।

'नातीको तस्वीर हेरेर' शीर्षकको कवितामा आफ्नो नाति तस्वीर हेरेर आफू सन्तुष्ट भएको, छोरा छोरी बढेर हुर्केर टाढा गएपछि घरमा न्यास्रो लाग्ने तिमी पनि टाढा रहँदा तिम्रो याद आइरहन्छ भन्दै हाम्रो लोकोक्तिमा प्रचलित'साउँको भन्दा ब्याजको माया' लाई छोरा र नातिबीच तुलना गरेका छन् । देशमा भएको अशान्तिलाई पनि समावेश गर्दै कविले भनेका छन् ।

राम्रो फूल नटिप्नु गमला छोएर उद्यानमा
डोरी वा गदिया भए पनि कतै टाढै हुनु भीडमा
भोरेको हुनसक्छ बारूद त्यहाँ उत्पात फैलाउन
बाबु रमाउनु सधैं आदर्श फैलाउन ।[डछ]

---

८५ **विश्वप्रेम अधिकारी, "नातिको तस्बिर हेरेर", अचाडू मनका स्वरहरू , स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०६१, पृष्ठ २० ।**

जस्ता अभिव्यक्ति दिएका छन् । उन्नतिको शिखरमा चढ्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

'एकसट्ठी आऊ' शीर्षकको कवितामा देशमा चलेको वर्तमान द्वन्द्वलाई समापन गर्न २०६१ साललाई सफलता मिलोस् भन्ने आग्रह गरिएको छ । वर्तमान द्वन्द्वले गर्दा कैयौं नारी विधुवा बनेको, बालबालिका टुहुरा भएको, बाबुआमाको सहारा मेटिएको, देशमा जताततै रगतको खोलो बगिरहेको, विकास निर्माणका संरचनाहरू भत्किरहेको वर्तमान परिवेशमा यो युद्ध कसको लागि हो भन्ने प्रश्न सम्पूर्ण नेपालीलाई गरिएको छ । कविले २०६० सालमा जस्तो हत्या र हिंसा २०६१ सालमा नहोस् भन्दै यस्तो अभिव्यक्ति दिएका छन् ।

आऊ नयाँ सत्य बनेर आऊ
विक्षिप्ततामै म त छुन्छु पाउ
वैद्यव्य बज्र्यो शिरमाथि माथि
एकसट्ठी आऊ न भुलाई साठी [८८]

भन्ने कविता मार्फत् देशमा उब्जेको वर्तमान हिंसाको अन्त्यको आग्रह गरिएको छ ।

'तिनीहरूले मरेर गल्ती गरे' शीर्षकको कवितामा गरिब निमुखा असहाय बालकहरूको दिनचर्याको बारेमा चर्चा गरिएको छ । सभ्यताको दाम्लो'टाइ'लगाएर विद्यालय जानेपर्ने बेलामा समस्याको नाम्लो बोकेर सडकमा भौतारिएर जिन्दगी बाँच्न विवश बालकहरूको जीवनकथालाई कविताको माध्यमबाट प्रकट गरेका छन् ।

'लामडाँडा' शीर्षकको कवितामा यसको गोरखपुर, देहरादुनमा बहादुरीको परम्परा थाम्न गएका नेपाली नेपालमा नै अकालमा मर्नु परेको कुरा उठाएका छन् । उसको मृत्युले लामीडाँडा रोइरहेको छ भन्दै देशमा चलेको वर्तमान द्वन्द्वले बहादुर नेपाली मरेकोमा दुःख प्रकट गरेका छन् ।

---

[८६] विश्वप्रेम अधिकारी, "एकसट्ठी आऊ", **अचाङ्ग मनका स्वरहरू** , स्याङ्जा : विजयकुमार अधिकारी, २०६१, पृष्ठ १४ ।

'घाइते हाँस र देवदास' शीर्षकको कवितामा नेपालमा चलेको वर्तमान द्वन्द्वको यथार्थ चित्रण गरिएको छ । नेपाल राजर्षि जनकले शासन गरेको मुलुक, सीता जस्ता आदर्श नारीको जन्म, बुद्ध जस्ता शान्तिका दूतको जन्म भएको देशमा अहिले विकराल स्थितिमा पुगेकोमा कवि विक्षिप्त बन्न पुगेका छन् । कतै अपहरण भएको गिरफ्तारी भएको र कतै हत्या भएको खबर दिनप्रतिदिन आइरहने हुँदा यो देशमा बुद्धत्त्व हराएको, सरस्वतीको वाहन हाँस हराएको, मातृत्वको हराएकोमा गहिरो दुःख प्रकट गरेका छन् ।

'मृत्यु' शीर्षकको कवितामा जन्मनु रहरले नभई सृष्टिक्रम अनुसार मानिस जन्मने र मृत्यु हुने हुन्छ भन्दै मानिसको मृत्यु हुनु स्वभाविक हुँदाहुँदै पनि अस्वाभाविक तरिकाहरू युद्ध, दुर्घटना, बाढी पहिरो भुइँचालोबाट मृत्यु भएको छ यसलाई रोकिनु पर्छ भनिएको छ ।

'खाम भित्रको आकृति' शीर्षकको कवितामा राङ्खोला प्राकृतिक रूपमा खर्सुको लेख र चन्द्रकोट पहाडको द्वन्द्वबाट उत्पत्ति भएको हो । नदीको किनारमा बगर हुन्छ म पनि त्यही बगरमा छु । छोरी तिमी माइती सम्झेर आउन खोजेकी हौली तर घर छोडेर बाहिर हिँड्ने अवस्था छैन बरु पत्राचार गर्दै गर्नु भन्दै प्रकृतिको नाम दिएर देशमा द्वन्द्वलाई चित्रित गरेका छन् र देश शान्त भएमा तीजमा म आफै लिन आउँछु भनेका छन् ।

'विडम्बना' शीर्षकको कवितामा नेपालमा प्रजातन्त्र आएको बाह्र वर्ष भयो । यसले देशको विकास हुनु पर्नेमा विकास हुन सकेन यो अभिशाप जस्तै भयो प्रजातन्त्रलाई तानातान र लुछाचुडी गर्नमा सबै लागे । धैर्यताविहीन भएर देशको लुछाचुडी गर्ने नेताप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

'तिमी मरेर पनि बाँचेका छौं' शीर्षकको कवितामा बङ्गलादेशका राष्ट्रपति शेखर मुजिबुर रहमानलाई मारिएको खबरले दुःखित हुँदै राष्ट्र राष्ट्रियताका लागि लड्ने व्यक्तिलाई राष्ट्रले सम्मान गर्नैपर्ने ठाउँमा मृत्यवरण हुन पुग्यो । तिम्रो भावना र सङकल्पहरू पृथ्वीमा घुमिरहने छन् । गान्धी र अव्राहम लिङ्कन झैं अमर छौ र अमर रहने छौं । तिमीले दिएको स्वतन्त्रता र राष्ट्रियता बंगाली जनताको माझमा सधैं

रहनेछ । प्रत्येक जनताको स्पनदनसँगै भन्दै मुक्ति संग्रामीहरू सधैं बाँच्ने छन् भनी राष्ट्रका लागि सेवा गर्ने मानिस कहिल्यै नमर्ने र अमर रहनेछ भन्ने दृष्टिकोण कविमा रहेको छ ।

'नयाँ वर्ष २०५८' शीर्षकको कवितामा देशमा व्याप्त द्वन्द्वका कारण तहसनहस भएको, भोर्लेटारका रक्त कोशिकाहरू नौमुलेमा छिनालिएको, कैयौं नेपाली आमाको सिउँदो पुछिएको, बालकहरू टुहुरा भएको जस्ता मानव सिर्जित घटनाले देश तहसनहस भएको छ भने भुइँचालो, हैजा र हिम पहिरोले समेत लाखौंको ज्यान गएकोमा अब आउने नयाँ वर्ष सद्भाव बोकेर आउन आग्रह गरिएको छ ।

'तीन मुक्तक' शीर्षकको मुक्तकमा नेपालमा नेताहरूले समयलाई चिन्न नसकेकोमा त्यस्ता नेताप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ ।

'केही मुक्तक' यो सम्पत्ति कसैको पनि होइन प्रकृतिले दिएको चिज हो सम्पत्ति पछि लागेर हिंड्नु बेकार छ भन्दै मानिसको भित्री रूप हेर्नुपर्दछ आत्म विकास गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

'मेरो देश' गीतिलयमा लेखिएको कविता हो । यसले नेपालमा प्राकृतिक वस्तुहरूको वर्णन गरेका छन् । नेपालका नदीनाला, हिमाल, पहाड पर्वत ओडार पहराहरूको चित्रण गरेका छन् । लोकलय गाउने गीतहरू सोरठी र त्यसको नाच आदिले नेपाललाई स्वर्गतुल्य बनाएको भावना यसमा अभिव्यक्ति भएको छ । यो एउटा राष्ट्रिय भावनाले ओतप्रोत भएको कविता हो ।

'आजको मान्छे' शीर्षकको कवितामा हत्या हिंसाको देश आक्रान्त बनेको, केटाकेटी खेल्ने ठाउँमा बम फालिएको जस्ता कुराले मानवता ह्रास भइरहेको परिवेशमा हत्या र हिंसा रोक्न रामायणमा रामको पुरुषार्थले साम्य भएझैं रामको आवश्यकता हसुस गरिएको छ ।

यसै'अचाड़ू मनका स्वरहरू' सङ्ग्रह भित्र चारवटा गीतहरू समावेश गरिएका छन् । यी गीतहरूमा मानवीय भावनाका कुरा, भेटघाटमा हुने मायाप्रीतिका कुरा, विछोड र वेदनाका कुरा भरिएका छन् भने द्वन्द्वका कारणबाट रगत बगिरहेका नदीहरू नीलो आकाश पनि रगताम्मे भएको भाव व्यक्त गरिएको छ । नेपालमा बस्न नसकिने

स्थिति सिर्जना भएको र नयाँ समाजको सिर्जनागरी कर्मठ हातहरू त्यतैपट्टी लगाउनु पर्दछ भन्ने सन्देश यी गीतहरूमा पाइन्छ ।

'स्वप्न सुन्दरी' शीर्षकको कवितामा पृथ्वीलाई एक सुन्दर स्वप्न सुन्दरीको रूपमा तुलना गरी धर्तीको विकासमा लाग्नुपर्छ भन्ने आग्रह कविता मार्फत गरिएको छ ।

यस कवितासङ्ग्रहमा २०४६ पछि प्राप्त प्रजातन्त्रलाई सदुपयोग गर्न नसकिएको, मुलुकको स्थिति दिन प्रतिदिन खस्कदै गएको, २०५२ सालपछि सुरु भएको आन्दोलन हजारौं आमाबुवाको सहाराको लट्ठी हराएको, नारीहरू वैध्यव्य जीवन जिउन परेको, हजारौं बालक टुहुरा भएको, विकासमा संरचना भत्किएकोप्रति सम्वेदनशीलता प्रकट गरेका छन् । देशमा शान्ति चाहियो हत्याहिंसा होइन भन्दै शासकहरू आदर्शपुरुष श्रीराम जस्तो हुनुपर्नेमा उनको जोड रहेको छ ।

पा“चौं : परिच्छेद

उपसंहार

५.१ उपसंहार

नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका विश्वप्रेम अधिकारीको जन्म विक्रम संवत् १९९९ साल श्रावण १७ गते भएको हो । यद्यपि उनका कृतिहरूमा उनको जन्म २००३ साल लेखिएको छ । विश्वप्रेम अधिकारीको पहिचान साहित्य र राजनीति दुबै क्षेत्रबाट पाइन्छ । प्रजातन्त्रप्राप्तिका लागि पटक-पटक जेलजीवन विताएका अधिकारीको साहित्य क्षेत्रपनि उर्वर रहेको छ । साहित्य र राजनीतिमा सामानान्तर रूपमा सक्रिय भई विशिष्ट पहिचान गराउन सकेका छन् ।

अध्ययन, लेखन, प्रकाशन तथा सङ्कलनमा उनको विशेष योगदान रहेको छ । स्याङ्जा जिल्लाको साहित्यिक फाँटलाई केलाउँदै जाने हो भने उनलाई जिल्लामा प्रसिद्ध कवि, तथा लोकसङ्कलक व्यक्तित्वका रूपमा पाउन सकिन्छ । व्यक्तिगत जीवनमा सरल मिजास स्वभावका अधिकारी साधारण गाउँले जीवनमा नै रमाउने व्यक्तित्व हुन् ।

नेपाली साहित्यमा अधिकारी वि.सं. २०१७ सालमा प्रवेश गरेका हुन् । उनी अध्ययनको क्रममा बनारसमा बस्दा बनारसमै बसेर अध्ययन गरेका साहित्यकार भानुभक्त पोखरेलसँग भेट हुन पुग्यो र उनकै प्रभावबाट उनी साहित्यप्रति आकर्षित भएको पाइन्छ ।

अधिकारीले नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएर उनी एक साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा स्थापित भइसकेका छन् । उनका रचनाले सामाजिक जनजीवनमा कुनै न कुनै मर्म वेदना र समाजका कटु वास्तविकतालाई देखाउन खोजेको पाइन्छ । विशेष गरी उनका कविताहरूमा सामाजिक विसङ्गति र विकृतिप्रति प्रहार गरेको पाइन्छ । क्रान्तिकारीतामा आफ्नै सन्तानलाई बन्दुक बोक्न आग्रह र देशमा चलेको निरङ्कुश शासन व्यवस्थालाई फ्याँक्न आग्रह गरेकाले उनी क्रान्तिकारी

देखिन्छन् । समाजमा घृणितपेशा गरेकी महिलालाई पनि आर्थिक मारले यस्तो गर्नु परेको हो भन्ने समवेदना उनका कविता मार्फत् व्यक्त भएको पाइन्छ ।

राजनीतिमा नेपाली कांग्रेस प्रजातान्त्रिकप्रति आकर्षित देखिए तापनि उनका कवितामा नारावादिता भने पाइँदैन । उनी कहीँ परिष्कारवादी शैली र कहीँ स्वच्छन्दवादी शैली अवलम्बन गरेको पाइन्छ । संस्कृत साहित्यबाट प्रभावित रहेको हुँदा पूर्वीय आचार्यहरूले बनाएको साहित्य सिर्जना सम्बन्धी नियमलाई पनि अवलम्बन गरेका छन् । उनका रचनामा मानवतावादी स्वर मुखरित भएको पाइन्छ भने मानिसले मानिसलाई हेर्ने दृष्टिकोण मानवीय हुनुपर्छ भन्ने धारणा रहेको छ । उनका रचनामा राष्ट्रियताको भावना प्रकट भएको पाइन्छ । देश र जनताप्रति माया, ममता र सद्भाव प्रकट गर्नु राष्ट्रियता हो । वीर पुरुषको सम्मान गर्न, प्राकृतिक वस्तु, भौगोलिकता, सांस्कृतिक चाडपर्व, रीतिरिवाजको वर्णन तथा खोज अनुसन्धान गर्न र हाम्रा सांस्कृतिक पहिचानहरूलाई बचाई राख्न प्रेरित गर्नुले उनको राष्ट्रिय भावना प्रस्ट देखिन्छ ।

समसामयिक जीवनका घटनाहरू, आँधीखोला क्षेत्रमा प्रचलित सांस्कृतिक पर्वहरू , विकृति र विसङ्गति जस्ता कुराहरू लाई विषयवस्तु बनाई उनले कविता तथा लेख मार्फत अगाडि बढाएका छन् । उनले लेखन, सङ्कलन र सम्पादन गरेका लोकसाहित्य सम्बन्धी पुस्तकले आगामी दिनमा लोकसाहित्य सम्बन्धी अनुसन्धान गर्न चाहने इच्छुक अध्येतालाई समेत बाटो खुलाइदिएको पाइन्छ । उनका कृतिहरू नेपाली साहित्यिक फाँटमा उपलब्धिपूर्ण रहेका छन् ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

(क) पुस्तकसूचीः

अधिकारी, विश्वप्रेम, **मेरी छोरी**, स्याङ्जाः आदर्श संगम, २०४९ ।

______, **सङ्कल्प**, 'आमा' स्मृति काव्य सहित, स्याङ्जा : विजय कुमार अधिकारी, २०५५ ।

______, **वन्दीको मनस्थिति** (कवितासंग्रह) दोस्रो संस्करण, स्याङ्जाः विजय अधिकारी २०५७।

______, **आँधीखोले लोकसंस्कृति र लोकगीत,** स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, पुतलीबजार न.पा. २०५७

______, **पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा,** स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५८ ।

______, **आँधीखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण,** स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०५९ ।

______, **अचाडू मनका स्वरहरू,** स्याङ्जाः विजयकुमार अधिकारी, २०६१ ।

पोखरेल, बालकृष्ण (सम्पा), **नेपाली बृहत शब्दकोश,** पा.स, काठमाडौंः प्रज्ञा छापाखाना, २०५८ ।

(ख) शोधपत्रसूचीः

अर्याल, अच्युतशरण, **कवि र कविता**, विश्वप्रेम अधिकारी, बन्दीको मनस्थिति, दोस्रो संशोधन, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ग ।

काफ्ले, हरिप्रसाद, **स्याङ्गजाली कविहरू र तिनका काव्य कृतिहरूको परिचयात्मक अध्ययन**, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र २०५५ ।

न्यौपाने परीश्रमी, घनश्याम, **भूमिका** विश्वप्रेम अधिकारी, आँधीखोले लोक संस्कृति, लोकगीत, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ च ।

पाण्डे, हुमाकान्त, **अंग्रजका लागि श्रद्धासम्मति**, विश्वप्रेम अधिकारी, आँधिखोले लोकसाहित्यः प्रस्तुति र विश्लेषण स्याङ्जाः विजय कुमार अधिकारी, २०५९ पृष्ठ ज ।

फूल्देल, चिन्तामणि, **प्रदिप ज्ञवालीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व**, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र २०६१ ।

वनवासी, देवीप्रसाद, **एउटा पाठकीय मन्तव्य**, विश्वप्रेम अधिकारी, मेरी छोरी, स्याङ्जाः आदर्श सङ्गम, २०४९, पृष्ठ ख ।

वनवासी, देवीप्रसाद, आमा स्मृति काव्य र कवितामा विश्वप्रेम अधिकारी, सङ्कल्प, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५७, पृष्ठ ङ ।

शर्मा, तारानाथ, **प्राक्कथन**, विश्वप्रेम अधिकारी, पश्चिमाञ्चलका लोकगीत र परम्परा, स्याङ्जाः विजय अधिकारी, २०५८ पृष्ठ छ ।

(ग) पत्रिका सूचीः

अधिकारी, विश्वप्रेम, **रजस्थल**, पूर्णाङ्क २१-२२ वर्ष ८, स्याङ्जा साहित्य प्रतिष्ठान ।

जीतपुत्र, **रजस्थल**, पूर्णाङ्क **१३ वर्ष ४,** स्याङ्जाः साहित्य प्रतिष्ठान ।

ढकाल, प्रतीक, विश्वप्रेमको कवित्वः उनकै छोरीको आलोकमा **थाँक्रो** तेस्रो अंक, नेपाली वाङमय प्रतिष्ठान ।